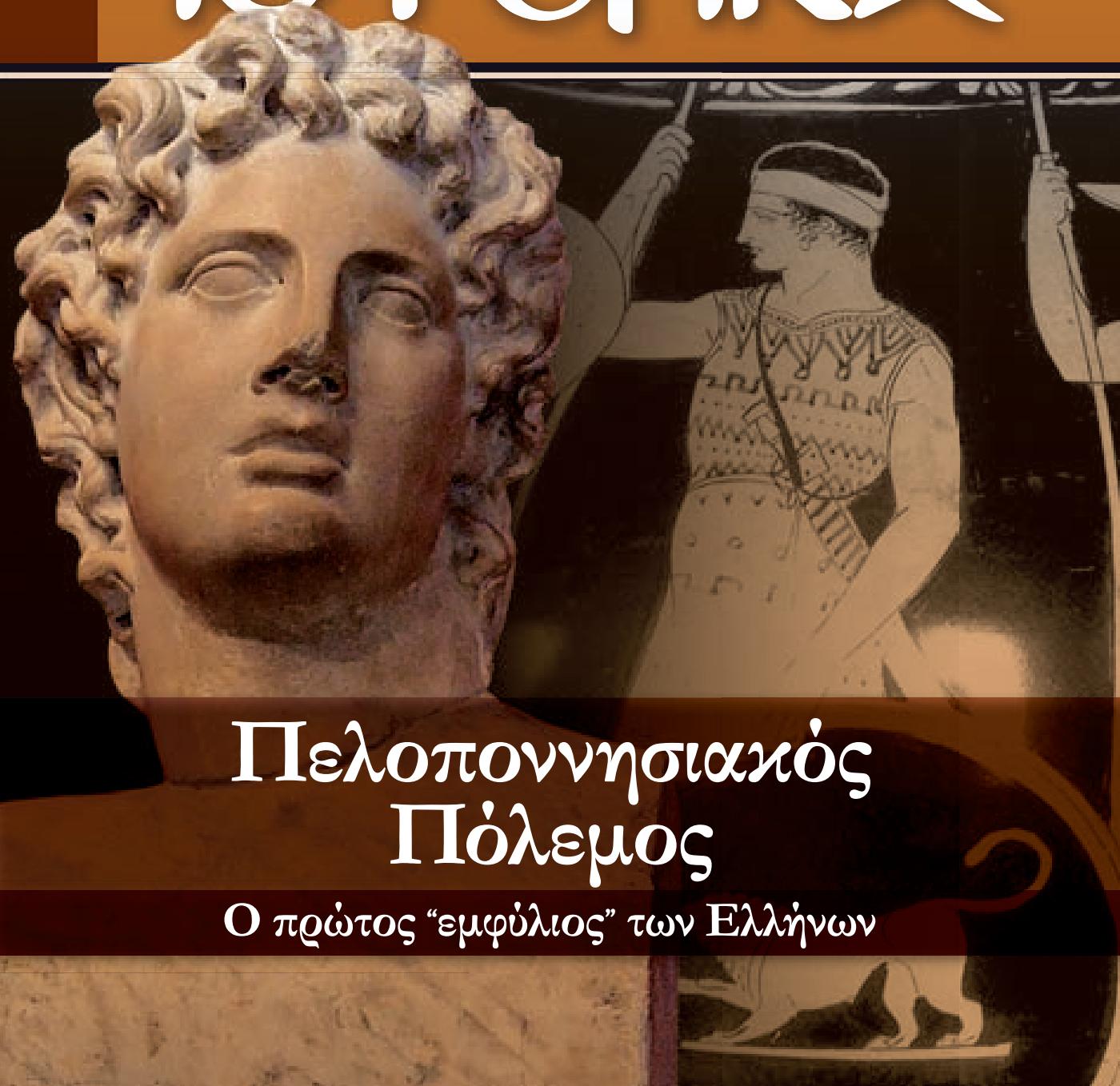

#9

ΕΛΛΗΝΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Πελοποννησιακός Πόλεμος

Ο πρώτος “εμφύλιος” των Ελλήνων

Πελοποννησιακός Πόλεμος

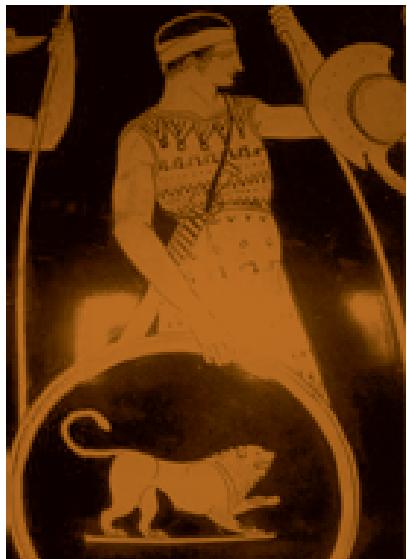
Ο πρώτος “εμφύλιος” των Ελλήνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

8-43

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΩΣ ΤΟ 432/1 Π.Χ.

Η Αθηναϊκή κυριαρχία στο Αιγαίο. Η προσπάθεια επέκτασής της στην Κεντρική Ελλάδα. Οι αντιδράσεις της Σπάρτης και της Κορίνθου. Η ηγεμονική στάση της Αθήνας προς τις συμμαχικές πόλεις-κράτη. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις της σύγκρουσης.
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΥ

44-79

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι Θηβαίοι επιτίθενται νύχτα στους Πλαταιείς, αλλά αποκρούονται. Ο Αρχίδαμος εισβάλλει και λεηλατεί την Αιττική. Οι Αθηναίοι καταφεύγουν μέσα στα Μακρά Τείχη και αντεπιτίθενται στην Πελοπόννησο. Ο πόλεμος εξαπλώνεται στους συμμάχους των δύο πλευρών σε όλη την Ελλάδα. Η αποστασία τιμωρείται σκληρά. Ο Κλέων πολιορκεί και νικά τους Σπαρτιάτες στη Σφακτηρία. Ο θάνατος των δύο στρατηγών στην Αμφίπολη. Ο Αθηναίος Νικίας και ο Σπαρτιάτης Πλειστοάναξ υπογράφουν ειρήνη.
ΤΟΥ ΣΤΕΛΙΟΥ ΔΑΜΙΓΟΥ

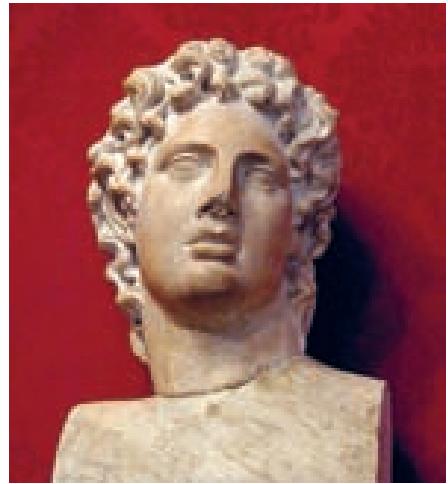
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

80-119

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΟΥ ΝΙΚΙΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

Η τολμηρή διπλωματική κίνηση των Σπαρτιατών να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους. Η διάλυση της Ειρήνης του Νικία. Η μάχη της Μαντίνειας και η τραγωδία της Μήλου. Ο Αλκιβιάδης παρασύρει τους Αθηναίους στην εκστρατεία της Σικελίας. Η iεροσυλία των Ερμοκοπιδών. Ο Αλκιβιάδης αλλάζει στρατόπεδο και συμβουλεύει τους Σπαρτιάτες να εισβάλουν στην Αππική. Η καταστροφή των Αθηναίων στις Συρακούσες.

ΤΟΥ ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

120-157

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Οι Αθηναίοι χωρίς στόλο και συμμάχους. Το περσικό «χρυσίον». Ο φιλοπέρσης Λύσανδρος και ο αντιπέρσης Καλλικρατίδας. Οι ολιγαρχικοί επιβάλλονται στην Αθήνα. Ο Αλκιβιάδης επιστρέφει θριαμβευτικά. Η νίκη των Αθηναίων στο Κυνός Σήμα και την Κύζικο. Οι νικητές των Αργινονσών πίνουν το κώνειο στην Αθήνα. Η συνθηκολόγηση και οι τριάκοντα τύραννοι.

ΤΟΥ ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

Ιδιοκτησία
SABD A.E.

Εκδότες
Δημήτρης Μπενέκος, Αλέξης Σκαναβής

Διευθυντής
Πάνος Αμυράς

Επιμέλεια έκδοσης
Αρτέμης Ψαρομήλιγκος, Βασιλική Λάζου

Συνεργάτες τεύχους
Ξυδόπουλος Ιωάννης
Δαμίγος Στέλιος
Ζουμπουλάκης Κλεάνθης

Art director
Σοφία Λιβιερατού

Υπεύθυνη διόρθωσης
Κατερίνα Μπεχράκη

Εμπορική διεύθυνση
Ελσα Σοϊμοίρη

Διεύθυνση διαφήμισης
Λουκάς Παπανικολάου

Υπεύθυνος κυκλοφορίας
Κώστας Μπαλής

Εκτύπωση
Καραπαναγιώτης A.E.

Διανέμεται με τον Τύπο της Κυριακής

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για τριάντα σχεδόν χρόνια, από το 431 π.Χ. έως το 404 π.Χ., ο ελληνόφωνος κόσμος γνώρισε τη μεγαλύτερη και φοβερότερη σύρραξη στην Ιστορία του: τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Η σύνθετη και πολυεπίπεδη ένοπλη αναμέτρηση ανάμεσα στην Αθηναϊκή Συμμαχία και την υπό την πγεμονία της Σπάρτης Πελοποννησιακή Συμμαχία ενέπλεξε το σύνολο του τότε ελληνικού κόσμου και επηρέασε καθοριστικά τις εξελίξεις στην Αρχαία Ελλάδα.

Το κεντρικό διακύβευμα ήταν ποιος θα πιγμόνευε πολιτικά στον ελληνικό κόσμο, η «δημοκρατική» Αθήνα ή η «ολιγαρχική» Σπάρτη. Καταλυτικό αίτιο στην κίρυξη του πολέμου, σύμφωνα με το μεγάλο Θουκυδίδη που συνέγραψε την ιστορία του, ήταν «η ολοένα αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας που προκάλεσε φόβο στους συμμάχους της Σπάρτης και κατέστησε τη σύρραξη ανάμεσα στις δύο πόλεις αναπότρεπτη».

Ανάλογα με την ένταση και τον τόπο των συγκρούσεων η σύγκρουση διακρίνεται σε τρεις φάσεις με διακριτά χαρακτηριστικά: τον Αρχιδάμειο Πόλεμο, τη Σικελική Εκστρατεία και τον Πόλεμο της Ιωνίας. Σε καθεμία από αυτές οι αντίπαλοι συνασπισμοί εμφάνισαν πλεονεκτήματα και αδυναμίες με το ναυτικό αλλά και τον περσικό χρυσό να αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες της επιτυχίας. Ο πόλεμος έληξε με την ολοκληρωτική ήττα των Αθηναίων, γεγονός που σηματοδότησε το τέλος της αθηναϊκής πγεμονίας και του «χρυσού αιώνα» του Περικλή. Η κυριότερη όμως επίπτωση ήταν ότι συντέλεσε στη φθορά των ζωτικών δυνάμεων του ελληνικού κόσμου, ο οποίος θα έπρεπε να περιμένει την εμφάνιση του Φιλίππου της Μακεδονίας το 360 π.Χ. για να ξαναμπεί σε τροχιά ανάκαμψης.

Εκτός όμως από τη διερεύνηση του ίδιου του γεγονότος στο ιστορικό του πλαίσιο, η μελέτη του Πελοποννησιακού Πολέμου έχει πολλά να προσφέρει στους σπουδείοντας αναγνώστες. Οι στρατηγικές που εφαρμόστηκαν από τους δύο αντιπάλους θυμίζουν τους σύγχρονους ολοκληρωτικούς πολέμους. Η επίθεση σε όλα τα μέτωπα, ακόμα και στις αποικίες, όπως στη Σικελία, οι σφαγές αμάχων και η σκληρή τιμωρία των συμμάχων, εκόντων ακόντων, που αποστατούσαν, οι αλλαγές στρατοπέδου, όπως στην περίπτωση του Αλκιβιάδη, και, το κυριότερο, η εξαχρείωση των ιθών, καθώς ο πόλεμος κατά τον Θουκυδίδη είναι ο δάσκαλος της βίας, αποτελούν διαχρονικές και επίκαιρες πρακτικές, γεγονός που μας βοηθάει να κατανοήσουμε τη «δυναμική» της παγκόσμιας Ιστορίας και να αποκωδικοποιήσουμε τη σύγχρονη διεθνή πολιτική.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος αποτέλεσε την κορύφωση της κακυποφίας και του ανταγωνισμού για την ηγεμονία μεταξύ των πόλεων-κρατών και ενέπλεξε όλο τον ελληνικό κόσμο. Αριστερά, χάλκινο ειδώλιο (440 π.Χ.)

Κερκυραίον πολεμιστή (Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας) και δεξιά ειδώλιο Θεσσαλού οπλίτη από τις Φέρες (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ

Επίκουρος καθηγητής στον τομέα Αρχαίας Ελληνικής,
Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΩΣ ΤΟ 432/1 Π.Χ.*

Η Αθηναϊκή κυριαρχία στο Αιγαίο. Η προσπάθεια επέκτασής της στην Κεντρική Ελλάδα. Οι αντιδράσεις της Σπάρτης και της Κορίνθου. Η ηγεμονική στάση της Αθήνας προς τις συμμαχικές πόλεις-κράτη. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις της σύγκρουσης.

Mετά το σεισμό του 464, η Σπάρτη έκανε έκκληση για βοήθεια εναντίον των επαναστατημένων ειλώτων και η πρόταση του Κίμωνος να σταλεί βοήθεια υπερίσχυσε στην Εκκλησία του Δήμου, έναντι της αντίθετης του Εφιάλτη. Οστόσο, το χαλί τραβήχθηκε κάτω από τα πόδια του Κίμωνα, όταν οι Σπαρτιάτες, «επειδή φοβήθηκαν μήπως, εάν παρατείνουν την παρουσία τους, τους οποίους άλλωστε θεωρούσαν και αλλόφυλους, οι τελευταίοι, λόγω του ρηξικέλευθου και επαναστατικού χαρα-

κτήρια τους, πεισθούν από τους πολιορκημένους της Ιθώμης και αλλάζουν διάθεση, έστειλαν πίσω μόνους αυτούς από τους συμμάχους, χωρίς να φανερώσουν τις υποψίες τους, αλλά λέγοντας ότι δεν τους χρειάζονται πλέον. Οι Αθηναίοι αντιλήφθηκαν ότι η αιτία της απομάκρυνσής τους δεν ήταν ο πιο τιμπτικός λόγος αλλά κάποια υποψία. Και επειδή προσβλήθηκαν και θεώροσαν ότι δεν άξιζαν τέτοια συμπεριφορά από τους Σπαρτιάτες, αμέσως μόλις επέστρεψαν στην πατρίδα τους εγκατέλειψαν τη συμμαχία που είχαν μαζί τους εναντίον των Περσών και συνήψαν συμμαχία με τους Αργείους, τους εχθρούς της Σπάρτης. Και οι δύο πλευρές [δηλ. οι Αθηναίοι και οι Αργείοι] έδωσαν τους ίδιους όρκους και συμμάχησαν ταυτόχρονα με τους Θεσσαλούς» (Θουκυδίδης 1.102.3-4).

Οστόσο, όπως δείχνουν τα στοιχεία, υπάρχουν πολλά περισσότερα πέρα από μια παταγώδη αποτυχία στην εξωτερική πολιτική και τη δίωξη των υπευθύνων για αυτάν. Αυτό που γράφει ο Θουκυδίδης για τη διάθεση των Αθηναίων στρατιωτών στην εκστρατεία της Ιθώμης είναι αποκαλυπτικό. Η συμπάθειά τους στρεφόταν ξεκάθαρα προς τους Μεσσήνιους, οι οποίοι σε τελική ανάλυση ήταν Ελληνες και των οποίων η απόπειρα να χειραφετηθούν από τη σπαρτιατική κυριαρχία και εκμετάλλευση είχε μεγάλες ομοιότητες με την αντίστοιχη προσπάθεια των Ελλήνων της Μικράς Ασίας μετά το 478 να απελευθερωθούν από την Περσία. Η αρωγή των Αθηναίων προς τους τελευταίους για δεκαεπτά χρόνια (κυρίως υπό την ηγεσία του Κίμωνος) και τώρα η βοήθεια να διατηρήσουν τους Μεσσήνιους υποδούλωμένους ήταν μια έκδηλη αντίθεση, η οποία αντανακλάστηκε πολύ άσχημα στον Κίμωνα: Τουλάχιστον σε αυτάν την περίπτωση οι Αθηναίοι είχαν στην κυριολεξία παραπλανηθεί.

Φυσικά, μία από τις καινοτομίες αυτής της περιόδου μπορεί να θεωρηθεί απλά η, σε μεγάλο βαθμό, αναγκαία για την πόλη των Αθηνών δημιουργία ενός σύγχρονου διοικητικού γραφειοκρατικού

* Το παρόν κείμενο βασίζεται στην ελληνική μετάφραση του βιβλίου του J.K. Davies, Democracy and Classical Greece, London 19932, το οποίο θα εκδοθεί προσεχώς από τις εκδόσεις Βάνιας (μτφ. Γ. Τσολάκης, επιμ. Ι. Ξυδόπουλος).

μπχανισμού, ικανού να φέρει σε πέρας τις νέες ευθύνες στην πόλη και στο Αιγαίο. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος της συνιστά μία υπαγωγή αυτού του γραφειοκρατικού μπχανισμού στα όργανα της δημόσιας διακυβέρνησης, με έναν τρόπο ο οποίος εμπλέκει παλαιότερα αξιώματα και θεσμούς σε μια μεγάλη κρίση. Η διαδικασία βοήθησε (και αυτός ήταν πιθανόν ο επιδιωκόμενος σκοπός) στον έλεγχο της αριστοκρατίας, η οποία ήταν σαφώς τόσο φιλόδοξη όσο πιθανόν αναξιόπιστη ή ανίκανη. Αποφέυχθηκε, πράγματι, η μεγάλης κλίμακας εσωτερική βία, αν και ο ίδιος ο Εφιάλτης δολοφονήθηκε το 462/1 και ο Θουκυδίδης καταγράφει ότι το 458 ένας σπαρτιατικός στρατός εισέβαλε και παρέμεινε στη Βοιωτία, εν μέρει επειδή «αποφάσισαν λοιπόν να παραμείνουν στη Βοιωτία, για να σκεφθούν με ποιον τρόπο θα περάσουν ασφαλέστερα απέναντι [στην Πελοπόννησο]. Εφθασαν στην απόφαση αυτή επειδή μερικοί Αθηναίοι τούς προσκαλούσαν κρυφά, με την ελπίδα να θέσουν τέρμα στο δημοκρατικό πολίτευμα και στην ανοικοδόμηση των Μακρών Τειχών» (Θουκυδίδης 1.107.4-5).

Ωστόσο, αυτή υπήρξε στην πραγματικότητα μία βαθύτατα επαναστατική δεκαετία, κατά την οποία άλλαξε οριστικά το πολιτικό τοπίο της Ελλάδας. Σε διεθνές επίπεδο, μέσα σε αυτή τη δεκαετία γεννήθηκαν η εχθρότητα μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης και η αυξανόμενη πόλωση της Ελλάδας μεταξύ αυτών των δύο πόλεων, η οποία επρόκειτο να διαμορφώσει τα

Μετά το σεισμό του 464 π.Χ. η Σπάρτη βρέθηκε αντιμέτωπη με την επανάσταση των ειλώτων. Χάλκινο ειδώλιο ειλωτα.

ελληνικά πράγματα σχεδόν για έναν αιώνα. Στο επίπεδο του Αιγαίου, έγινε τόσο πολύτιμη η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη, ώστε το 451/0 ο νόμος περί ιθαγένειας του Περικλή μετέτρεψε το Σώμα των Αθηναίων πολιτών σε μια κλειστή ομάδα, απροσπέλαστη από το εξωτερικό, η οποία παρέμεινε έτοις έως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Σε αθηναϊκό επίπεδο, η παλιά αριστοκρατική κυβερνώσα τάξη, αποστερημένη σε μεγάλο βαθμό από τις κληρονομικές της εξουσίες, πάλευε για την επιβίωσή της με ποικίλους τρόπους. Εν μέρει, υιοθέτησε τις κατάλληλες νέες τεχνικές και συμπεριφορές, χωρίς κατ' ανάγκη να πιστεύει σε αυτές. Εν μέρει οπισθοχώρησε, ανασυντάχθηκε και αναζήτησε νέα όπλα για να προβάλει αντίσταση. Δεν είναι υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η αναζήτηση για τέτοιου είδους όπλα βοηθά να εξηγηθεί γιατί η αρχαία ελληνική πολιτική θεωρία, όπως τη βλέπουμε στον Πλάτωνα, στον Ισοκράτη και τον Αριστοτέλη, εξελίχθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Στις δεκαετίες του 450 και του 440, ο πόλεμος ήταν μια περιστασιακή υπόθεση, η οποία τυπικά τελείωσε το χειμώνα του 446/5 με τις Τριακοντούτεις Σπονδάς μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης. Ωστόσο, ο πόλεμος ξέσπασε εκ νέου το 431, αυτή τη φορά με μεγαλύτερη σφοδρότητα, και έμεινε γνωστός στις επόμενες γενιές ως ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Εν μέρει, και οι δύο πλευρές των αντιμετώπισαν ως έναν αγώνα επιβίωσης, αλλά επίσης εν μέρει επρόκειτο να καθορίσει εάν η Ελλάδα θα συνέχιζε να είναι μια πολιτικά πλουραλιστική γεωγραφική περιοχή ή εάν θα ενωνόταν υπό την αθηναϊκή πηγεμονία, όπως επρόκειτο να ενωθεί με παρόμοιο τρόπο η

Η δολοφονία του Εφιάλτη το 462-462 π.Χ. αποκλιμάκωσε τη βία στην Αθήνα. Εικόνα από τη δολοφονία του Αθηναίου πολιτικού σε ερυθρόμορφο αγγείο (Κρατικό Μουσείο Βερολίνου, αρχαιολογική συλλογή).

Ιταλία κάτω από τη ρωμαϊκή πηγεμονία, έναν αιώνα αργότερα. Επομένως, είναι φυσικό να αναζητήσουμε τα αίτια αυτής της σύγκρουσης (όπως και της προηγούμενης) στην ανάπτυξη και την εδραίωση της αθηναϊκής αυτοκρατορίας στο Αιγαίο· προκύπτουν, ωστόσο, δύο δυσκολίες: Πρώτον, υπάρχει η πιθανότητα να Αθηναϊκή Συμμαχία να διαδραμάτιζε όντως ένα θετικό ρόλο για τους Σπαρτιάτες, κρατώντας τους Πέρσες εκτός Ελλάδας. Η σπαρτιατική αποδοχή της ανάληψης της πηγεσίας από τους Αθηναίους υποδιλώνει ότι αυτό ίσχυε το 477, παρά τις εκδηλώσεις αντίδρασης και δυσαρέσκειας που εκδηλώθηκαν μεταγενέστερα. Αυτό, άλλωστε, διαφαίνεται και στο περιστατικό το οποίο αφηγείται ο Θουκυδίδης σχετικά με την αποτυχημένη αποστολή του Μεγάβαζου στη Σπάρτη, με στόχο να πείσει τους Σπαρτιάτες να εισβάλουν στην Αττική, ώστε να αποσυρθούν οι Αθηναίοι από την Αίγυπτο (1.109.2-3).

Δεύτερον, ήταν γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες επενέβαιναν εναντίον της πόλεως των Αθηνών ή εντός της σφαίρας επιρροής της, όποτε τους δινόταν κάποια ευκαιρία: το 465, δίνοντας την υπόσχεση στους Θασίους να εισβάλουν στην Αττική· το 457, με την κρυφή εμπλοκή τους σε ένα σχεδιαζόμενο πραξικόπημα στην Αθήνα· και το 446, εισβάλλοντας πράγματι στην Αττική. Ωστόσο, φαίνεται ότι σε μεγάλο βαθμό όντως αποδέχθηκαν το τετελεσμένο γεγονός στην περιοχή του Αιγαίου και το αναγνώρισαν στο διπλωματικό επίπεδο με τις συνθήκες ειρήνης του 446/5 και του 421. Κατά συνέπεια, οι συγκρούσεις πιθανόν δεν πραγματοποιήθηκαν πρωτίστως για αυτήν την καθαυτήν την Αθηναϊκή Συμμαχία. Αντίθετα, όπως καταδεικνύει η λεπτομερής ανάλυση των εντάσεων και των κρίσεων της δεκαετίας του 430 στο πρώτο βιβλίο του Θουκυδίδη, οι Σπαρτιάτες ανησυχούσαν για την επαπειλούμενη επέκταση της επιρροής και του τεχνικού ελέγχου των Αθηναίων από μια περιοχή της Ελλάδας (το Αιγαίο) σε μια δεύτερη (Κεντρική Ελλάδα) και, μολονότι αρχικά σε μικρό βαθμό, σε μια τρίτη (τη Σικελία και γενικότερα τις ελληνικές περιοχές στη Δύση). Οι Κορίνθιοι αναφέρθηκαν απερίφραστα στο θέμα αυτό στη δημηγορία τους ενώπιον των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους,

στη Σπάρτη, τον Ιούλιο του 432: «Γιατί, αν και σας είχαμε προειδοποιήσει πολλές φορές σχετικά με όσα επρόκειτο να πάθουμε από τους Αθηναίους, δεν μπήκατε στον κόπο να επιβεβαιώσετε κάθε φορά όσα σας λέγαμε, αλλά στρέφατε τις υπόνοιές σας περισσότερο εναντίον αυτών που σας προειδοποιούσαν ότι τάχα το έκαναν για δικό τους όφελος. Και εξαιτίας αυτού, όχι πριν αρχίσουν, αλλά αφού άρχισαν τα παθήματά μας, συγκαλέσατε αυτούς εδώ τους συμμάχους, από τους οποίους σε εμάς ταιριάζει περισσότερο να μιλήσουμε, εφόσον έχουμε τα σοβαρότερα παράπονα, διότι υποφέρουμε από τις απαράδεκτες ενέργειες των Αθηναίων και από τη δική σας αμέλεια. Και αν αδικούσαν την Ελλάδα κρυφά, θα έπρεπε να σας το αποδείξουμε, καθώς δεν το γνωρίζετε· τώρα όμως, γιατί πρέπει να μακρυγορίσουμε, εφόσον βλέπετε ότι άλλοι από τους Ελληνες έχουν υποδουλωθεί και άλλους, προπάντων τους δικούς μας συμμάχους, οι Αθηναίοι τους επιβούλευονται, και ότι από καιρό έχουν προετοιμαστεί, μήπως χρειαστεί κάποτε να πολεμήσουν; Διαφορετικά, δεν θα είχαν καταλάβει την Κέρκυρα και δεν θα την κρατούσαν παρά τη θέλησή μας και ούτε θα πολιορκούσαν την Ποτείδαια· η τελευταία έχει στρατηγική σημασία για την περιοχή της Θράκης, ενώ η πρώτη θα μπορούσε να παράσχει το ναυτικό της στους Πελοποννησίους» (Θουκυδίδης 1.68.2-69.1).

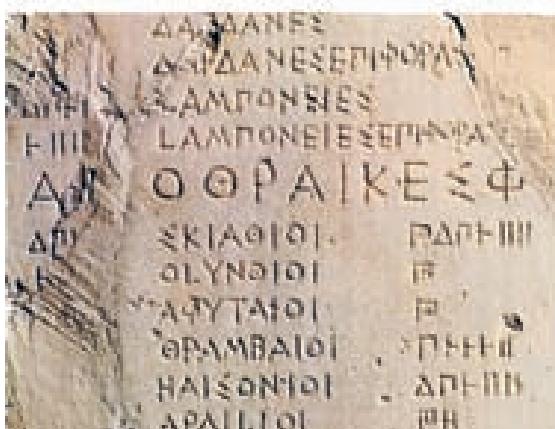
Αυτό που έχουμε εδώ δεν είναι απλά μία επιβεβαίωση της σπαρτιατικής απροθυμίας να κινηθούν εναντίον των Αθηνών, αλλά επίσης μία επιπρόσθετη αιτία για αυτήν. Το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες υποπτεύονταν «προσωπικά οφέλη» αναδεικνύει ένα αίσθημα πικρίας, αλλά ακούγεται λογικό για τη δεκαετία του 450 και για τη δεκαετία του 430, εφόσον οποιαδήποτε επέκταση της αθηναϊκής επιρροής (πέρα από το Αιγαίο) στην Κεντρική Ελλάδα ή στη Δύση επηρέαζε τα συμφέροντα των

Η απόφαση των Σπαρτιατών να πολεμήσουν εναντίον των Αθηναίων σχετιζόταν με την επέκταση της επιρροής των τελευταίων στο Αιγαίο και στη Στερεά Ελλάδα. Παράσταση δύο Σπαρτιατών πολιτών-πολεμιστών.

Το ταμείο της Αθηναϊκής Συμμαχίας μεταφέρθηκε από τη Δήλο στην Αθήνα με την επίκληση λόγων ασφαλείας. Αεροφωτογραφία του «ιερού» νησιού.

Κορινθίων άμεσα, αλλά των Σπαρτιατών ούτε στο ελάχιστο. Επομένως, εμπλέκονται τρεις δυνάμεις και όχι δύο· τρεις περιοχές της Ελλάδας και όχι μόνον το Αιγαίο. Ωστόσο, η βάση της Επιμελητείας, για την οποια δράση, παρέμενε πάντοτε το Αιγαίο, επομένως, προκειμένου να θέσουμε ως αφετηρία της έρευνάς μας αυτήν την περιοχή και τις αναπτυσσόμενες αθηναϊκές τεχνικές για τον έλεγχό της, θα πρέπει να ακολουθήσουμε τη συλλογιστική των πόρων, έστω και εις βάρος της χρονικής ακολουθίας των γεγονότων. Θα πρέπει, επίσης, να παρακολουθήσουμε την πολιτική λογική, ανικνεύοντας τον τρόπο με τον οποίο η Αθήνα άλλαξε τις τεχνικές της, καθώς παρενέβαινε σε νέες περιοχές· τέλος, πρέπει να παρακολουθήσουμε τις

πηγές, διότι η μετακίνηση από το εσωτερικό του Αιγαίου μάς οδηγεί από τις καλύτερα τεκμηριωμένες στις λιγότερο τεκμηριωμένες πηγές.

Οι πηγές

Υπάρχουν πέντε βασικές πηγές για τη μελέτη της Αθηναϊκής Ηγεμονίας στο απόγειό της. Η αφήγηση του Θουκυδίδη είναι η πρωταρχική. Περιγραμματική έως τη δεκαετία του 430 αλλά λεπτομερής στη συνέχεια, μας παραδίδει τη βασική ακολουθία των πολιτικών και των στρατιωτικών γεγονότων, πολλές τεκμηριωμένες λεπτομέρειες και μια ανυπέρβλητη και εξαντλητική ερμηνεία των γεγονό-

Οι φόροι που κατέβαλλαν οι συμμαχικές πόλεις ήταν χαραγμένοι σε μεγάλες στήλες τοποθετημένες στην Ακρόπολη. Επιγραφές με τους φόρους Ελλησποντίων, Θρακών και Καρών (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Ο Κίμων επέθη το 451 π.Χ. επικεφαλής εκστρατείας της Αθηναϊκής Συμμαχίας στην Κύπρο. Προτομή του Αθηναίου στρατηγού στη Λάρνακα της Κύπρου.

των, διάσπαρτη στο έργο του, είτε στις συγγραφικές του παρατηρήσεις είτε στις δημητηρίες που αποδίδει στους πρωταγωνιστές. Η δεύτερη πηγή είναι οι κατάλογοι των φόρων που κατέβαλλαν οι συμμαχικές πόλεις, χαραγμένοι από το 454/3 κ.εξ. σε μεγάλες στάλες, τοποθετημένες στην Ακρόπολη. Στο προοίμιο της πρώτης στήλης αναφέρεται: Αυτές είναι οι προσφορές από το συμμαχικό φόρο για τη θεά (Αθηνά), οι οποίες όλες ξεχωριστά συγκεντρώθηκαν από τους Ελληνοταμίες, των οποίων ο ήταν γραμματέας, και αποδόθηκαν για έλεγχο πρώτη φορά στους τριάντα (δημόσιους λογιστές), όταν ήταν επώνυμος άρχων ο Αρίστων (454/3), με αναλογία μία μνα ανά τάλαντο (IG I3 259). Επομένως, το ποσό που καταγραφόταν σε αυτούς ήταν το ένα εξηκοστό των φόρων (έκτοτε θα αναφέρονται ως κατάλογοι των εξηκοστών), το οποίο επίσημα αποδιδόταν στη θεά Αθηνά ως πισόστωση, έστω κι αν τα υπόλοιπα χρήματα κατέληγαν επίσης (με τρόπους οι οποίοι παραμένουν κατά κύριο λόγο σκοτεινοί) στο θησαυροφυλάκιο της θεάς και μπορούσαν να διατεθούν για γενικούς σκοπούς. Εφόσον οι πόλεις μπορεί να πλήρωναν το ίδιο ποσό για πολλά χρόνια, η ιστορική αξία των καταλόγων των εξηκοστών έγκειται στις απουσίες (που υποδηλώνουν επανάσταση ή εχθρική κατοχή), στις γενικές αλλαγές στα επίπεδα των φόρων, σε ειδικότερες αλλαγές που επηρέαζαν μια συγκεκριμένη πόλη ή περιοχή και στην κατάδειξη της κλίμακας των εσόδων που ήταν διαθέσιμα στην πόλη των Αθηνών κάθε χρόνο, πέραν των δικών της πόρων.

Η τρίτη πηγή είναι τα ψηφίσματα της αθηναϊκής συνέλευσης των πολιτών, η οποία επιλαμβανόταν των υποθέσεων του Αιγαίου. Τα ψηφίσματα αυτά μπορούσαν: α) να είναι γενικά νομοθετήματα για όλες τις πόλεις-μέλη της Συμμαχίας. β) Να αφορούν τις υποθέσεις μιας συγκεκριμένης πόλης και τις σχέσεις της με την πόλη των Αθηνών και τη Συμμαχία. γ) Να αφορούν το καθεστώς ενός συγκεκριμένου ατόμου ή ενός συνόλου ατόμων από μία πόλη. Τέταρτη πηγή είναι οι -κατά βάση συμπτωματικές- αναφορές στις λογοτεχνικές πηγές. Ορισμένες από αυτές είναι σύγχρονες ή σχεδόν σύγχρονες, όπως τα έργα του Αριστοφάνη

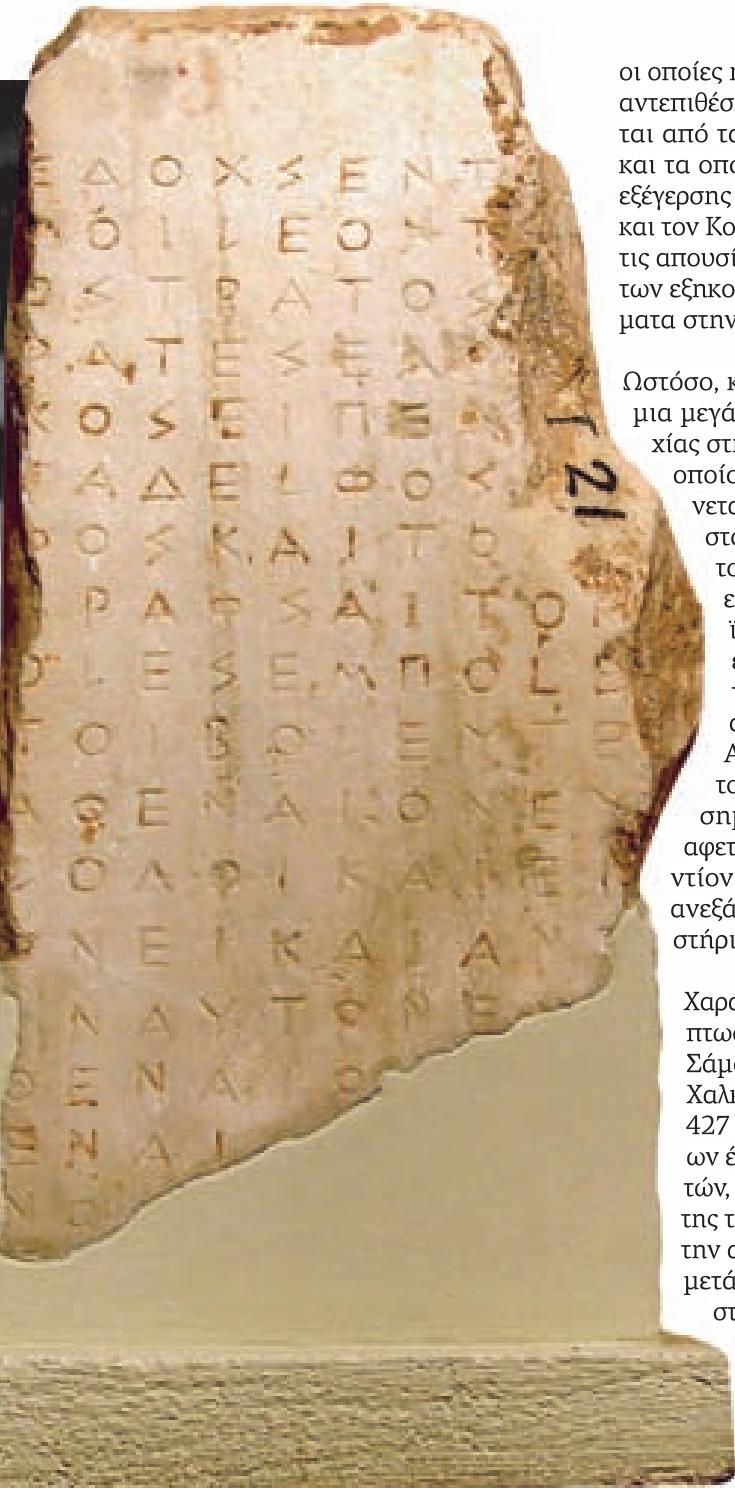
από το 425 κ.εξ., τα αποσπάσματα των υπόλοιπων κωμικών ποιητών, ο Παλαιός Ολιγαρχικός ή οι λογογράφοι, περίπου από το 420 κ.εξ. Άλλες ανήκουν στον 4ο αι. ή σε πολύ μεταγενέστερες περιόδους -ο Περικλῆς του Πλουτάρχου αποτελεί μία εξαιρετικά πολύτιμη πηγή. Τέλος, υπάρχουν λίγες γραπτές μαρτυρίες προερχόμενες από τις συμμαχικές πόλεις των Αθηνών.

Τέτοιου είδους πηγές μάς παρέχουν μια εικόνα αλληλεπίδρασης στην περιοχή του Αιγαίου. Η αφήγηση είναι αρκετά ξεκάθαρη, όπως επίσης και οι τεχνικές του αθηναϊκού ελέγχου, αλλά αναπόφευκτα η ερμηνεία είναι βαθύτατα αμφιλεγόμενη. Πρέπει, λοιπόν, να ξεκινήσουμε από ότι είναι αναμφισβήτητο. Η κύρια ενέργεια των Αθηναίων στο Αιγαίο και την Εγγύς Ανατολή κατά τη δεκαετία του 450 ήταν η αποστολή ενός εκστρατευτικού σώματος για να βοηθήσουν την Αίγυπτο να ανακτήσει την ανεξαρτησία της από την Περσία. Δεν γίνεται σαφές από τον Θουκυδίδην ακριβώς πόσα πλοία και πόσοι άντρες χάθηκαν όταν αυτό το εκστρατευτικό σώμα περικυλώθηκε, πολιορκήθηκε και αιχμαλωτίστηκε στην Προσοπίτιδα το καλοκαίρι του 454, αλλά, εάν συμπεριλάβουμε ένα βοηθητικό στόλο 50 πλοίων, ο οποίος επίσης αιχμαλωτίστηκε, ο αριθμός πρέπει να αγγίζει τα 250 πλοία.

Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Θουκυδίδης περιγράφει την καταστροφή με όρους παραπλήσιους με εκείνους που περιγράφει το τέλος της Σικελικής Εκστρατείας το 413. Υποστηρίζεται γενικά ότι η καταστροφή επέφερε τρεις σημαντικές συνέπειες στο Αιγαίο. Πρώτον, το ταμείο της Αθηναϊκής Συμμαχίας μεταφέρθηκε από τη Δήλο στην Ακρόπολη των Αθηνών (δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι εάν αυτό έγινε πράγματι για ασφάλεια είτε με την επίφασή της). Αυτό είναι ένα βέβαιο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει από την έναρξη σύνταξης των καταλόγων των εξηκοστών. Δεύτερον, είναι πιθανόν ότι οι επιθετικές επιχειρήσεις σε μεγάλο βαθμό σταμάτησαν, τόσο εναντίον της Περσίας όσο και στην Κεντρική Ελλάδα. Τρίτον, σημειώθηκε μια γενική εξέγερση στις κοινότητες της πειραιωτικής Μικράς Ασίας,

Ανάγλυφη επιγραφή με ψήφισμα προς τιμήν προξένου της Δήλου.

οι οποίες ήταν κατεξοχήν ευάλωτες στις περσικές αντεπιθέσεις από ξηράς. Κάτι τέτοιο συμπεραίνεται από τα αθηναϊκά ψηφίσματα που σώζονται και τα οποία αφορούσαν σε μεταγενέστερες της εξέγερσης διευθετήσεις στις Ερυθρές, στη Μίλητο και τον Κολοφώνα· επίσης, από τις νέες εγγραφές, τις απουσίες και τις ανωμαλίες στους καταλόγους των εξικοστών, οι οποίες υποδηλώνουν προβλήματα στην Καρία και αλλού.

Οστόσο, κατά πάσα πιθανότητα επίσης το 451, μια μεγάλη εκστρατεία της Αθηναϊκής Συμμαχίας στην Κύπρο με επικεφαλής τον Κίμωνα, ο οποίος είχε επιστρέψει από την εξορία, φαίνεται ότι αποκατέστησε ξανά την ασφάλεια στο Αιγαίο, με κόστος το θάνατο του ίδιου του Κίμωνος στο υποί. Από τότε και στο εξής, οι εχθροπραξίες μεταξύ της Αθηναϊκής Συμμαχίας και της Περσίας απλά έπαυσαν. Οι σημαντικότερες εξελίξεις των επόμενων τριάντα επτά ετών ήταν αφενός η εκτεταμένη κατάληψη (από Αθηναίους πολίτες και για προσωπικό τους όφελος) εύφορης γης σε στρατηγικά σημεία ή στις παρυφές του Αιγαίου και αφετέρου η λήψη προληπτικών μέτρων εναντίον ή η καταστολή μεγάλων εξεγέρσεων, ανεξάρτητα από το αν αυτές είχαν την υποστήριξη της Σπάρτης ή της Περσίας.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η περίπτωση των πόλεων της Εύβοιας το 446, της Σάμου και του Βυζαντίου το 441-439, της Χαλκιδικής από το 433 κ.εξ., της Λέσβου το 427 και των πόλεων των θρακικών παραλίων έπειτα από μία εκστρατεία των Σπαρτιατών, το καλοκαίρι του 424. Κατά τη διάρκεια της τριανταεπτάχρονης αυτής περιόδου (έως την αποδυνάμωση της πόλεως των Αθηνών μετά την κατάρρευση της εκστρατείας της στη Σικελία, το 413, η οποία επέτρεψε από

Ψηφίσμα (490-450 π.Χ.)
προξενίας για πολίτες των Δελφών
(Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).

κοινού στη Σπάρτη και την Περσία να αναπληρώσουν το κενό εξουσίας στο Αιγαίο), τα μέλη και η έκταση της Αθηναϊκής Συμμαχίας παρέμειναν εξαιρετικά σταθερά, καθώς αυτή αποτελείτο από περίπου 150 κοινότητες που κατέβαλλαν φόρο και κατά βάση βρίσκονταν εντός της περιοχής του Αιγαίου, από το Βυζάντιο στον Βορρά έως τη Φάσπλι στα ανατολικά.

Ολες οι κοινότητες που κάποια στιγμή συμπεριλήφθηκαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία (με την ασήμαντη εξαίρεση, στη δεκαετία του 430, ορισμένων ευάριθμων εξελληνισμένων πηγεμονίσκων στην Καρία) ήταν ελληνικές ως προς τη γλώσσα και τον πολιτισμό, τουλάχιστον όσον αφορά τους πολίτες τους με πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Αυτό συνδεόταν άμεσα με το αρχικό πρόγραμμα της Συμμαχίας και επηρέασε βαθιά τον έλεγχο και τη συνοχή που μπορούσε να ασκήσει ή να προσδοκά ν πόλη των Αθηνών.

Μέσα άσκησης ελέγχου

Μία τακτική της πολιτικής των Αθηναίων ήταν να τιμούν ορισμένους «φίλους». Σε αυτούς η συνέλευση της Εκκλησίας του Δήμου παρείχε τον επίσημο τίτλο του προξένου, συνοδευόμενο από εκείνον του ευεργέτη. Οι φίλοι αυτοί «ξεπλήρωναν» τους επίσημους τίτλους που τους δίνονταν δηλώνοντας αφοσίωση. Τα ψηφίσματα που τιμούν αυτά τα άτομα την περίοδο της Αθηναϊκής Ηγεμονίας είναι πολλά, αλλά και οι λογοτεχνικές πηγές συμβάλλουν στην εικόνα μας. Σύμφωνα με τις σωζόμενες επιγραφές, πρόξενοι μαρτυρούνται απ' τον 6ο αιώνα. Η Αθήνα τούς τιμούσε μνημονεύοντας τα ονόματά τους σε μαρμάρινη επιτύμβια στήλη. Ο πρόξενος ήταν πρόθυμος να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της Αθήνας. Οταν

Ενα γενικό φήμισμα υποχρέωνε τις συμμαχικές πόλεις να συμμετέχουν με προσφορές στα Παναθήναια και τα Διονύσια. Εφιπποι πολίτες στην πομπή των Παναθηναίων σε ανάγλυφο του 440 π.Χ. από τον Παρθενώνα.

Χάλκινο ειδώλιο (450 π.Χ.) της προστάτιδας θεάς Αθηνάς με περικεφαλαία οπλίτη.

η Μυτιλήνη ετοιμαζόταν να αποστατήσει, ο εκεί πρόξενος της Αθήνας την προειδοποίησε αρχικά. Ακόμα και ο Σοφοκλής, κατά τη διάρκεια της σαμιακής επανάστασης το 442 π.Χ., στάλθηκε από το στόλο να φέρει ενισχύσεις από τη Λέσβο και, όταν έφτασε, συνάντησε τον Ερμεσίλαο, που ήταν πρόξενος της Αθήνας, για να ενημερωθεί για την πολιτική κατάστασην που επικρατούσε στο νησί. Ο Αινιάδης από τη Σκιάθο εγκωμιάζεται γιατί ήταν πιστός στην πόλη των Αθηναίων και πρόθυμος πάντα να τους βοηθήσει.

Η σημασία των προξένων διευκρινίζεται και στις πολιτικές διαμάχες που έσπασαν στην Κέρκυρα το 427 π.Χ., όταν η Κέρκυρα συνίψε συμμαχία με την Αθήνα (433 π.Χ.) εναντίον της Κορίνθου και βοηθήθηκε από τους Αθηναίους στη μάχη που δόθηκε στα Σύβοτα. Στην Κέρκυρα, το 427 οδήγησαν σε δίκη τον Πειθία, ο οποίος είχε ορισθεί εθελοπρόξενος των Αθηναίων και ήταν αρχηγός των δημοκρατικών, με την κατηγορία ότι επιδίωκε να υποδουλώσει την Κέρκυρα στους Αθηναίους· Θουκυδίδης 3.70.3). Το επόμενο στάδιο θα ήταν η επίσημη αναγνώριση από την πόλη των Αθηνών. Τέτοιου είδους τιμές μπορούσαν να αποβούν επικίνδυνες. Ο Πειθίας αθωώθηκε στο δικαστήριο, αλλά αμέσως μετά τον λιντσάρισμαν· είκοσι χρόνια πρωτύτερα, η Εκκλησία του Δήμου είχε αποφασίσει ο Αχελοΐος να είναι πρόξενος και ευεργέτης των Αθηναίων· εάν ο Αχελοΐος αδικηθεί από κάποιον, μπορεί να του ασκήσει δίωξη στην Αθήνα ενώπιον του πολέμαρχου, και δεν θα πληρώνει τα πρυτανεία, παρά μόνον πέντε δραχμές. Εάν κάποιος σκοτώσει τον Αχελοΐονα ή τα παιδιά του σε κάποια από τις πόλεις τις οποίες εξουσιάζουν οι Αθηναίοι, η πόλη θα οφείλει πέντε τάλαντα, σαν να είχε πεθάνει κάποιος Αθηναίος· και να γίνει δημόσια δίκη ακριβώς σαν να είχε σκοτωθεί ένας Αθηναίος (IG I3 19, περ. 450 π.Χ.).

Μπορεί κάποιος να παρατηρήσει, επίσης, γιατί οι πρόξενοι ήταν ευάλωτοι και χρειάζονταν προστασία. Απροκάλυπτα ή συγκεκαλυμμένα θα μπορούσαν να προσπαθήσουν να οδηγήσουν την πόλη τους στην άσκηση μίας φιλοαθηναϊκής πολιτικής, όπως προσπάθησε να κάνει ο Πειθίας. Με αυτόν

τον τρόπο, ο μετασχηματισμένος θεσμός κατέληξε να είναι ένα όργανο διακυβέρνησης. Οι πρόξενοι έχαιραν προστασίας, κοινωνικής καταξίωσης και πολιτικής ισχύος: οι Αθηναίοι είχαν αποκτήσει έναν τρόπο να κρατούν πειθαρχημένους τους συμμάχους τους, ο οποίος ήταν ανέξοδος (τα ψηφίσματα που απέδιδαν το προνόμιο της προ-ξενίας είχαν μηδενικό κόστος), έμμεσος και, ως εκ τούτου, διπλωματικά αποδεκτός.

Κατ' αναλογίαν, ορισμένες νευραλγικής σημασίας κοινότητες θα μπορούσαν να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης είτε ως προς το καθεστώς τους εντός Συμμαχίας είτε ως προς τα οικονομικά τους. Όλες οι συμμαχικές πόλεις ήταν «αυτόνομες», ωστόσο ο όρος κατέληξε να δηλώνει την παροχή πλοίων αντί χρημάτων στους πόρους της Αθηναϊκής Συμμαχίας, κάτι το οποίο ήταν αδύνατο χωρίς εσωτερική αυτοδιοίκηση. Εώς το 446, μόνον τρεις πόλεις παρέμεναν σε αυτό το καθεστώς αυτονομίας. Η Σάμιος την απώλεσε το 439, η Λέσβος το 427, αλλά η Χίος παρέμεινε αυτόνομη (και με την ολιγαρχική παράταξη ενεργή) έως το 412, οπότε και στασίασε. Η ειδική της θέση, η οποία αναγνωριζόταν σε αθηναϊκά ψηφίσματα (ακόμη και σε προσευχές), είχε ίσως γίνει ένα επισφαλές προνόμιο το 412, αλλά είχε παράσχει επίσης στην Αθήνα την ενεργή συνεργασία του έτερου πιο ισχυρού κέντρου ισχύος στο Αιγαίο.

Ωστόσο, αν και οι φόροι απαιτούνταν σχεδόν χωρίς συμβιβασμούς, υπήρχαν εξαιρέσεις και συχνά μπορούμε να μαντέψουμε το λόγο. Για παράδειγμα, από σωζόμενα αποσπάσματα των καταλόγων των εξηκοστών πληροφοριώμαστε ότι ο Αίνος (στην ανατολική ακτή της

Θράκης) κατέβαλλε δώδεκα τάλαντα έως το 449/8, δέκα τάλαντα από το 444/3 έως το 439/8, τέσσερα τάλαντα το 435/4 και καθόλου φόρο κατά τα έτη 434/3, 431/30 και 429/8. Πιθανόν, τα χρήματα να είχαν χρησιμοποιηθεί για την πληρωμή μιας φρουράς, αλλά είναι πιο πιθανό ότι οι Αθηναίοι είχαν πεισθεί ότι τα θρακικά φύλα -υπό την εξουσία δύο διαδοχικών, ικανών και φιλόδοξων βασιλέων- ασκούσαν πίεση, η οποία έπρεπε να αντισταθμιστεί με το ποσό που κατέβαλλαν ως φόρο, ως αποζημίωση.

Ακόμη πιο αποκαλυπτική είναι η μαρτυρία για τη Μεθώνη στην Μακεδονία, δεδομένου ότι διαθέτουμε ένα σύνολο αθηναϊκών ψηφισμάτων που αφορούν στην συγκεκριμένη πόλη, χαραγμένα μαζικά το 424/3. Προφανώς, η Μεθώνη έγινε μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας το 434/3, όταν οι σχέσεις ανάμεσα στην Αθήνα και τον Μακεδόνα βασιλέα Περδίκκα ήταν αισθαντές, απρόβλεπτες και κακές. Δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσον η Μεθώνη δεχόταν πραγματικά πίεση και από τη ναυτική δύναμη (Αθηναίοι) και από την ππειρωτική δύναμη (Μακεδονία) ή κατά πόσον εκμεταλλεύόταν τον ανταγωνισμό μεταξύ Αθηναίων και Περδίκκα, στρέφοντας τον έναν εναντίον του άλλου· οι παράκτιες πόλεις, αν και πιο ευάλωτες, μπορούσαν να παίξουν αυτό το παιχνίδι με μεγαλύτερη επιδεξιότητα από ότι τα νησιά.

Υπήρχαν, επίσης, και άλλες τεχνικές πέρα από τη χρήση ωμής βίας. Το ψήφισμα για τον Αχελοΐο δείχνει

Αθηναίοι κληρούχοι εγκαταστάθηκαν στους Θούριους (παλαιά Σύβαρις) της Κάτω Ιταλίας. Νόμισμα των Θούριων με κεφαλή της Αθηνάς (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Ο Αντιφών επεσήμαινε πως δεν ήταν δυνατή η καταδίκη κάποιου πολίτη συμμαχικής πόλης χωρίς την ἀδεια των Αθηναίων. Πάπυρος με απόσπασμα έργου του λογογράφου. (Φλωρεντία).

τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να παραπεμφθούν στην αθηναϊκή Βουλή υποθέσεις που αφορούσαν κάποιους προνομιούχους και πώς τα προνόμια θα μπορούσαν να διευρυνθούν. Παρομοίως, ορισμένες από τις περιπτώσεις -ίσως όλες- που αφορούσαν συγκεκριμένες κυρώσεις παραπέμπονταν στην πόλη των Αθηνών. Το ψήφισμα που ρύθμιζε τις υποθέσεις της Χαλκίδας στην Εύβοια μετά την εξέγερση του 446 ορίζει, μεταξύ πολλών άλλων, ότι οι νομικές αγωγές των Χαλκιδέων εναντίον των συμπολιτών τους να εκδικάζονται στη Χαλκίδα, όπως των Αθηναίων εκδικάζονται στην πόλη των Αθηνών, εκτός από (υποθέσεις οι οποίες αφορούν) εξορία, θάνατο και απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων· αναφορικά με αυτές τις υποθέσεις να υπάρχει το δικαίωμα έφεσης στην πόλη των Αθηνών στο δικαστήριο των Θεσμοθετών, σύμφωνα με το ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου (ML 52, σ. 71-6).

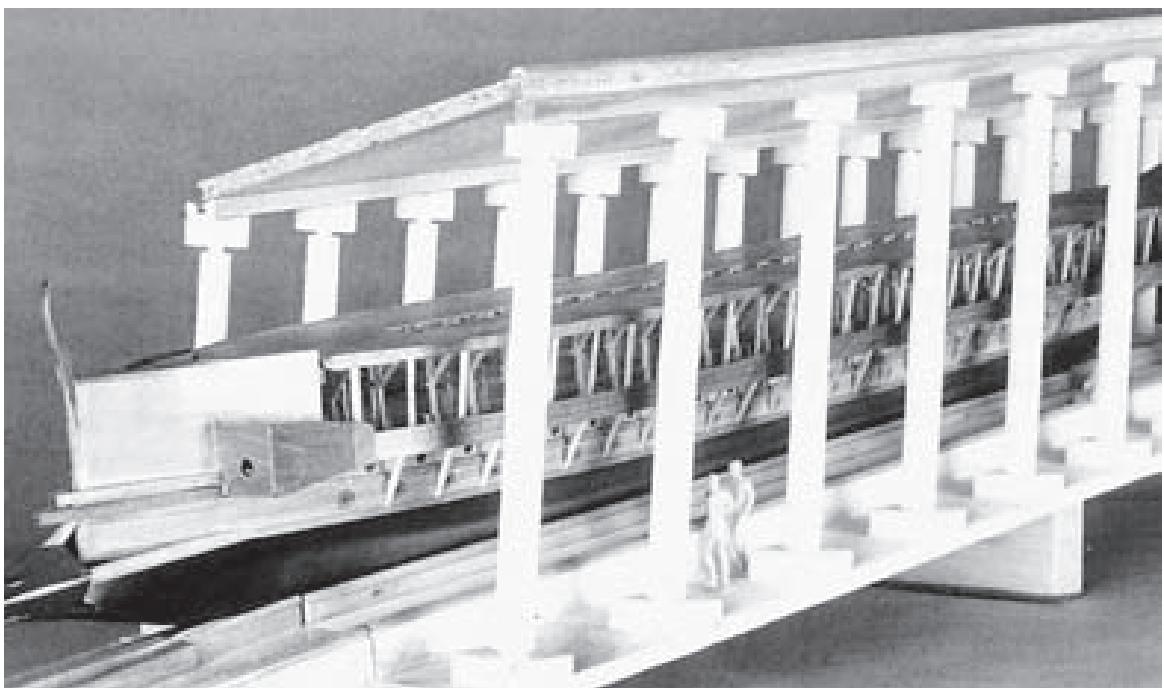
Γύρω στο 415, ο λογογράφος Αντιφών έγραψε στο λόγο ενός Μυτιληναίου πελάτη του, ο οποίος κατηγορείτο για φόνο και η υπόθεσή του εκδικαζόταν σε ένα αθηναϊκό δικαστήριο, ότι οι κατίγοροί του, δολοφονώντας παράνομα τον κύριο μάρτυρα, είχαν διαπράξει κάτι «το οποίο δεν επιτρέπεται σε καμία πόλη, δηλαδή να καταδικαστεί κάποιος σε θάνατο χωρίς την ἀδεια των Αθηναίων» (Αντιφών, Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου 47.7). Η δήλωσή του μπορεί να φαντάζει υπερβολική, θα έπρεπε όμως να είναι τουλάχιστον εύλογη. Από την άλλη, η ανάγκη για φιλικά καθεστώτα στις συμμαχικές πόλεις πιθανόν να απαιτούσε όχι μόνο δωσίλογους «φίλους» και προξένους, αλλά επίσης και μία αλλαγή πολιτεύματος. Οι πηγές του 4ου αι. ισχυρίζονταν ότι οι Αθηναίοι κατέλυναν παντού τις ολιγαρχίες (Αριστοτέλης, Πολιτικὰ 1307b.22-24). Ωστόσο, η συγκεκριμένη σύγχρονη μαρτυρία πηγάζει κυρίως από παρελθούσες ή επικείμενες εξεγέρσεις, παρά προτείνει την ανάληψη μιας ποθικής σταυροφορίας. Οταν η Μίλητος βρέθηκε σε διένεξη με τη Σάμο το 441, «τους [sc. Μίλητους] υποστήριζαν και μερικοί ιδιώτες από την ίδια τη Σάμο, οι οποίοι επεδίωκαν να ανατρέψουν το πολίτευμά της. Αφού οι Αθηναίοι έπλευσαν στη Σάμο με σαράντα πλοία, εγκαθί-

δρυσαν δημοκρατικό πολίτευμα και πήραν ως ομήρους πενήντα παιδιά των Σαμίων και άλλους τόσους άντρες, τους οποίους άφησαν στην Λήμνο, και, αφού εγκατέστησαν φρουρά, αναχώρησαν» (Θουκυδίδης 1.115.2-3).

Συμπεραίνεται συχνά ότι η θεσμοθέτηση δημοκρατικής Βουλής συνεπάγεται την ύπαρξη δημοκρατικής συνέλευσης και ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε μία καινοτομία. Ωστόσο, άλλα έγγραφα διακανονιστικού χαρακτήρα δεν αποσαφνίζουν εάν ένα δημοκρατικό πολίτευμα εγκαθιδρύεται ή αποκαθίσταται¹ οι Αθηναίοι άφησαν ορισμένα ολιγαρχικά πολιτεύματα σαφώς άθικτα² σύμφωνα με πηγές που χρονολογούνται αργότερα, στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, παρέχουν στις πόλεις που επέστρεφαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία τη δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής του πολιτεύματος. Άλλωστε, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Δημοκρατία εκείνη την περίοδο ήταν της μόδας: Φαίνεται ότι έως τη δεκαετία του 420 οι περισ-

σότερες πόλεις του Αιγαίου είχαν δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά αυτό ήταν το αποτέλεσμα πολλών ξεχωριστών καταστάσεων και αποφάσεων (πολλές από τις οποίες δεν είχαν ληφθεί από τους Αθηναίους) παρά μια επιβεβλημένη κανονικότητα.

Ωστόσο, η Αθήνα είχε και τη βούληση και την ικανότητα να επιβάλει αυτήν την κανονικότητα. Διαθέτουμε μερικά παραδείγματα από αυτά που στο δεύτερο ψήφισμα για τη Μεθώνη αναφέρονται ως «γενικά ψηφίσματα που μπορεί να εκδώσουν οι Αθηναίοι για τους συμμάχους σχετικά με την απαίτηση στρατιωτικής υποστήριξης ή κάποιας άλλης υπηρεσίας από τις πόλεις». Μερικά από αυτά σχετίζονταν με το φόρο. Ενα ψήφισμα του 425, το οποίο προέβλεπε μια γενική επανεκτίμηση και μια βαρύτατη αύξηση του φόρου, είναι το μόνο που διασώζεται από μια σειρά παρόμοιων ψηφισμάτων, η οποία θα πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλη. Άλλα γενικά ψηφίσματα, ωστόσο, αφορούσαν θέματα πέρα από την καταβολή του φόρου ή

Η μεγάλη ανάπτυξη των αθηναϊκού ναυτικού συντελέστηκε μεταξύ των ετών 458-431 π.Χ. Τρισδιάστατη μακέτα με νεώριο στον Πειραιά και τριήρη υπό κατασκευή.

στρατιωτικά ζητήματα. Έχουμε ήδη συμπεράνει βάσιμα ότι υπήρχε ένα γενικό ψήφισμα το οποίο υποχρέωνε τις πόλεις να συμμετέχουν με προσφορές στα Παναθήναια και τα Διονύσια.

Ενα άλλο ψήφισμα, το οποίο διασώζεται σε πολλά αντίγραφα, αλλά παρ' όλα αυτά είναι πολύ αποσπασματικό, προέβλεπε την απόσυρση όλων των νομισμάτων των συμμάχων και την αντικατάστασή τους από το αθηναϊκό. Οι πιο σαφείς όροι προβλέπουν: [8] Εάν κάποιος εισηγηθεί μια πρόταση ή προτείνει προς ψήφιση αναφορικά με αυτά τα θέματα, ότι δηλαδή θα πρέπει να είναι δυνατή η χρήση ή ο δανεισμός ξένων νομισμάτων, αμέσως να προσάγεται στους Ενδεκα· οι Ενδεκα να τον καταδικάσουν σε θάνατο· εάν αμφισβητήσει (την ποινή), να προσάγεται ενώπιον του δικαστηρίου. [12] Ο γραμματέας της (αθηναϊκής) Βουλής να προσθέσει από τώρα και στο εξής τα παρακάτω στον όρκο των βουλευτών: εάν κάποιος κόβει ασπρόμενο νόμισμα στις πόλεις και δεν χρησιμοποιεί το αθηναϊκό νόμισμα ή τα αθηναϊκά μέτρα και σταθμά, αλλά ξένα νομίσματα, μέτρα και σταθμά, θα τον τιμωρήσω και θα του επιδικάσω πρόστιμο, σύμφωνα με το παλαιότερο ψήφισμα το οποίο είχε προτείνει ο Κλέαρχος. [13] Οποιοσδήποτε κατέχει ξένα αργυρά νομίσματα μπορεί να τα παραδώσει και να τα ανταλλάξει όποτε το θελήσει, με τους ίδιους όρους· η πόλη πρέπει να του ανταποδώσει δικά μας νομίσματα· και καθένας ξεχωριστά πρέπει να φέρει τα νομίσματά του στην πόλη των Αθηνών και να τα καταθέσει στο νομισματοκοπείο (ML 45).

Η χρονολόγηση, ο σκοπός και η αποτελεσματικότητα του συγκεκριμένου ψηφίσματος αμφισβητούνται, διότι η χρονολόγηση των ασυνεχειών στα ζητήματα της νομισματοκοπίας των πόλεων του Αιγαίου έχει αποδειχθεί δύσκολη· ενίστε, δύσκολος είναι ακόμη και ο εντοπισμός τέτοιων ασυνεχειών. Κανένα ελληνικό νόμισμα δεν φέρει χρονολογία κατά την περίοδο αυτή (αυτό συμβαίνει πολύ αργότερα· τα στιλιστικά κριτήρια μάς βοηθούν ελάχιστα ως προς τη διάκριση μεταξύ των δεκαετιών του 440, του 430 ή του 420° και τα ζητήματα που σχετίζονται με την κοπή νομισμά-

των φαίνεται ότι έχουν, ούτως ή άλλως, σπασματικό χαρακτήρα, εκτός από περιπτώσεις (όπως η Αθήνα), όπου η κρατική μέριμνα φρόντιζε να έχει κάτω από τον έλεγχό της τη σταθερή προμήθεια πολύτιμων μετάλλων.

Η μεγάλη αξία αυτού του γενικού ψηφίσματος (όπως και των υπολοίπων) έγκειται εν μέρει στην αποκάλυψη των υποθέσεων που έκαναν οι Αθηναίοι, ότι δηλαδή τα ψηφίσματά τους θα μπορούσαν να επιβληθούν σε όλο το Αιγαίο και ότι θα μπορούσαν να αφορούν θέματα πέρα από την καταβολή του φόρου και τη διεξαγωγή του πολέμου. Εν μέρει, μας αποκαλύπτουν ότι επιβολή αυτών των ψηφίσματων προϋπέθετε την (ή βασιζόταν στην) εισβολή των Αθηναίων στις πόλεις του Αιγαίου σε μία προσωρινή ή μία μόνιμη βάση.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, πληροφορούμαστε για επισκόπους (= επιθεωρητές), οι οποίοι φαίνεται ότι ήταν πολίτες που αποστέλλονταν στις συμμαχικές πόλεις α) προκειμένου να επιβλέπουν την εύθραυστη κατάσταση που επικρατούσε εκεί μετά τον τερματισμό της αποστασίας τους ή β) για να επιθεωρήσουν την κατάσταση στην κάθε πόλη.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, είναι οι Αθηναίοι πολίτες που προορίζονταν να παραμείνουν στις συμμαχικές πόλεις για μεγάλο χρονικό διάστημα. Φαίνεται ότι η διάχυσή τους πρέπει να ήταν τόσο ευρεία, ώστε το ψήφισμα για την κοπή νομισμάτων ανέθετε την εφαρμογή των διατάξεων του πρωταρχικά σε αυτούς και μόνο δευτερευόντως στους τοπικούς αξιωματούχους των πόλεων «στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν Αθηναίοι ἄρχοντες» (ML 45, παρ. 4). Μερικοί από αυτούς ήταν φρούραρχοι. Οι φρουρές ήταν δαπανηρές και δεν ήταν συνηθισμένη πρακτική έως το ξέπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου. Χρησιμοποιούνταν μόνο, όπως φαίνεται, για τον έλεγχο μιας πόλης που ήταν πιθανό να αποστατίσει ή είχε αποστατίσει (όπως η Σάμος και οι Ερυθρές) ή για την προστασία μιας πόλης από κάποια εξωτερική απειλή. Πολύ πιο σημαντικοί, διαβρωτικοί και αποτελεσματικοί ήταν οι Αθηναίοι που είχαν εγκατασταθεί σε μόνιμους οικισμούς στο εξωτερικό και στους οποίους είχαν δοθεί εκτάσεις

γης, ικανές ώστε να εξασφαλίζουν την οικονομική τους ανεξαρτησία. Μερικοί πάγαν ως άποικοι (είτε αποκτώντας την ιδιότητα του πολίτη των υφιστάμενων πόλεων είτε συμμετέχοντας μαζί με άλλους από το Αιγαίο στην ίδρυση νέων εγκαταστάσεων), ενώ άλλοι πάγαν ως κληρούχοι (κάτοχοι κλήρου), παραμένοντας Αθηναίοι πολίτες, ξεχωριστοί από

την τοπική κοινότητα. Γνωρίζουμε συνολικά περίπου είκοσι τέσσερις τέτοιους οικισμούς (μπορεί να ήταν περισσότεροι), τους οποίους δεν μπορούμε πάντα να κατατάξουμε σε κατηγορίες με βάση τις πηγές. Ούτε, δυστυχώς, γνωρίζουμε πόσοι άνθρωποι έφυγαν συνολικά από την πόλη των Αθηνών με αυτόν τον τρόπο, αλλά μία υπόθεση ότι αυτοί

Μετά την καταστολή της αποστασίας της Θάσου (464 π.Χ.) οι Αθηναίοι επέβαλαν σκληρούς όρους. Ανάγλυφο από τη Θάσο με παράσταση του Ερμή και Νύμφης (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ανέρχονταν σε τουλάχιστον 10.000 δεν θα απείχε πολύ από την πραγματικότητα.

Το πρόβλημα είναι να κατανοήσουμε γιατί στάλθηκαν στα μέρη όπου απαντούν, διότι τα κίνητρα φαίνεται ότι ήταν ποικίλα και μεταβαλλόμενα. Ενα σχέδιο είναι σαφές: Η αλυσίδα την οποία σχημάτιζαν η Χερσόνησος, η Λήμνος, η Ιμβρος και η Σκύρος (περιοχές που ως το 447 είχαν περιέλθει υπό αθηναϊκή κατοχή) προστάτευε την πορεία που ακολουθούσαν τα πλοία που μετέφεραν δημητριακά από τη Μαύρη Θάλασσα στην πόλη των Αθηνών και αυτή θα πρέπει να ήταν και η αρχική επιδίωξη.

Ανάγλυφη παράσταση οπλίτη με κράνος κορινθιακού τύπου, ασπίδα και ακόντιο. Λεπτομέρεια από βάση απτικού κούρου, 490 π. Χ.

Οστόσο, ο Πλούταρχος κάνει λόγο για άλλα κίνητρα: «Επιπλέον, έστειλε χίλιους κληρούχους στη Χερσόνησο, πεντακόσιους στη Νάξο, διακόσιους πενήντα στην Ανδρο, χίλιους στη Θράκη, για να κατοικήσουν μαζί με τους Βισάλτες, και άλλους στην Ιταλία, όταν επανιδρύθηκε η Σύβαρις, την οποία μετονόμασαν σε Θουρίους. Και τα έκανε αυτά για να ανακουφίσει την πόλη από έναν αργόσχολο αλλά -εξαιτίας της απραξίας- ανακατωσούρη όχλο, για να θεραπεύσει την ένδεια του δήμου και για να εγκαταστήσει το φόβο και τις φρουρές ως γείτονες στους συμμάχους, έτσι ώστε αυτοί να μην επιχειρούν εξεγέρσεις»· (Πλούταρχος, Περικλῆς 11.5-6). Η γλώσσα του κειμένου είναι φορτισμένη και οι πηγές του μη ανιχνεύσιμες, αλλά η ερμηνεία του Πλουτάρχου ταιριάζει με άλλες μαρτυρίες.

Πολλές κληρουχίες ήταν εγκατεστημένες στην επικράτεια πόλεων, οι οποίες είχαν εξεγερθεί. Οι κληρουχίες λειτουργούσαν προληπτικά, αλλά και ως τιμωρία. Το ψήφισμα για την ίδρυση της Βρέας (περ. 445) είχε μία σχετική ρύθμιση, την οποία εισηγήθηκε ένας πολίτης στη συνέλευση και ο οποία προέβλεπε ότι «από τους θήτες και τους ζευγίτες θα επιλεγούν οι άποικοι της Βρέας» (ML 49, σ. 39-42). Σε αυτήν την περίπτωση, δίνεται ρητά προτεραιότητα στις δύο φτωχότερες -περιουσιακά- τάξεις. Οστόσο, ούτε η στρατηγική επιτήρηση ούτε αυτή καθαυτήν η μετακίνηση αντρών από την πόλη των Αθηνών ήταν πάντοτε πρωταρχικής σημασίας. Οι κληρουχίες και οι αποικίες είχαν ζωτική σημασία όχι μόνον επειδή φιλοξενούσαν φρουρές ή επειδή είχαν ιδρυθεί σε στρατηγικά σημεία, αλλά και λόγω της γης. Καθώς επίσης γνωρίζουμε ότι οι Αθηναίοι έφθασαν στο σημείο να κατέχουν μεγάλες ιδιόκτητες εκτάσεις γης στις συμμαχικές πόλεις, η αθηναϊκή παρουσία στο Αιγαίο ισοδυναμούσε ολοένα και περισσότερο με μία τεραστίας έκτασης υφαρπαγή γης, η οποία διεξήθη και προστατεύθηκε από τις αθηναϊκές ναυτικές δυνάμεις, προς όφελος των Αθηναίων πολιτών όλων των τάξεων.

Φυσικά, πίσω απ' όλα αυτά τα φαινόμενα και τις μεθόδους υποκρύπτετο η βία ή η απειλή της.

Μετά την καταστροφή της Μιλύτου από τους Πέρσες το 494, η πόλη των Αθηνών ήταν πλέον η μεγαλύτερη του Αιγαίου, με επαρκή πληθυσμό και έσοδα για τη συντήρηση ενός τόσο μεγάλου στόλου, ώστε μόνον ο συνδυασμός των περσικών πόρων με εκείνους από ένα τουλάχιστον τμήμα της Ελλάδας θα μπορούσε να αποσπάσει τον έλεγχο του Αιγαίου από τους Αθηναίους. Ακόμη και το 322/1, η τελική ήττα της Αθήνας στη Θάλασσα προήλθε από τους Μακεδόνες, οι οποίοι είχαν οικειοποιηθεί τους περσικούς πόρους.

Οστόσο, παρότι αποτελεί ένα τόσο σημαντικό πολιτικο-στρατιωτικό φαινόμενο, έχουμε εξοργιστικά ελάχιστες γνώσεις για το Ναυτικό του 5ου αι. Ο Ήρόδοτος γράφει ότι η πόλη των Αθηνών διέθε-

τε εκατόν ογδόντα πλοία το 480, ο Θουκυδίδης κάνει λόγο για τριακόσια το 431. Είναι σαφές ότι υπήρξε ανάπτυξη του αθηναϊκού Ναυτικού σε αυτήν την περίοδο, αλλά δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς συντελέστηκε. Σε έκτακτα περιστατικά (το 458, το 454, το 430 και το 428), η Αθήνα διέθετε ενδεχομένως περισσότερα από διακόσια πλοία σε ενεργό υπηρεσία και, σε κάθε περίπτωση, ο στόχος πρέπει να ήταν να έχει τόσα σκαριά διαθέσιμα ώστε ακόμη και μια μείζονα καταστροφή να μην άφηνε άδεια τα ναυπηγεία.

Εξίσου σημαντική ήταν και η διαθεσιμότητα των εκπαιδευμένων κωπηλατών και της επαρκούς χρηματοδότησης. Ο Θουκυδίδης βάζει τους Κορίνθιους να πουν τον Αύγουστο του 432 ότι «όσον

Τιμητική στήλη των Αθηναίων για το σύμμαχό τους από τη Σικυώνα, Εύφρονα.

αφορά το Ναυτικό, στο οποίο υπερέχουν, θα μπορέσουμε να εξοπλίσουμε στόλο με τα χρήματα που ο καθένας μας έχει και με τα χρήματα που υπάρχουν στους Δελφούς και την Ολυμπία* αν δανειστούμε χρήματα, θα έχουμε τη δυνατότητα -προσφέροντας υψηλότερους μισθούς- να πάρουμε με το μέρος μας τους ξένους κωπηλάτες τους. Η δύναμή τους είναι περισσότερο εξαγοράσιμη από ό,τι η δική μας* η δική μας είναι λιγότερο πιθανό να πάθει κάτι τέτοιο, επειδή βασίζεται περισσότερο στην ανδρεία των πολιτών μας παρά στα χρήματα» (Θουκυδίδης 1.121.3).

Επειτα, παρουσιάζει τον Περικλή να αντικρούει αυτήν την κατηγορία: «Για κυβερνήτες των πλοίων μας έχουμε (Αθηναίους) πολίτες και για τις άλλες υπηρεσίες έχουμε περισσότερους και καλύτερους άντρες απ' όσους η υπόλοιπη Ελλάδα συνολικά. Κανείς ξένος δεν θα δεχόταν να πολεμήσει μαζί με εκείνους [sc. τους Πελοποννησίους και τους συμμάχους τους], για ένα μεγαλύτερο μισθό λίγων ημερών, με τον κίνδυνο όχι μόνον να εξοριστεί από την πατρίδα του, αλλά και να έχει λιγότερες ελπίδες για νίκη» (Θουκυδίδης) 1.143.1-2. Γεγονός που αποδείχθηκε σε μεγάλο βαθμό αληθές.

Ασφαλώς, οι ναυτικές πολεμικές επιχειρήσεις ήταν πολυέξοδες. Ακόμη και πέρα από τη βασική δαπάνη για την κατασκευή των πλοίων, απαιτούνταν τουλάχιστον τρεις χιλιάδες δραχμές για την πληρωμή των μπνιαίων μισθών του πληρώματος και έχει διατυπωθεί η υπό-

Η Κόρινθος πρωτοστάτησε στο να συρθεί η Πελοποννησιακή Συμμαχία σε πόλεμο εναντίον της Αθηναϊκής. Αεροφωτογραφία της αρχαίας Κορίνθου η οποία υπήρξε επίκεντρο της πολεμικής δραστηριότητας.

θεση ότι το ύψος των εισφορών πολλών συμμαχικών πόλεων ήταν κλάσμα ή πολλαπλάσιο των τριών ταλάντων, διότι αυτό ήταν το μέσο κόστος συντήρησης μιας τριήρους σε ενεργό υπηρεσία, κατά το τμήμα του έτους στο οποίο διεξάγονταν οι επιχειρήσεις.

Ουτόσο, πέρα ακόμη και από τα έσοδα της ίδιας της πόλεως των Αθηνών, το αποθεματικό ταμείο της Συμμαχίας διέθετε 9.700 τάλαντα όταν μεταφέρθηκε από τη Δήλο στην Αθήνα, το 454. Τα χρήματα αυτά, τα οποία προέρχονταν από τα λάφυρα των επιτυχημένων εκστρατειών και διατηρούνταν στο ύψος αυτό από τις συμμαχικές εισφορές, επέτρεπαν στο αθηναϊκό Ναυτικό να αναλαμβάνει επιχειρήσεις κατά την προάριση της αθηναϊκής συνέλευσης, χωρίς τον κίνδυνο να προβάλλουν βέτο οι σύμμαχοι ή να ανώτερη αθηναϊκή τάξη.

Εως το σημείο αυτό, επομένως, τα πράγματα είναι αρκετά σαφή, αλλά η Αθηναϊκή Συμμαχία θέτει επίσης ερμηνευτικά προβλήματα, τα οποία παραμένουν δυσεπίλυτα. Το πρώτο είναι ότι, μετά το θάνατο του Κίμωνος, οι εχθροπραξίες με την Περσία διακόπηκαν για μία γενιά. Οι συγγραφείς από το 350 περίπου κ.ε.ξ., με κάποιες υπαινικτικές αναφορές κατά τη δεκαετία του 380, υποστηρίζουν ότι είχε συναφθεί επίσημη συνθήκη ειρήνης. Στην πληρέστερη εκδοχή των γεγονότων, την οποία είχε ερανισθεί ο Διόδωρος από τον Εφόρο (ιστορικό του 4ου αι.), παραδίδεται ότι το 449/8 «πραγματοποιήθηκε συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στους Αθηναίους και τους συμμάχους τους και στους Πέρσες, της οποίας οι όροι ήταν: όλες οι ελληνικές πόλεις της Ασίας να είναι αυτόνομες: οι Πέρσες σατράπες να μην πλησιάζουν τη θάλασσα σε απόσταση μικρότερη της πορείας τριών ημερών και κανένα πολεμικό πλοίο να μην πλέει

μεταξύ της Φασόλιδος και των Κυανέων· ἀν αυτοί οι όροι τηρούνται από το βασιλέα και τους στρατηγούς του, οι Αθηναίοι να μην εκστρατεύουν στην επικράτεια που εξουσιάζει ο βασιλεὺς [Αρταξέρξης]» (Διόδωρος Σικελιώτης 12.4.5).

Εφόσον οι άλλες αναφορές καταγράφουν λίγο-πολύ τους ίδιους όρους, το πρόβλημα είναι να αποφανθούμε εάν ο Διόδωρος μεταφέρει ἔνα αυθεντικό έγγραφο ή όχι. Οσοι το θεωρούν αυθεντικό υποστηρίζουν ότι: α) η παράδοση δεν είναι ευάλωτη στις κατηγορίες αναχρονισμού ή ασυνέπειας και αοριστίας των συμφραζομένων ή του περιεχομένου (και σε αυτό το σημείο πρέπει κάποιος να σταματά όταν επικυρώνει την αυθεντικότητα ενός εγγράφου το οποίο μας παραδίδεται διαμέσου της γραμματειακής παράδοσης); β) μερικές αλλαγές στη διατύπωση φαίνεται να αντικατοπτρίζουν το ιωνικό τυπικό των εγγράφων· και γ) γενικά, εάν δεν διαθέταμε την παράδοση για την Ειρήνη, θα ήταν αναγκαίο να την επινοούσαμε με τους ίδιους όρους, ώστε να εξηγήσουμε τα γεγονότα του 5ου αι.

Οι εχθροπραξίες πράγματι σταμάτησαν. Δεδομένου ότι σχεδόν σίγουρα δεν υπήρχε κατάλογος των εξηκοστών για το έτος 449/8, γεγονός αρκετά περιέργο, πιθανόν οι πληρωμές στις εισφορές της Συμμαχίας πράγματι να είχαν ανασταλεί τελείως για εκείνη τη χρονιά. Η Φάσπλις και το Βυζάντιο ήταν

Η αύξηση της δύναμης των Αθηναίων μαζί με το φόβο που προκάλεσε στον Σπαρτιάτες ήταν η κύρια αιτία του πολέμου σύμφωνα με τον Θουκυδίδη.
Χάλκινο ειδώλιο Σπαρτιάτη οπλίτη.

το ανατολικότερο και το βορειότερο όριο της Συμμαχίας για μια γενιά. Οι ιωνικές πόλεις όντως παρέμεναν ασφαλείς μέσα στη σφαίρα επιφρούς της Συμμαχίας, έως ότου η Περσία κινήθηκε επιθετικά μετά το 413. Οσοι διαφωνούν, προβάλλουν αντιρρήσεις σε ποικίλα ζητήματα. Οι πηγές του 5ου αι., και πρωτίστως ο Θουκυδίδης, δεν κάνουν καμία αναφορά σε κάποια Ειρήνη του 449. Η πρώτη αναφορά σε αυτάν -από τον Ισοκράτη το 380- διασώζει μια εκδοχή της που οποία διαφέρει από την εκδοχή που αργότερα θεωρείτο αυθεντική. Ένας ιστορικός του 4ου αι. χαρακτήρισε απερίφραστα την Ειρήνη ως πλαστογραφία, με το επιχείρημα ότι το αντίγραφο -το οποίο προφανώς μπορούσε να διαβάσει στην πόλη των Αθηνών- δεν είχε γραφεί με το αττικό αλφάβητο (το οποίο χρησιμοποιείτο δημόσια στην Αθήνα έως το 403), αλλά με το ιωνικό (το οποίο χρησιμοποιήθηκε έκτοτε - Θεόπομπος, FGrHist 115 F 153-54).

Το πιο ανοσυχητικό απ' όλα είναι ότι υπάρχει ένα πολύ σημαντικό ενδεχόμενο μία ολόκληρη σειρά πηγών ή αποφάσεων (πάνω από δώδεκα), οι οποίες έφτασαν σε εμάς διαμέσου της γραμματειακής παράδοσης ή μεταγενέστερων αντιγράφων σε επιγραφές, να πρέπει να θεωρηθούν πλαστές ή -στην καλύτερη περίπτωση- ευφάνταστες αναπαραγωγές. Οι πρώτες αναφορές σε αυτά τα έγγραφα ξεκινούν περίπου

το 350° υποτίθεται ότι όλα είναι αθηναϊκά ψηφίσματα ή έγγραφα της περιόδου 490-440 και στο σύνολό τους αντιμετωπίζουν ευνοϊκά τον πατριωτισμό, τη γενναιοδωρία και τις στρατιωτικές επιτυχίες των Αθηναίων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Ειρήνη του Καλλία, η οποία ονομάστηκε έτσι από τον Αθηναίο πολιτικό που λέγεται ότι ήταν ο διαπραγματευτής των Αθηναίων, έχει αναδειχθεί σε ένα κλασικό ιστορικό πρόβλημα. Τα επιχειρήματα υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης, τα οποία προκύπτουν από την ερμηνεία των πηγών, αφήνουν να διαφανεί ότι και οι δύο απόψεις πρέπει να είναι εν μέρει ορθές, αλλά καμία λύση δεν έχει γίνει ακόμη γενικά αποδεκτή.

Μια δεύτερη διαμάχη προκύπτει από το ίδιο πλαίσιο. Από το χρονικό διάστημα αμέσως μετά το 454 προέρχεται μια σειρά περίπου δώδεκα εγγράφων, στα οποία πολλοί διακρίνουν τη σκλήρυνση της στάσης των Αθηναίων και την εντατικοποίηση του ελέγχου που αισκούσαν στην περιοχή του Αιγαίου. Μερικές φορές δίνεται άμεσα αυτή η εντύπωση, όπως με το ψήφισμα του Κλεινία ή με το ψήφισμα για τη χρήση των αθηναϊκών νομισμάτων. Μερικές φορές έμμεσα, όπως όταν το 453/2 τα μέλη της νέας Βουλής των Ερυθρών υποχρεώνονται να ορκιστούν ότι θα ενεργήσουν «με τον πιο καλό και δίκαιο τρόπο για το λαό των Ερυθρών και των Αθηναίων και των συμμάχων τους» και ότι οι εξόριστοι «θα εξορίζονται από ολόκληρη την Αθηναϊκή Συμμαχία» (ML 40, σ. 21-3 και 31). Παρά το γεγονός ότι το 446/5 οι συμμαχίες είχε χαθεί, όλοι οι Χαλκιδείς ορκίζονται «δεν θα στασιάσω κατά του Δήμου των Αθηναίων με κανέναν τρόπο ή με κανένα μέσο, ούτε με λόγια ούτε με πράξεις...» (ML 52, 21-4).

Στον Αχελοϊόντα δίνεται προστασία «σε όλες τις πόλεις που εξουσιάζουν οι Αθηναίοι». Ωστόσο, όλες οι μαρτυρίες δεν δείχνουν προς την ίδια κατεύθυνση. Οι σύμμαχοι επανεμφανίζονται στον όρκο που έδωσαν οι Σάμιοι το 439, μετά το τέλος της εξέγερσής τους. Δεν έχουμε σχεδόν καμία πηγή πριν από το 454, την οποία θα μπορούσαμε να χρησιμοποιούσαμε συγκριτικά. Η συμπεριφορά της Αθήνας έναντι της Θάσου στα 465-463

είναι σχεδόν εξίσου ανηλεώς ιδιοτελής με οποιοδήποτε μεταγενέστερο περιστατικό. Μολονότι ο Θουκυδίδης πράγματι αναγνωρίζει ότι επίλθε μια σκλήρυνση στη στάση των Αθηναίων, την τοποθετεί στις αρχές της δεκαετίας του 460 και επιπρόπτει τις ευθύνες γι' αυτό στη ραθυμία των συμμάχων παρά στο σφετερισμό των Αθηναίων. Η εμμονή του με τις αιτίες, τις μορφές και την ορθολογική εξήγηση της δύναμης των Αθηνών πιθανόν να οδήγησε και τον ίδιο σε μία φιλοαθηναϊκή στάση, αλλά το σύνολο των μαρτυριών υποδηλώνει ότι επρόκειτο περισσότερο για μια συνεχή και σταθερή μετατόπιση της ισχύος προς την πόλη των Αθηνών παρά για ένα σύντομο και έντονο σπασμωδικό φαινόμενο των μέσων του Σου αιώνα.

Ετοι, επομένως, το Αιγαίο έγινε τελικά μια αθηναϊκή λίμνη και η όποια αντίσταση προβαλλόταν εναντίον τους προερχόταν περισσότερο από τις κοινότητες που θίγονταν άμεσα παρά από τη Σπάρτη ή την Κόρινθο ή ακόμα και από την Περσία. Η Κεντρική Ελλάδα ήταν μία εντελώς διαφορετική υπόθεση. Ουσιαστικά, όλες οι γνώσεις μας για την αθηναϊκή διείσδυση στην περιοχή (μεταξύ του 462 και του 446) προέρχονται από την τηλεγραφική αφήγηση του Θουκυδίδη (1.102-115). Είναι ξεκάθαρο ότι οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν αντίσταση, εφόσον, όμως, ο Θουκυδίδης δεν παραθέτει καμία ανάλυση των γεγονότων (ή χρονολόγησή τους: οι χρονολογίες που θα αναφερθούν είναι εκτιμήσεις των μελετητών), η ευθύνη της ερμηνείας βαραίνει εξ ολοκλήρου εμάς.

Ο Θουκυδίδης μάς αναφέρει τα εξής: για μια συμμαχία με τα Αργος και τη Θεσσαλία το 462/^o για την εγκατάσταση των εξόριστων Μεσσηνίων στη νέα αθηναϊκή κτήση στη Ναύπακτο, περ. το 460° για μια συμμαχία με τα Μέγαρα, περ. το 460° για μια ναυμαχία στους Αλιείς και μια στην Κεκρυφάλεια εναντίον κορινθιακών και πελοποννησιακών πλοίων αντίστοιχα, περ. το 459° για μια μάχη εναντίον των Κορινθίων στα Μέγαρα, περ. το 458° για τη ναυμαχία, τον αποκλεισμό και την κατάληψη της Αίγινας το 459-7° για δύο μάχες το 457, η πρώτη εναντίον των Σπαρτιατών και των

Βοιωτών στην Τανάγρα και η δεύτερη εναντίον μόνο των Βοιωτών στα Οινόφυτα, οι οποίες έδωσαν στους Αθηναίους τον έλεγχο της Βοιωτίας, της Φωκίδας και της ανατολικής Λοκρίδας· για μια ναυτική εκστρατεία το 456/5, κατά την οποία οι Αθηναίοι κατέστρεψαν το νεώριο της Σπάρτης στο Γύθειο και επιτέθηκαν στις περιοχές της Κορίνθου και της Σικυώνας· για μια ανεπιτυχή προσπάθεια των Αθηναίων και των Βοιωτών να επιβάλουν ένα φιλοαθηναίο βασιλέα στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας, περ. το 453· για μια εκστρατεία στους Δελφούς, περ. το 449/8· για μια εκστρατεία προκειμένου να ανακτήσουν τον έλεγχο της δυτικής Βοιωτίας το 447, κατά την οποία οι Αθηναίοι κατατροπώθηκαν στην Κορώνεια και αναγκάστηκαν να εγκαταλεί-

ψουν τη Βοιωτία· και για μια εξέγερση των Μεγάρων και της Εύβοιας το 446, η οποία προκάλεσε την εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική και τη σύναψη μιας επίσημης συνθήκης ειρήνης το χειμώνα του 446/5, σύμφωνα με τους όρους της οποίας οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν τις κτίσεις που τους είχαν απομείνει στην Κεντρική Ελλάδα.

Αποτελεί μεγάλη πρόκληση -την οποία κανείς έως τώρα δεν έχει αντιμετωπίσει πλήρως- η κατανόηση της λογικής που διέπει την πολιτική μέσα από ένα σύνολο τόσο ασύνδετων γεγονότων. Θα μπορούσε κάποιος να ξεκινήσει απομονώντας ορισμένα πρότυπα. Για παράδειγμα, τα μακροπρόθεσμα οφέλη των Αθηναίων είχαν μειωθεί

Παράσταση δούλων σε μελανόμορφο αγγείο (5ος αιώνας π.Χ.) να εργάζονται στα ορυχεία του Λαυρίου.

και είχαν εμφανώς περιοριστεί σε περιοχές τις οποίες θα μπορούσε να κρατήσει μόνο μία ναυτική δύναμη. Επιπλέον, η σπαρτιατική δράση ήταν πολύ σπασμωδική, ίσως λόγω των απωλειών που υπέστησαν οι Σπαρτιάτες από το σεισμό και την εξέγερση των ειλώτων. Έως το 446, αυτή η δράση αφορούσε τη Δωρίδα και τους Δελφούς παρά τους συμμάχους της ή σημεία πίεσης: η αφήγηση του Θουκυδίδη υποδεικνύει ότι η Σπάρτη σύρθηκε στην εκστρατεία της Τανάγρας παρά ότι την επεδίωξε συνειδητά. Το πιο σημαντικό είναι πως οι πρωτοβουλίες ήταν κυρίως αθηναϊκές, έτσι ώστε κάποιος διερωτάται εάν είχε σταθερά προσδιοριστεί κάποιος αντικειμενικός στόχος. Οπως συμβαίνει συνήθως, η επισήμανση στο χάρτη των σημείων σύγκρουσης μας υποδεικνύει την απάντηση, διότι τα επίκεντρα της πολεμικής δραστηριότητας είναι ξεκάθαρα η Κόρινθος και η Βοιωτία. Αποτελεί μόνο μια (εύλογη, ωστόσο) υπόθεση ότι ο στόχος των Αθηναίων ήταν διττός: Πρώτον, να δημιουργήσουν στα βόρεια του Ισθμού ένα συμπαγές ανάχωμα από τις υπό αθηναϊκή κυριαρχία περιοχές, το οποίο θα έδινε στους Αθηναίους άμεση πρόσβαση στον Κορινθιακό Κόλπο και θα εμπόδιζε τις δυνάμεις της Πελοποννησιακής Συμμαχίας να κινηθούν στα βόρεια με άνεση και ασφάλεια· δεύτερον, να καταστήσουν τη θέση της Κορίνθου (ως βορειότερου μέλος της Πελοποννησιακής Συμμαχίας) τόσο εκτεθειμένη και ευάλωτη από κάθε κατεύθυνση, ώστε αυτή να υποκύψει στη γεωστρατηγική λογική, να εγκαταλείψει τη Σπάρτη και να συμπράξει με τους Αθηναίους ή το Αργος. Εάν συνέβαινε αυτό, η κατά βάση διπολική Πελοποννησιακή Συμμαχία θα κατέρρεε απογυμνωμένη από το δεύτερο της πόλο και η Σπάρτη θα κατέληγε απομονωμένη.

Επιπλέον, και οι δύο στόχοι που αποδίδουμε στους Αθηναίους είναι σύμφυτοι στη μακροπρόθεσμη τοπική γεωπολιτική της Κεντρικής Ελλάδας. Η σύνδεση μεταξύ Αθηνών και Βοιωτίας επιδιώχθηκε εκ νέου το 424 και σχεδόν πραγματοποιήθηκε: οι δεσμοί επαναβεβαιώθηκαν με σύναψη συμμαχίας το 395 και ακολούθως το 378. Κάθε φορά, η δημιουργία/απειλή δημιουργίας ή η διάλυση αυτής της συμμαχίας αντίστοιχα έφερνε

τη Σπάρτη σε δυσχερή θέση ή της επέτρεπε να ασκήσει επιρροή στην Κεντρική Ελλάδα.

Επίσης, η πιθανότητα αποχώρησης της Κορίνθου από την Πελοποννησιακή Συμμαχία ήταν υπαρκτή. Τον Ιούλιο του 432 οι απεσταλμένοι της Κορίνθου παρακαλούσαν τη Σπάρτη: «Βοηθήστε τους άλλους συμμάχους σας και τους Ποτειδεάτες, όπως υποσχεθήκατε, εισβάλλοντας άμεσα στην Αττική, για να μην αφήσετε άνδρες φίλους και συγγενείς σας στο χειρότερο εχθρό και στρέψετε εμάς τους υπολοίπους, απογοητευμένους, σε άλλη συμμαχία» (Θουκυδίδης 1.71.4). Το 421 η Κόρινθος, θιγμένη από την εκτόνωση της έντασης στις σχέσεις των δύο μεγάλων δυνάμεων, διέκοψε όντως τις σχέσεις της με τη Σπάρτη και συμμάχησε με το Αργος και τη Βοιωτία. Το 395 έπραξε ακριβώς το ίδιο και το 391 συγχωνεύθηκε πλήρως με το Αργος. Είναι μάλλον αληθές ότι, αν και η Σπάρτη βρισκόταν κάθε φορά σε δυσχερή θέση, αυτή η εναλλακτική συμπαράταξη της Κορίνθου αποτελούσε ένδειξη της σταδιακής αδυναμίας της κατά τον 5ο αι., ενώ για τη Βοιωτία αποτελούσε ένδειξη της αιχανόμενης δύναμής της. Ωστόσο, αυτό που πραγματικά έχει σημασία στην περίπτωση αυτή είναι η συνέχεια των επιλογών τακτικής και από τις δύο πόλεις έναντι της Σπάρτης και των Αθηνών, για ένα διάστημα αρκετών γενεών.

Η καλύτερη, ωστόσο, υποστήριξη της ερμηνείας μας προέρχεται από το μεσοδιάστημα, τη δεκαπενταετία μετά το 446. Έως τον Ιούλιο του 432, οι Κορίνθιοι ασκούσαν ισχυρή πίεση στη Σπάρτη προκειμένου αυτή να κινηθεί εναντίον των Αθηνών και η λεπτομερέστερη αυτή τη φορά αφήγηση των γεγονότων της δεκαετίας του 430 από τον Θουκυδίδη (1.25-67) μάς βοηθά να κατανούσουμε τους λόγους αυτής της πίεσης. Ο Θουκυδίδης περιγράφει δύο κύρια περιστατικά. Το πρώτο ήταν μια διένεξη μεταξύ των Κορινθίων και της αποικίας τους, της Κέρκυρας, σχετικά με την κοινή τους αποικία, την Επίδαμνο. Αυτή η διένεξη ανάγκασε την Κέρκυρα να προστρέψει για βοήθεια στους Αθηναίους και οδήγησε σε μια σύγκρουση μεταξύ αθηναϊκών και κορινθιακών πλοίων στα ανοιχτά των Συβότων, τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο του 433.

Το δεύτερο περιστατικό αφορούσε την Ποτείδαια, μία αποικία της Κορίνθου στη Χαλκιδική, η οποία όμως, ως μέλος της Συμμαχίας, κατέβαλλε φόρο στους Αθηναίους. Η σκληρή αθηναϊκή αντίδραση στην επαπειλούμενη αποστασία της Ποτείδαιας προκάλεσε την ενεργή στήριξη της τελευταίας από τους Κορινθίους, τον Ιούνιο του 432, όταν η Ποτείδαια πολιορκείτο από τους Αθηναίους. Ο Θουκυδίδης σημειώνει ότι, παράλληλα με τις αιτιάσεις των Κορινθίων, «και οι Αιγινίτες, από τη μια, δεν ἔστειλαν πρέσβεις φανερά, επειδή φοβούνταν τους Αθηναίους, από την άλλη όμως ενεργούσαν κρυφά μαζί με τους Κορινθίους και δεν υστερούσαν στην υποδαύλιση του πολέμου, λέγοντας ότι δεν ήταν αυτόνομοι, όπως όριζε η συνθήκη ειρήνης. Οι Λακεδαιμόνιοι προσκάλεσαν και τους άλλους συμμάχους που ισχυρίζονταν ότι είχαν αδικηθεί από τους Αθηναίους και συγκάλεσαν τη συνήθη συνέλευση του λαού, τους ζήτησαν να εκθέσουν τις κατηγορίες τους. Πολλοί παρουσιάστηκαν και διατύπωσαν τις αιτιάσεις τους. Οι Μεγαρείς παραπονέθηκαν και για άλλα πολλά, κυρίως όμως ότι αποκλείονται, αντίθετα με τη συνθήκη, από τα λιμάνια που βρίσκονταν εντός της αθηναϊκής επικράτειας και από την αγορά της Αττικής» (Θουκυδίδης 1.67.2-4).

Παρά την εκτεταμένη επιχειρηματολογία των μελετητών και το γεγονός ότι άλλοι συγγραφείς (ο Αριστοφάνης, ο Διόδωρος, ο Πλούταρχος) πίστευαν, λανθασμένα ίσως, ότι είχαν περισσότερες πληροφορίες, οι τελευταίες αυτές αιτιάσεις παραμένουν απελπιστικά ασαφείς. Πρέπει, επομένως, να ξεκινήσουμε και να τελειώσουμε με την αναφορά του Θουκυδίδη, εάν θέλουμε να αντιληφθούμε τι πράγματι συνέβη. Τα θέματα δεν διευκολύνονται από τις αμφισημίες του, διότι ξεκινά την αφήγησή του γράφοντας ότι «η πραγματική αλλά αφανής αιτία του πολέμου θεωρώ ότι υπήρξε η αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και ο φόβος που προκάλεσε στους Σπαρτιάτες, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να κηρύξουν πόλεμο· οι λόγοι όμως τους οποίους πρόβαλλαν φανερά οι δύο πλευρές για τη διάλυση των σπονδών και την έκρηξη του πολέμου ήταν οι εξής» (Θουκυδίδης 1.23.6). Στο σημείο αυτό, περιγράφει ως «αφανή» αιτία ένα μοτίβο που δια-

τρέχει επανειλημμένα τις δημηγορίες τις οποίες ο ίδιος στη συνέχεια αποδίδει στους συμμετέχοντες στη δημόσια συζήτηση που έγινε στη Σπάρτη, τον Ιούλιο ή τον Σεπτέμβριο του 432.

Παρ' όλα αυτά, κάποια ζητήματα είναι ξεκάθαρα. Καταρχάς, οι όροι της συνθήκης του 446/5 ήταν πράγματι σημαντικοί, ακόμα και αν ήταν συζητήσιμο το κατά πόσον οι Αθηναίοι τούς είχαν παραβεί. Το πρόβλημα ήταν, όπως φαίνεται (αν και δεν έχουμε το ακριβές κείμενο), ότι οι όροι ήταν τόσο αόριστα διατυπωμένοι, ώστε ερμηνεύονταν κατά το δοκούν.

Δεύτερον, και οι δύο πλευρές προβάλλονταν ως θύματα απρόκλητης επίθεσης. «Ψηφίστε, λοιπόν, Σπαρτιάτες, όπως αξίζει στη Σπάρτη, την κήρυξη πολέμου και ούτε στους Αθηναίους να επιτρέψετε να γίνουν δυνατότεροι ούτε τους συμμάχους να προδώσετε, αλλά με τη βοήθεια των θεών ας επιτεθούμε εναντίον αυτών που αδικούν» (Θουκυδίδης 1.86.5). «Ηταν φανερό ότι οι Σπαρτιάτες συνωμοτούσαν εναντίον μας στο παρελθόν, αλλά τώρα ακόμη περισσότερο» (Θουκυδίδης 1.140.2), απαντά ο Περικλής. Ωστόσο, όλες οι πρωτοβουλίες που οδήγησαν στην κρίση των 432 ανήκαν αναμφισβίτη που αποτελούσαν αιτιάσεις παραμένουν απελπιστικά ασαφείς. Πρέπει, επομένως, να παρατηρήσουμε ότι οι πρωτοβουλίες αυτές συνίσταντο στην προσπάθεια διείσδυσης των Αθηνών (πέρα από τη «δική της» περιοχή στο Αιγαίο) στην Κεντρική Ελλάδα και ότι το γεωγραφικό ή πολιτικό επίκεντρο όλων αυτών των πρωτοβουλιών ήταν για ακόμη μία φορά η Κόρινθος. Η συνέχεια της στόχευσης και της στρατηγικής είναι αρκετά προφανής. Σαφές είναι, επίσης, το γεγονός ότι η αθηναϊκή δύναμη έπρεπε τώρα να υπολογίζεται όχι σε τοπική κλίμακα, αλλά σε εθνικό και μάλιστα σε μεσογειακό επίπεδο. Είναι, λοιπόν, επιτακτική μια πιο λεπτομερής αποτίμηση αυτής της δύναμης.

Η αθηναϊκή κοινωνία της περιόδου

Οι πηγές που διαφωτίζουν το δημόσιο βίο της πόλεως των Αθηνών αυξάνθηκαν δραματικά αμέσως μετά το 460. Το ίδιο ισχύει για όλα σχεδόν τα είδη των μαρτυριών που αφορούν στην πόλη αυτή. Από τις τριάντα πέντε πλήρως ή εν μέρει σωζόμενες τραγωδίες, μόνο τρεις συνετέθησαν πριν από το 460. Τα πρώτα εκτενή έργα της πεζογραφίας ξεκινούν στις δεκαετίες του 440 και του 430 (Ηρόδοτος, Παλαιός Ολιγαρχικός) και τα έργα των πρώτων λογογράφων (όπως του Αντιφώντος) από το 420 περίπου κ.εξ. Το ίδιο ισχύει για τα θρησκευτικά και τα δημόσια κτίρια, καθώς και για τα νομίσματα. Το πρόβλημα είναι να κατανοήσουμε αυτές τις πηγές και μέσω αυτών να διατυπώσουμε ερμηνείες για την κοινωνία που τις παρήγαγε, οι οποίες δεν θα είναι ούτε ανώφελα εξειδικευμένες

αναλύσεις ούτε ανεπανόρθωτα ανεδαφικά εγκώμια. Πρέπει να επιλέξουμε τις μαρτυρίες και να τις απλοποιήσουμε, και ευτυχώς μπορούμε να το κάνουμε, γιατί πίσω από τη συγκέντρωση των πηγών λανθάνει ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός, η συγκέντρωση των ταλαντούχων προσωπικοτήτων και των πόρων στην πόλη των Αθηνών. Αυτό το γεγονός βρίσκεται στη σφαίρα αρμοδιότητας των ιστορικών και πρέπει να διερευνηθεί και να αιτιολογηθεί. Τρεις είναι οι εξέχουσες διαστάσεις του φαινομένου: οι άνθρωποι, τα χρήματα και η εξουσία.

Καταρχάς, οι άνθρωποι. Κατά τον 5ο αι., η πόλη των Αθηνών αναδείχθηκε ως ο πλέον επισκεπτέος και ελκυστικός τόπος από όλους τους άλλους στην ευρωπαϊκή ανατολική Μεσόγειο. Κάποιοι επέλεγαν να πάνε εκεί. Η πλειονότητα όμως όχι.

Ενα μέρος των ταλάντων που φυλάσσονταν στην Ακρόπολη δαπανήθηκε για την κατασκευή των Προπυλαίων πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

και αυτό είναι άξιο σχολιασμού στις πηγές μας, οι οποίες μας πληροφορούν για τις διάφορες ομάδες των μεταναστών αντιστρόφως ανάλογα με το πλήθος και τη σημασία τους, διότι η μεγαλύτερη ομάδα ήταν βεβαίως οι δούλοι. Οι γνώσεις μας γι' αυτούς είναι, ως επί το πλείστον, ένα συνοθύλευμα από τυχαίες αναφορές και νύξεις· και το πρόβλημα του υπολογισμού του εκάστοτε πληθυσμού των δούλων είναι σχετικά άλυτο, αλλά θεμελιώδους σημασίας. Οι πηγές είναι περιστασιακές και ανέκδοτες.

Εάν το σύνολο των πηγών που διαθέτουμε για την πόλη των Αθηνών του 5ου αι. αφήνει κάποια γενική εντύπωση, αυτή είναι ότι υπήρχε συγκέντρωση χρημάτων στα χέρια και των ιδιωτών και του Δημοσίου, γεγονός πρωτάκουντο για τα δεδομένα της Ελλάδας. Οταν ξέσπασε ο πόλεμος το 431, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, ο Περικλής αναφέρθηκε στην Εκκλησία του Δήμου στα εξής: «Τους προέτρεπε να έχουν θάρρος, διότι -πέρα από τις άλλες προσόδους- η πόλη διέθετε ένα επίσιο εισόδημα εξακοσίων ταλάντων κατά μέσο όρο από το φόρο των συμμάχων, στην Ακρόπολη υπήρχαν έξι χιλιάδες τάλαντα σε αργυρά νομί-

σματα, ποσό που κάποτε ανερχόταν σε περισσότερα από εννέα χιλιάδες εφτακόσια τάλαντα, από το οποίο είχαν γίνει οι δαπάνες για τα Προπύλαια της Ακρόπολης και τα υπόλοιπα οικοδομήματα και για την εκστρατεία στην Ποτείδαια. Πέρα από αυτά, υπήρχαν ο χρυσός και το ασήμι από τα ιδιωτικά και δημόσια αναθήματα, τα iερά σκεύη για τις πομπές και τους αγώνες, τα λάφυρα από τους Περσικούς Πολέμους και παρόμιοι αντικείμενα, αξίας τουλάχιστον πεντακοσίων ταλάντων. Σε αυτά προσέθεσε και πολλά χρήματα από τους άλλους ναούς, τα οποία ήταν στη διάθεσή τους, και, εάν βέβαια στερούνταν κάθε διαθέσιμο πόρο, θα είχαν και τα χρυσά τμήματα του αγάλματος της Αθηνάς· υπολόγισε ότι το άγαλμα είχε καθαρό χρυσό βάρους σαράντα ταλάντων, το οποίο μπορούσε να αφαιρεθεί» (Θουκυδίδης 2.13.3-5).

Στην Αττική οι περισσότεροι άνθρωποι (και φυσικά η πλειονότητα των πολιτών) ήταν αγρότες, για τους οποίους οι δοσοληψίες με χρήματα ήταν αμελητέες και σπάνιες. Το «εισόδημά» τους ήταν η αγροτική παραγωγή, την οποία κυρίως κατανάλωνταν οι ίδιοι. Αντίθετα, η θεσμοθέτηση φόρων ακίνητης περιουσίας ήταν εφικτή, διότι

Αθηναϊκό νόμισμα με κεφαλή της Αθηνάς και γλαύκα (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

από παλιά χρησιμοποιείτο η έννοια του «τέλους» για το διαχωρισμό των πολιτών σε τέσσερις τιμοκρατικές τάξεις. Ωστόσο, τέτοιου είδους φόροι εισπράττονταν στην πόλη των Αθηνών του 5ου και του 4ου αι. (όπως και αλλού) μόνο για έκτακτες στρατιωτικές ανάγκες και επιβάρυναν μόνο τις πλουσιότερες τάξεις: επιπλέον, ήταν αρκετά σπάνιοι, ώστε η καταβολή τους να αποτελεί ένδειξη της αρετής τους ως πολιτών· ακόμη και κατά τον 4ο αι., όταν ήταν περισσότερο αναγκαίοι, κατά τα φαινόμενα απέφεραν αναλογικά περίπου το ίδιο με έναν ετήσιο φόρο ακίνητης περιουσίας, της τάξης του 1%.

Ακόμη πιο εκτεταμένες ήταν οι συνέπειες της εισροής κεφαλαίων. Η ύπαρξη αποθεματικών, όπως την περιέγραψε ο Περικλής, είχε το συγκριτικό πλεονέκτημα ότι επέτρεπε την ανάληψη άμεσης δράσης στην ξηρά και τη θάλασσα. Δεν υπήρχε η ανάγκη να συγκεντρωθούν χρήματα εν μίᾳ νυκτί από άλλες πηγές, με αποτέλεσμα η αθηναϊκή πολιτική να είναι ανεξάρτητη (όπως ακριβώς δεν ήταν μεταγενέστερα) από οποιαδήποτε άσκοπη βέτο από τους υποτελείς συμμάχους ή από τη μοναδική εναλλακτική πηγή, την ίδια την αθηναϊκή ανώτερη τάξη. Ωστόσο, το ύψος των διακινούμενων κεφαλαίων επέφερε νέες ευθύνες και αποκάλυψε νέους πειρασμούς.

Μια παραδοσιακή κοινωνία μπορούσε να κυβερνάται από ανθρώπους των οποίων η αξίωση για τη δημόσια αναγνώρισή τους βασιζόταν στον πλούτο τους, στις αθλητικές τους ικανότητες ή στην καταγωγή τους από ένα θεό ή ήρωα. Μία σύνθετη πολιτική κοινωνία όπως αυτή των Αθηνών, βασισμένη σε μία συνέλευση, σύντομα χρειάστηκε άντρες για να τη διοικήσουν: Αυτοί θα έπρεπε να μπορούν να συντάξουν ένα σύνολο απολογισμών και να ελέγχουν ότι ήταν σωστοί, να έχουν επαρκή αίσθηση της λογικής, ώστε να εκθέτουν πειστικά την επιχειρηματολογία τους, και να μπορούν να σταθούν απέναντι σε κακόβουλους αντιπάλους και σε μια θερμότατη συνέλευση. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι δύο από τους διαλόγους του Πλάτωνος, οι οποίοι πραγματεύονται περισσότερο το θέμα της εκπαίδευσης, ο Λάχης και ο Μένων,

επισημαίνουν την πολιτική αποτυχία των γιων του Θεμιστοκλή, του Αριστείδη και του Θουκυδίδη (όχι του ιστορικού, αλλά ενός γηραιότερου πολιτικού με τον οποίο συγγένευαν).

Η εκπαίδευση, την οποία επρόκειτο να προσφέρουν αργότερα οι σοφιστές, συνέβαλε κατά κάποιον τρόπο στη βελτίωση της κατάστασης: δεν υπάρχει πιο εξέχουσα διάσταση της φιλοσοφίας του 4ου αι. από το λογικό και μαθηματικό τρόπο σκέψης. Ωστόσο, οι πεποιθήσεις της εύπορης τάξης που κυριαρχούσαν στην πνευματική παράδοση ήταν τόσο ισχυρές, ώστε η μεγαλύτερη έμφαση στην αριθμητική κατέληξε να ρέπει περισσότερο προς την αφαίρεση και τη γεωμετρία, όπως θεαματικά συμβαίνει στην Πολιτεία του Πλάτωνος, παρά προς τη λογιστική. Επομένως, το χάσμα στο επίπεδο της πολιτικής εμπειρογνωμοσύνης διατηρήθηκε. Αναγκαστικά, καλύφθηκε από άντρες οι οποίοι είχαν περισσότερες από τις απαιτούμενες πολιτικές και διοικητικές δεξιότητες. Αυτοί ήταν οι επονομαζόμενοι δημαγωγοί. Ο Κλέων είναι ο πιο διάσημος· άλλοι ήταν ο Υπέρβολος, ο Ανδροκλής και ο Κλεοφών. Οι δημαγωγοί ήταν ριζοσπαστικοί, με την έννοια ότι επέκριναν τις αριστοκρατικές αξιώσεις και ότι ήταν αμείλικτοι απέναντι στην αριστοκρατική ανικανότητα. Αποτελούσαν μία νέα γενιά πολιτικών, με την έννοια ότι είχαν τις διοικητικές και ρητορικές ικανότητες τις οποίες στερούνταν ο Μελησίας και ο Λυσίμαχος. Ωστόσο, εξέφραζαν καταρχήν τις απαρχαιωμένες αξίες και συμπεριφορές του αγροτικού πυρήνα της αθηναϊκής κοινωνίας.

Γιατί η Αθήνα;

Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις αιτιολογίσεις που μπορούν να εντοπιστούν στον Θουκυδίδη (το εάν διατυπώθηκαν από τον ίδιο ή απλά απηχούνται στο έργο του παραμένει ένα πρόβλημα που προκαλεί ατέρμονες συζητίσεις). Η κλασική μορφή μίας από αυτές είναι ο ισχυρισμός ότι οι Αθηναίοι ήταν πολιτισμικά ανώτεροι, συνδυάζοντας την ευγένεια με την προσαρμοστικότητα και την ευψυχία με την περίσκεψη, και όλα αυτά με έναν

τρόπο τον οποίο καμιά άλλη πόλη δεν μπορούσε να συναγωνισθεί, ισχυρισμό τον οποίο φαίνεται να διατύπωσε ο Περικλής στο φημισμένο επιτάφιο λόγο του, το χειμώνα του 431/30.

Μια δεύτερη αιτιολόγηση ήταν η αξίωση την οποία -σύμφωνα με τον ιστορικό- προέβαλαν στη Σπάρτη το καλοκαίρι του 432 οι Αθηναίοι πρέσβεις, ότι δηλαδή οι Αθηναίοι ασκούσαν επάνω στους υππκόους τους έναν έλεγχο κατά πολύ λιγότερο στυγνό και άμεσο απ' όσο τους επέτρεπε η υπεροχή τους. Και οι δύο ισχυρισμοί απηχούν ευκρινώς και ενισχύουν την αυτάρεσκη και αυτοϊκανοποιημένη πτυχή της συμπεριφο-

ράς των Αθηναίων, η οποία καθιστούσε εξαιρετικά εύκολη την κολακεία και την εξαπάτηση των αθηναϊκών ακροατηρίων με ένα συνετό παράθεμα από τον Πίνδαρο: «Παλιότερα, οι πρέσβεις των συμμαχικών πόλεων ξεκινούσαν να σας εξαπατούν και φώναζαν “ιοστεφανωμένη Αθήνα”. και όταν κάποιος το έλεγε αυτό, αμέσως εξαιτίας των στεφάνων, καθόσασταν στα άκρα των γλουτών σας. Εάν, όμως, κάποιος κολακεύοντάς σας κρυφά αποκαλούσε την πόλη των Αθηνών λαμπρή, αποκτούσε ό,τι ήθελε εξαιτίας αυτού του “λαμπρό”, μολονότι της απέδωσε κομπλιμέντο που ταιριάζει στις σαρδέλες» (Αριστοφάνης, Αχαρνής 636-40).

Αποψη του νεκροταφείου του Κεραμεικού στο οποίο ο Περικλής εκφώνησε τον περίφημο Επιτάφιο για τους νεκρούς του πρώτου χρόνου του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Η τρίτη αιτιολόγηση διατυπώθηκε με πολύ διαφορετικούς όρους. Η ανάπτυξη της αθηναϊκής ισχύος, και ειδικά με τη μορφή που έλαβε ως ναυτική δύναμη, απετέλεσε κατά τον 5ο αι. ένα διανοητικό πρότυπο του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονταν στην πράξη. Ως τέτοιο πρότυπο, έθετε (για ορισμένους, σε κάθε περίπτωση) ένα φλέγον ηθικό ζήτημα: «Εμείς βέβαια ούτε θα χρησιμοποιήσουμε ωραίες φράσεις, υποστηρίζοντας είτε ότι αποκτήσαμε την ηγεμονία μας επειδή νικήσαμε τους Πέρσες είτε ότι επιδιώκουμε την επανόρθωση αδικημάτων επειδή αδικηθήκαμε, ούτε θα μακριγορήσουμε χωρίς να γίνουμε πιστευτοί (...) επειδή και οι δύο γνωρίζουμε καλά ότι στα ανθρώπινα πράγματα το δίκαιο κρίνεται μόνο μεταξύ ισοδύναμων πλευρών, όμως οι ισχυροί επιβάλλονται όσο τους το επιτρέπει η δύναμή τους και οι αδύναμοι παραχωρούν όσο τους επιτρέπει η αδυναμία τους (...). Υποθέτουμε αναφορικά με τους θεούς και γνωρίζουμε αναφορικά με τους ανθρώπους ότι εξαιτίας μιας διαρκούς φυσικής ορμής όταν μπορούν να εξουσιάζουν, το πράττουν. Εμείς ούτε θεοπίσαμε το νόμο ούτε βρίσκοντας το νόμο σε ισχύ πρώτοι τον εφαρμόσαμε. Τον παραλάβαμε ενώ ήταν σε ισχύ και θα τον αφήσουμε σε ισχύ για πάντα, αφού τον χρησιμοποιήσουμε. Επειδή γνωρίζουμε ότι και εσείς και οποιοιδήποτε άλλοι, αν είχατε αυτή τη δύναμη που έχουμε εμείς, θα πράττατε το ίδιο» (Θουκυδίδης 5.89, 105.2).

Δύο άλλοι παράγοντες καθιστούσαν μεγαλύτερο το ηθικό πρόβλημα. Ο πρώτος ήταν το γεγονός ότι οι Αθηναίοι εξουσίαζαν Ελληνες. Δεν θα είχαν τον παραμικρό ενδοιασμό να διαφεντεύουν μη Ελλήνες. Για να το θέσουμε κάπως κυνικά, οι βάρβαροι ήταν είτε επικίνδυνοι (επομένως τους άξιζε να είναι αντικείμενο εχθρικής απεικόνισης και επιθετικών ενεργειών) είτε στρατιωτικά υποδεέστεροι (οπότε σε αυτήν την περίπτωση θεωρούνταν φύσει δούλοι και, εάν παρουσιαζόταν κάποια ανάγκη ή ευκαιρία, δούλοι βάσει νόμου). Οστόσο, οι Αθηναίοι είχαν ξεκινήσει αρχικά ως απελευθερωτές και ο ηγεμονικός μύθος (ο οποίος τελικά επικράτησε) έδινε έμφαση, και μάλιστα υπερβολική, στην εθνική ομοιογένεια που υπήρχε μεταξύ των Αθηναίων και των υποτελών συμμάχων τους. Η αντίφαση

ήταν θεμελιώδης: Η πόλη των Αθηνών δεν μπορούσε να υποτάξει τις πόλεις-κράτη του Αιγαίου σε αυτό που ευρέως ονομαζόταν «δουλεία» και να ισχυρίζεται ταυτόχρονα ότι αποτελούσαν ιστόιμα μέλη μιας κοινότητας. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η συνειδητοποίηση, η οποία παρουσιάζεται καλύτερα στο εθνογραφικό έργο του Ηροδότου, ότι τα ηθικά συστήματα διέφεραν ανά την υφήλιο* αυτή η συνειδητοποίηση ήταν περισσότερο απαραίτητη για την επικύρωση ενός συγκεκριμένου συστήματος, απ' ό,τι η επίσημη έγκριση ενός θεού ή ενός νομοθέτη ή το γεγονός της παλαιότητάς του· και ότι η φυσική και η ηθική τάξη ήταν όχι μόνο λογικά διαχωρίσιμες, αλλά μπορούσαν να είναι ακόμη και τυπικά αντίθετες.

BIBLIOGRAΦΙΑ

J.K. Davies, *Democracy and Classical Greece*, London 1993.2

S. Hornblower, *The Greek World, 479–323 BC*, London 2002 [ελλ. μετρ. E. Πέππα, Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ., Αθήνα, 2005].

R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford 1972, σσ. 205-221, 583-588.

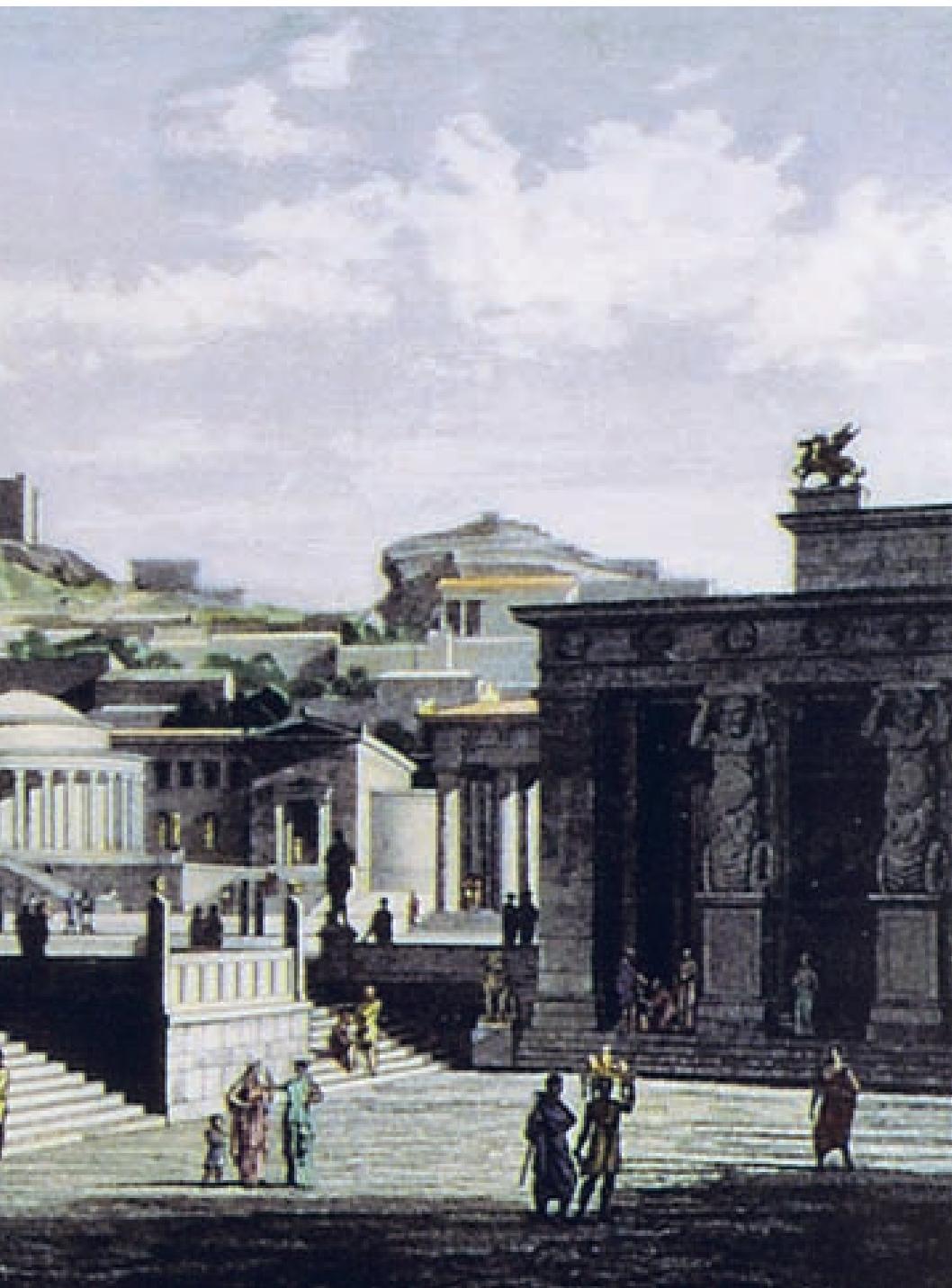
P. J. Rhodes, «The Athenian Revolution», στο *Cambridge Ancient History, 2nd edition: volume v, The Fifth Century BC*, Cambridge 1992.

P. J. Rhodes, *A History of the Greek City-States. A Source Book*, Cambridge 2007 [ελλ. μετρ. I.K. Ξυδόπουλος, Οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Μία συλλογή πηγών, Αθήνα 2011].

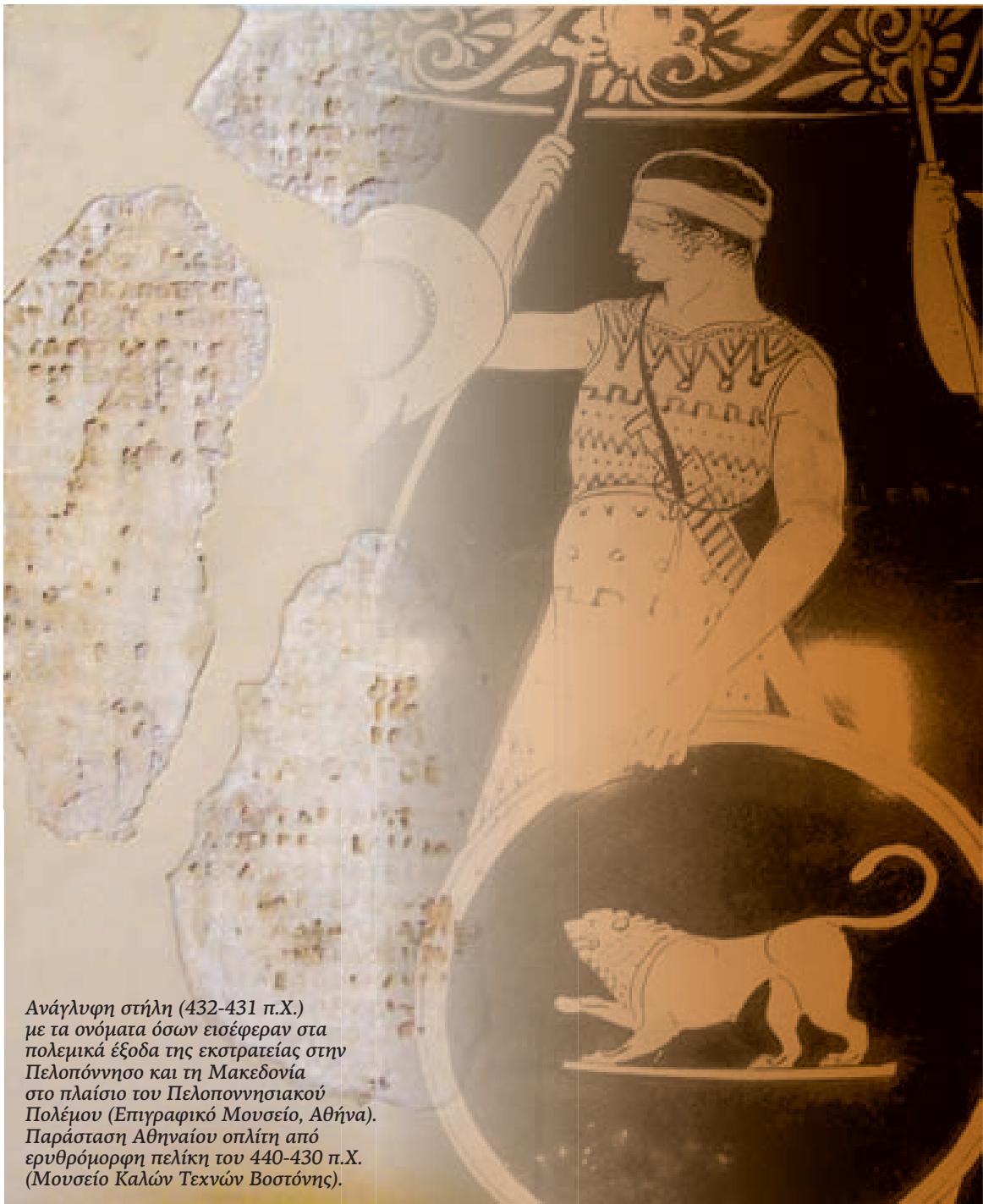
J. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός: η σκέψη του ιστορικού και η γένεση του έργου*, Αθήνα 2000.

J. Ma, N. Papazarkadas & R. Parker (eds.), *Interpreting the Athenian Empire*, London 2009.

Ανιστορική
απεικόνιση της
αρχαίας αγοράς
των Αθηνών στην
Κλασική Εποχή.

Ανάγλυφη στήλη (432-431 π.Χ.)
με τα ονόματα όσων εισέφεραν στα
πολεμικά έξοδα της εκστρατείας στην
Πελοπόννησο και τη Μακεδονία
στο πλαίσιο του Πελοποννησιακού
Πολέμου (Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).
Παράσταση Αθηναϊόν οπλίτη από
ερυθρόμορφη πελίκη του 440-430 π.Χ.
(Μουσείο Καλών Τεχνών Βοστόνης).

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι Θηβαίοι επιτίθενται νύχτα στους Πλαταιείς, αλλά αποκρούνται. Ο Αρχίδαμος εισβάλλει και λεηλατεί την Αττική. Οι Αθηναίοι καταφεύγουν μέσα στα Μακρά Τείχη και αντεπιτίθενται στην Πελοπόννησο. Ο πόλεμος εξαπλώνεται στους συμμάχους των δύο πλευρών σε όλη την Ελλάδα. Η αποστασία τιμωρείται σκληρά. Ο Κλέων πολιορκεί και νικά τους Σπαρτιάτες στη Σφακτηρία. Ο θάνατος των δύο στρατηγών στην Αμφίπολη. Ο Αθηναίος Νικίας και ο Σπαρτιάτης Πλειστοάναξ υπογράφουν ειρήνη.

Η κύρια στρατηγική των δύο αντίπαλων συμμαχιών

Τα πολεμικά γεγονότα, τα οποία αποτέλεσαν την πρώτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου διήρκεσαν συνολικά δέκα χρόνια, από την άνοιξη του 431 π.Χ. με την επιχείρηση των Θηβαίων ενάντια στην πόλη των Πλαταιών, έως τη σύναψη της ειρήνης του Νικία το 421 π.Χ. Παρότι την περίοδο αυτή των δέκα χρόνων απουσιάζει η μεγάλη και

καθοριστική μάχη ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς, πληθώρα πολεμικών επιχειρήσεων έλαβε χώρα στο μεγαλύτερο μέρος του ελλαδικού χώρου. Η στρατηγική που εφαρμόστηκε από τους δύο αντιπάλους υπαγορεύθηκε από τις γενικότερες συνθήκες, το ποιόν των στρατιωτικών δυνάμεων που είχαν διαθέσιμες και τους στόχους που οι ίδιοι είχαν θέσει από την αρχή του πολέμου.

Για τη Σπάρτη το επιθυμητό αποτέλεσμα θα ήταν να μειωθεί η δύναμη της Αθήνας και να διατηρήσει την αξιοπιστία έναντι των συμμάχων της, για την υπεράσπιση των οποίων είχε, φαινομενικά, αναλάβει την υποχρέωση του πολέμου¹. Για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί, οι Σπαρτιάτες έπρεπε να επιτύχουν, εάν ήταν δυνατόν, την άνευ όρων συνθηκολόγηση της Αθήνας. Τα πελοποννησιακά στρατεύματα στην ξηρά υπερτερούσαν έναντι σε οτιδήποτε μπορούσε να αντιπαρατάξει η Αθήνα, αριθμώντας διπλάσιο ή ακόμη και τριπλάσιο αριθμό οπλιτών². Το πλεονέκτημα των Αθηναίων, αντίθετα, βρισκόταν στο ναυτικό πόλεμο, όπου η υπεροπλία που διέθεταν τους έδινε ελευθερία κινήσεων στη θάλασσα.

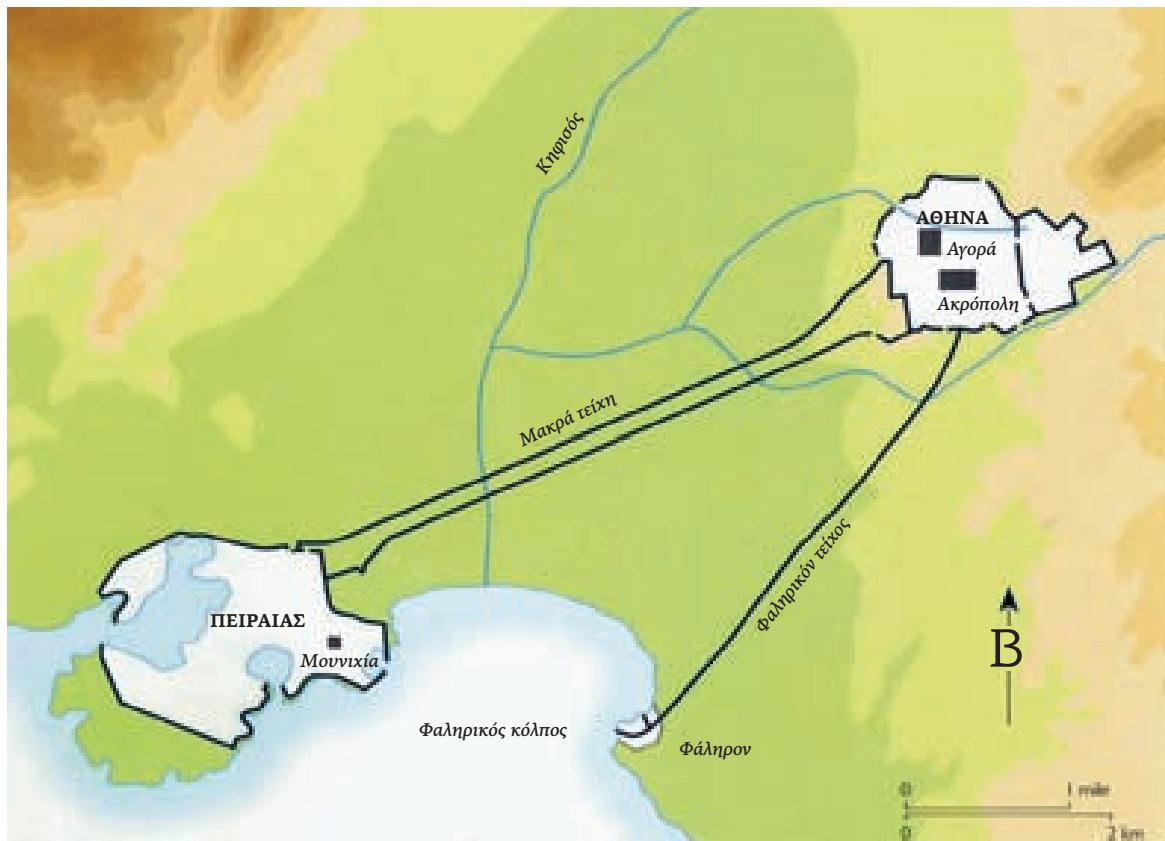
Οπως είναι λογικό, οι Σπαρτιάτες εστίασαν τις προσπάθειές τους στις χερσαίες επιχειρήσεις, με εισβολές στο χώρο της Αττικής ελπίζοντας, ακόμα και αν δεν πετύχαιναν να προκαλέσουν μία μεγάλη μάχη, να καταβάλουν την Αθήνα με χερσαίο αποκλεισμό και λειλασία της υπαίθρου. Οι εισβολές αυτές, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν υπό την πιεστική του Σπαρτιάτη βασιλιά Αρχίδαμου, έδωσαν το όνομα Αρχιδάμειος Πόλεμος στην πρώτη αυτή περίοδο του πολέμου. Η τακτική αυτή συμβάδιζε απόλυτα με τα δεδομένα της εποχής και οι ίδιοι οι Πελοποννήσιοι, καθώς και η κοινή γνώμη της υπόλοιπης Ελλάδας, θεωρούσαν σίγουρη την τελική επιτυχία των επιχειρήσεων³. Η Αθήνα διέθετε με τη σειρά της οχυρωματικά έργα τα οποία συνέδεαν την πόλη με το λιμάνι του Πειραιά, τα Μακρά Τείχη, καθώς και ελευθερία κινήσεων στη θάλασσα, ωστόσο μέχρι εκείνη την εποχή δεν υπήρχε προγούμενο πολιορκούμενης πόλης, η οποία να εξασφάλισε τον ανεφοδιασμό της αποκλειστικά με εισαγωγές μέσω θαλάσσης

για μεγάλο χρονικό διάστημα⁴. Η πελοποννησιακή τακτική των εισβολών στην Αττική επιδείνωσε σημαντικά τη θέση της Αθήνας οικονομικά⁵, αλλά δεν κατόρθωσε να επιτύχει πλήρως τους αντικειμενικούς της στόχους, παρά μόνο με την οχύρωση της Δεκέλειας το 413 π.Χ., απόφασην η οποία ελήφθη με την παρακίνησην ενός Αθηναίου, του Αλκιβιάδη.

Για τους Αθηναίους, προτεραιότητα είχε η υπεράσπιση της ίδιας τους πόλης και η διατήρηση της δύναμής της, η οποία στηριζόταν σε δύο πυλώνες: τη συμμαχία της, η οποία εκτεινόταν στο σύνολο σχεδόν του χώρου του Αιγαίου, και το στόλο, ο οποίος αποτελούσε το ισχυρότερό της όπλο, εξαιτίας όχι μόνο του μεγέθους του, αλλά και της

υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης των πληρωμάτων του. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, χρειαζόταν οι Αθηναίοι να κάμψουν τη θέληση των αντιπάλων τους, πείθοντάς τους ότι οι εισβολές στην Αττική δεν επρόκειτο να φέρουν αποτέλεσμα και ότι ο πόλεμος μπορούσε να αποβεί περισσότερο επιζήμιος για τους ίδιους τους Πελοποννήσιους⁶.

Εκ των πραγμάτων, ο μόνος τρόπος διεξαγωγής του πολέμου για τους Αθηναίους ήταν η υπεράσπιση των τειχών της Αθήνας και τα αντίονα μέσω ναυτικών επιχειρήσεων, στρατηγική η οποία αποδίδεται στον Περικλή⁷. Ο στόλος τους έδινε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν αποβατικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, λεπλατώντας τις παράλιες περιοχές και παρεμποδίζοντας, στο

Χάρτης που απεικονίζει τα Μακρά τείχη που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά.

βαθμό που αυτό ήταν δυνατό, το εμπόριο από και προς τις πόλεις της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Στην παρεμπόδιση του εμπορίου, η έκταση της Πελοποννήσου δεν επέτρεψε έναν πλήρη και αποτελεσματικό αποκλεισμό. Οι σημαντικότερες πόλεις που πρακτικά μπορούσαν να αποκλειστούν διά θαλάσσης ήταν τα Μέγαρα, η Κόρινθος και η Σικυώνα, στον Σαρωνικό και τον Κορινθιακό Κόλπο⁸. Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί από τον Πειραιά και τη Ναύπακτο, όπου οι Αθηναίοι είχαν από πριν εγκαταστήσει τους Μεσσηνιούς πρόσφυγες του Β' Μεσσηνιακού Πολέμου δημιουργώντας μία στρατηγικά πολύτιμη ναυτική βάση.

431 π.Χ.: Επίθεση Θηβαίων στις Πλαταιές. Πρώτη εισβολή Πελοποννησίων στην Αττική. Πρώτες επιχειρήσεις στη δυτική Ελλάδα. Κατάληψη Αταλάντης.

Εναρκτήριο γεγονός του πολέμου αποτέλεσε η νυχτερινή επίθεση των Θηβαίων ενάντια στις Πλαταιές στις αρχές της άνοιξης του 431 π.Χ. Μετά από συνεννόση με μερίδα Πλαταιέων υποστηρικτών της Θήβας, μία δύναμη μεταξύ τριακοσίων και τετρακοσίων Θηβαίων εισέβαλε στην πόλη και απαίτησε την εισχώρηση των Πλαταιών στο Βοιωτικό Κοινό, παρά τις παραινέσεις των υποστηρικτών τους για πιο άμεση δράση. Ο λόγος που οδήγησε τη Θήβα σε μία τόσο βιαστική κίνηση ήταν ότι με την ενδεχόμενη κήρυξη του πολέμου κατά της Αθήνας η θέση της ήταν πιο επισφαλής από ό,τι των Πελοποννησίων, καθώς μοιραζόταν ένα εκτεταμένο χερσαίο σύνορο με τον εχθρό. Το γεγονός αυτό έκανε επιτακτική την ανάγκη για βελτίωση της προστασίας της Βοιωτίας απέναντι σε πιθανή κινητοποίηση των Αθηναίων εναντίον της. Οι Πλαταιές αποτελούσαν σημαντικό στρατηγικό μειονέκτημα καθώς ήταν πιστός σύμμαχος των Αθηναίων σε πολύ κοντινή απόσταση (λιγότερο από 15 χιλιόμετρα από τη Θήβα). Εκτός αυτού, η ενσωμάτωση της μικρής αυτής βοιωτικής πόλης στο Βοιωτικό Κοινό αποτελούσε πάγια επιδίωξη των Θηβαίων.

Επιτύμβια στήλη με ονόματα πεσόντων Μεγαρέων. Μνημονεύονται οι Υλλείς και οι Πάμφυλοι από τις αττικές φυλές (φωτογραφία και σχέδιο Κριτζάς από το Μυλωνάς «Φίλια 3»).

Οι Πλαταιείς αρχικά ξαφνιασμένοι και φοβισμένοι από τη νυχτερινή έφοδο φάνηκαν διαλλακτικοί. Μόλις ωστόσο συνειδητοποίησαν το μικρό πλήθος των εισβολέων, πέρασαν στην αντεπίθεση. Συνεπικουρούμενοι από τη γνώση της πολεοδομίας, το σκοτάδι της νύχτας και τη βροχόπτωση, και επιστρατεύοντας ακόμη και τις γυναικες τους στη μάχη, οι Πλαταιείς κατόρθωσαν να φονεύσουν τους εισβολείς, εκτός από 180, που κρατήθηκαν αιχμάλωτοι. Το κυρίως σώμα του θηβαϊκού στρατού είχε καθυστερήσει από τη βροχή και εν τέλει οπισθοχώρησε μπροστά στις απειλές των Πλαταιέων για εκτέλεση των ομήρων, απειλή την οποία έκαναν πράξη, παρά την υποχώρηση των Θηβαίων και την αντίθετη γνώμη των Αθηναίων συμμάχων τους⁹. Αντιλαμβανόμενοι πλέον τον κίνδυνο που απειλούσε τη μικρή βιωτική πόλη, οι Αθηναίοι έστειλαν στις Πλαταιές 80 οπλίτες και προμήθειες σε σιτάρι και έφεραν τα γυναικόπαιδα

της πόλης στην Αθήνα. Κατά αυτόν τον τρόπο παραβιάστηκαν πλέον και στην πράξη οι σπονδές που έδεναν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα.

Ο στρατός των Πελοποννησίων, με επικεφαλής τον Αρχίδαμο, περίμενε να ωριμάσουν τα σπαρτά στην Αττική, προκειμένου να πραγματοποιήσει εισβολή στην ύπαιθρο¹⁰. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς, πιστός στην πεποίθησή του για εξάντληση των περιθωρίων αποφυγής της τελικής σύγκρουσης, έστειλε από τον Ισθμό όπου συγκεντρώνονταν τα στρατεύματά του έναν αγγελιοφόρο στην Αθήνα, ο οποίος ωστόσο δεν έγινε δεκτός από τους Αθηναίους, σηματοδοτώντας την οριστική έναρξη των εχθροπραξιών.

Οι Αθηναίοι με τη σειρά τους είχαν προετοιμαστεί εν όψει της επικείμενης εισβολής των Πελοποννησίων στην Αττική. Μετά από παρότρυνση του

Σύγχρονο σχεδιάγραμμα με την εικαζόμενη μορφή του λιμένα της Μουνικίας την περίοδο της οχύρωσής της κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο.

Περικλή¹¹, τα ζώα των αγροτών μεταφέρθηκαν στην Εύβοια και οι κάτοικοι της υπαίθρου, μεταφέροντας την κινητή τους περιουσία, εγκαταστάθηκαν μέσα στα τείχη της πόλης. Οσοι δεν είχαν κάποιο σπίτι να φιλοξενηθούν, αναγκάστηκαν να κατασκηνώσουν σε δημόσιους χώρους ή και στο εσωτερικό των Μακρών Τειχών, τα οποία ένωναν την οχυρωμένη Αθήνα με τον επίσης οχυρωμένο Πειραιά¹². Παραδίδοντας τα κτήματα στο έλεος των επιδρομέων, οι Αθηναίοι πλέον στηρίζονταν αποκλειστικά στις προμήθειες που μπορούσαν να εισαχθούν μέσω θαλάσσης.

Ο στρατός των Πελοποννησίων ξεκίνησε την εισβολή στην Αττική προσπαθώντας να καταλάβει το αθηναϊκό οχυρό της Οινόντος, στα δυτικά σύνορα με τη Βοιωτία. Μετά την αποτυχία του εκεί, ο Σπαρτιάτης βασιλιάς οδήγησε το στράτευμά του στο Θριάσιο Πεδίο, όπου λεπλατήθηκαν η Ελευσίνα και οι αγροί. Επειτα, περνώντας ανάμεσα από τα όρη Αιγάλεω και Πάρνηθα, στρατοπέδευσε στο δήμο των Αχαρνών, όπου και προχώρησε σε εκτεταμένες καταστροφές¹³. Η όλη εκστρατεία έγινε χωρίς βιασύνη και με μεθοδικότητα. Ο Αρχίδαμος φαίνεται πως δεν είχε εγκαταλείψει την πεποίθηση ότι όσο ακόμη οι καταστροφές στις αγροικίες δεν προχωρούσαν, το δέλεαρ για τους Αθηναίους θα εξακολουθούσε να είναι μεγάλο και θα υποχρεώνονταν να συνθηκολογήσουν ή να βγουν από τα τείχη για να υπερασπιστούν τις περιουσίες τους. Η επιλογή δε των Αχαρνών ως πρώτου στόχου είχε ακριβώς αυτόν το σκοπό, καθώς αποτελούσαν ένα μεγάλο δήμο της Αθήνας, με σημαντικό αριθμό πολιτών, οι οποίοι δεν μπορούσαν εύκολα να παρακολουθούν άπραγοι τις καταστροφές.

Οι αντιδράσεις των πολιτών μέσα στα τείχη της Αθήνας ήταν όντως έντονες και πολλοί ήταν εκείνοι που επιθυμούσαν να βγουν και να αντιμετωπίσουν τους εισβολείς σε ανοιχτή μάχη. Ανάμεσά τους βρισκόταν, όπως είναι φυσικό, και η μερίδα των Αθηναίων που παρακολούθησε την καταστροφή της περιουσίας της¹⁴. Ο Περικλής χρησιμοποίησε κάθε μέσο προκείμενου να ακολουθηθεί η στρατηγική του φτάνοντας στο σημείο να μη

συγκαλέσει συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου, από φόρο μήπως επικρατήσει η άποψη της κατά μέτωπο αντιμετώπισης του εχθρού. Αντιθέτως, περιόρισε τις χερσαίες αντεπιθέσεις των Αθηναίων σε μικρής έκτασης επεμβάσεις του ιππικού, συνεπικουρούμενου από συμμάχους Θεσσαλούς ιππείς¹⁵.

Οι Πελοποννήσιοι συνέχισαν τις καταστροφές σε δήμους που βρίσκονταν στη βόρεια πλευρά του λεκανοπεδίου, ενώ επέδραμαν και στην περιοχή του Ωρωπού. Τέλος, μέσω Βοιωτίας κατευθύνθηκαν στον Ισθμό, από όπου και επέστρεψαν στις πόλεις τους¹⁶. Ο συνολικός χρόνος παραμονής τους στην Αττική ήταν περίπου ένας μήνας. Η μέγιστη διάρκεια μίας τέτοιας εκστρατείας υπολογίζεται στις σαράντα ημέρες, όσο δηλαδή μπορούσαν να κρατήσουν τα τρόφιμα¹⁷. Με αυτούς τους περιορισμούς, οι ζημιές που θα μπορούσαν να προκληθούν δεν ξεπερνούσαν την καταστροφή της επερχόμενης σοδειάς.

Από την πλευρά της επιθετικής δραστηριότητας των Αθηναίων, εκατό πλοία κινητοποιήθηκαν¹⁸, τα οποία αρχικά πραγματοποίησαν αποβατικές επιχειρήσεις και λεπλασίες στα παράλια της Πελοποννήσου¹⁹, για να ενωθούν με πενήντα κερκυραϊκά πλοία και συμμάχους από τη δυτική Ελλάδα²⁰ και να κατευθυνθούν στην Ακαρνανία²¹. Εκεί, καταλήφθηκαν το Σόλλιο, αποικία των Κορινθίων, και ο Αστακός, από τον οποίο εκδιώχθηκε ο τύραννος Εύαρχος, σύμμαχος των Κορινθίων. Μεγαλύτερη επιτυχία αποτέλεσε η εισχώρηση της Κεφαλληνίας στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Αφού ολοκληρώθηκε η δραστηριότητά του στην περιοχή, ο αθηναϊκός στόλος επέστρεψε στον Πειραιά. Σε απάντηση, οι Κορίνθιοι εκστράτευσαν με σαράντα πλοία στην περιοχή σκοπεύοντας να ανατρέψουν τις αθηναϊκές επεμβάσεις. Παρότι αρχικά ανέκτησαν την πόλη του Αστακού, δεν σημείωσαν κάποια άλλη επιτυχία στην Ακαρνανία, ενώ απόπειρα απόβασης στην Κεφαλληνία απέτυχε όταν το αποβατικό σώμα έπεσε σε ενέδρα²².

Η βασική διάκριση ανάμεσα στη στρατηγική του ναυτικού πολέμου των Αθηναίων στις δύο αυτές

περιοχές είναι ότι ενώ στα παράλια της Πελοποννήσου τα αποτελέσματα ήταν παροδικά, στην Ακαρνανία και το χώρο των νήσων του Ιονίου Πελάγους μπορούσε να επιτευχθεί μία μονιμότερη αλλαγή των ισορροπιών. Στην περιοχή υπήρχαν ήδη φιλικές δυνάμεις, όπως οι Κερκυραίοι και οι Ακαρνάνες, ή ακόμη και φιλικές πολιτικές μερίδες, όπως στην Κεφαλλονία ή και στον Αστακό, οι οποίες μπορούσαν να προωθήσουν τα συμφέροντα των Αθηναίων, παράλληλα με τα δικά τους. Αντίθετα, η δυναμική και μόνιμη παρέμβαση στη Δυτική Πελοπόννησο κρινόταν ασύμφορη τη δεδομένη στιγμή²³.

Στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, οι κινήσεις των Αθηναίων υπήρξαν επιλεκτικές. Προκειμένου να εξασφαλιστεί αμυντικά η Εύβοια, στην οποία είχαν στείλει κινητά περιουσιακά στοιχεία, από τους Λοκρούς (στα παράλια της σημερινής Φθιώτιδας), κατέλαβαν την πόλη Θρόνιο και το παράκτιο υποίσιο Αταλάντη, το οποίο και αξιοποίησαν δημιουργώντας ένα φρούριο, για να ελέγχουν καλύτερα τις εχθρικές λοκρικές ακτές²⁴. Επιπλέον, επιτέθηκαν

Ανάγλυφη στήλη από την Πελλήνη με παράσταση ιππέα. Οι Θεσσαλοί ιππείς πολέμησαν στο πλευρό των Αθηναίων (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

στο νησί της Αίγινας, παραδοσιακό εχθρό τους, εκτοπίζοντας το σύνολο του πληθυσμού και εγκαθιστώντας κληρουχία Αθηναίων²⁵. Με την τελευταία αυτή κίνηση μπορούσαν πλέον να ελέγχουν συνολικά ολόκληρο τον Σαρωνικό, καθώς προπογυμένως ένα πλοίο από την Κόρινθο μπορούσε να παραπλεύσει τα παράλια της Πελοποννήσου και πλέοντας ανάμεσα στην Αίγινα και τα Μέθανα να βγει στο Αιγαίο.

Στη Χαλκιδική οι Αθηναίοι συνέχιζαν να πολιορκούν την Ποτίδαια, ενώ στη Θράκη κατάφεραν να συμμαχήσουν με το βασιλιά Σιτάλκη, ο οποίος κυβερνούσε το μεγαλύτερο σε μέγεθος θρακικό φύλο, των Οδρυσών, καθώς και με το βασιλιά της Μακεδονίας Περδίκκα²⁶. Και οι δύο αυτοί βασιλείς θα μπορούσαν να αποτελέσουν πολύτιμους συμμάχους στην προσπάθεια καταστολής της εξέγερσης των συμμαχικών πόλεων της Χαλκιδικής.

Το φθινόπωρο του 431 π.Χ., οι Αθηναίοι με το σύνολο των διαθέσιμων δυνάμεών τους εισέβαλαν στη γη των Μεγαρέων προξενώντας καταστροφές στην αγροτική παραγωγή. Στην επιχείρηση συμμετείχαν και τα 100 πλοία που είχαν στο μεταξύ γυρίσει από τη δυτική Ελλάδα²⁷. Στο τέλος του χρόνου, με αφορμή τη δημόσια ταφή των πεσόντων, ο Περικλής εκφώνησε τον περίφημο επιτάφιο λόγο του, στον οποίο εγκωμίαζε τόσο τους πρώτους νεκρούς του πολέμου όσο και την ίδια την πόλη των Αθηνών²⁸.

430 π.Χ.: Λοιμός. Επιδρομές Αθηναίων στην ανατολική Πελοπόννησο. Επίθεση Πελοποννησίων στη Ζάκυνθο. Παράδοση Ποτίδαιας.

Η εισβολή των Πελοποννησίων την άνοιξη του 430 π.Χ. επικεντρώθηκε στο λεκανοπέδιο, στην περιοχή του Λαυρίου και τα κοντινά παράλια. Η παραμονή τους στα εδάφη της Αθήνας κράτησε περίπου σαράντα μέρες, αποτελώντας τη μεγαλύτερη σε διάρκεια²⁹. Σοβαρότερο πρόβλημα

ωστόσο αποτέλεσε για τους Αθηναίους ο λοιμός, η επιδημία που ξέσπασε σε μία άτυχη χρονική στιγμή, καθώς το σύνολο του πληθυσμού της πόλης ήταν εγκλωβισμένο εντός των τειχών εξαιτίας της αμυντικής στρατηγικής του Περικλή.

Η ακριβής ταυτοποίηση αυτού που οι πηγές μάς παρουσιάζουν ως «λοιμό» αποτέλεσε σημαντική πρόκληση για την έρευνα³⁰. Ανάμεσα στις διαγνώσεις που έχουν δοθεί κατά καιρούς ξεχωρίζουν η ευλογιά, η βουβωνική πανώλη, η οστρακιά, η ιλαρά, ο τύφος ή ακόμη ο συνδυασμός περισσοτέρων γνωστών ασθενειών³¹. Πιο πρόσφατα, η εξέταση του DNA δοντιών από μαζικές ταφές της περιόδου στο νεκροταφείο του Κεραμεικού ταύτισε τη συγκεκριμένη επιδημία με τον τυφοειδή πυρετό³².

Τα προβλήματα που δημιούργησε η επιδημία αυτή σε βάθος χρόνου υπήρξαν τεράστια. Χωρίς

να διαθέτουμε ακριβή εικόνα για τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, οι εκτιμήσεις φτάνουν μέχρι και στο ένα τρίτο του πληθυσμού, για τα τέσσερα τουλάχιστον χρόνια που διήρκεσε η επιδημία³³. Επιπλέον, οι επιπτώσεις στην οικονομία της πόλης πρέπει να ήταν σημαντικές και η πτώση του ηθικού αναμενόμενη. Επρόκειτο για ανθρώπους οι οποίοι ζόύσαν σε κατάσταση πολιορκίας, βλέποντας άπραγοι από τα τείχη της πόλης τις περιουσίες τους που καίγονταν, ενώ ταυτόχρονα έπεσαν θύματα μιας τρομακτικής επιδημίας. Το 430 π.Χ. όμως οι Αθηναίοι έβλεπαν ακόμη απλώς την αρχή των όσων θα τους προκαλούσε αυτή η αναπάντεχη συμφορά.

Καθώς οι λεπλασίες των Πελοποννησίων βρίσκονταν σε εξέλιξη, ο Περικλής συγκέντρωσε όσες περισσότερες ναυτικές και χερσαίες δυνάμεις μπορούσε (εκατό πλοία, τέσσερις χιλιάδες οπλίτες και τριακόσιους ιππείς) και μαζί με πενήντα συμ-

Ο Περικλής εκφωνεί τον περίφημο επιτάφιο λόγο, εγκωμιάζοντας τους νεκρούς του πολέμου. Φανταστικός πίνακας.

Οι πολιορκημένοι Αθηναίοι έπεσαν θύματα της τρομακτικής επιδημίας του 430 π.Χ. Παράσταση σε αγγείο του 5ου αιώνα π.Χ. που δείχνει μια Αθηναία να κάνει προσφορά στους νεκρούς οικείους της.

μαχικά πλοία από τη Χίο και τη Λέσβο ξεκίνησε για μία εκστρατεία αντιπόνων στα παράλια της Πελοποννήσου. Αφού απέτυχε να καταλάβει με εφόδο την Επίδαυρο, κατέστρεψε μεγάλο μέρος της υπαίθρου. Επειτα λεπλάτησε τις πόλεις της Ερμιόνης και της Τροιζήνας, ενώ, τέλος, καταλήφθηκαν και λεπλατήθηκαν οι Πρασιές, χωριό της Λακωνικής (στη θέση του σημερινού Λεωνιδίου)³⁴. Τα πενιχρά αποτελέσματα της συγκε-

κριμένης εκστρατείας χρησίμευσαν κυρίως στην αναπτέρωση του ηθικού των Αθηναίων πολιτών, οι οποίοι έβλεπαν πως η πόλη τους μπορούσε να απαντήσει με πράξεις σε όσα δεινά της προκαλούσαν οι αντίπαλοί της.

Το εκστρατευτικό αυτό σώμα, μετά την επιστροφή του, κατευθύνθηκε προς τη Χαλκιδική με αρχηγούς τον Αγνωνα και τον Κλεόπομπο, με σόχο να ενισχυθεί η πολιορκία της Ποτίδαιας και να δοθεί ένα τέλος στην εξέγερση στην περιοχή. Ο λοιμός όμως ακολούθησε το στράτευμα μέχρι εκεί και μέσω των ενισχύσεων προσβλήθηκαν και οι υγιείς στρατιώτες που βρίσκονταν ήδη στην πολιορκία. Μετά από σαράντα ημέρες εκστρατείας ο Αγνωνας αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Αθήνα, έχοντας ήδη χάσει το $\frac{1}{4}$ του εκστρατευτικού του σώματος από το λοιμό, και χωρίς να έχει σημειωθεί κάποια σημαντική επιτυχία³⁵.

Το ίδιο καλοκαίρι οι Πελοποννήσιοι έστειλαν εκατό πλοία εναντίον της Ζακύνθου, συνοδευόμενα από χίλιους Λακεδαιμόνιους οπλίτες υπό την ηγεσία του Κνήμου. Τα περισσότερα από αυτά είχαν, κατά πάσα πιθανότητα, κατασκευαστεί στην Κόρινθο για τον πόλεμο με την Κέρκυρα³⁶. Η επίθεση απέκτησε απλώς το χαρακτήρα λεπλασίας της υπαίθρου. Ταυτόχρονα, οι Αμβρακιώτες, σύμμαχοι των Πελοποννησίων στα βόρεια του ομώνυμου κόλπου (κοντά στη σημερινή Αρτα), προσπάθησαν, ανεπιτυχώς, να καταλάβουν το Αμφιλοχικό Αργος (τη σημερινή Αμφιλοχία), σύμμαχο των Ακαρνάνων. Η αποστολή ενός τόσο μεγάλου πελοποννησιακού στόλου δείχνει την έντονη επιθυμία των Σπαρτιατών για δραστικό τερματισμό της αθηναϊκής επιρροής στο Ιόνιο, κυρίως μετά την πετυχημένη εκστρατεία των Αθηναίων την προηγούμενη χρονιά. Αυτή η αποφασιστικότητα εκ μέρους των Πελοποννησίων οδήγησε τους Αθηναίους στην αποστολή μόνιμου στόλου για προάσπιση και διασφάλιση της περιοχής. Προς το τέλος της ίδιας χρονιάς κατέφθασε στον Κορινθιακό Κόλπο ο στρατηγός Φορμίων, ο οποίος ναυλόχησε στη Ναύπακτο με είκοσι αθηναϊκά πλοία, ολοκληρώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τον αποκλεισμό της Κορίνθου και από τις δύο πλευρές του Ισθμού³⁷.

Μετά τα δεινά τα οποία είχε προξενήσει η εμπόλεμη κατάσταση στους Αθηναίους το κοινό αίσθημα στράφηκε ενάντια στον κύριο εκφραστή της στρατηγικής που οδήγησε την πόλη ως εκείνη τη χρονική στιγμή, τον Περικλή. Οι αντίθετες φωνές κέρδιζαν έδαφος και πρεσβείες έφτασαν στην Σπάρτη για διαπραγματεύσεις, χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα. Ο ίδιος ο Περικλής βρέθηκε κατηγορούμενος και αναγκάστηκε να πληρώσει πρόστιμο, ενώ καθαιρέθηκε και από το αξίωμα του στρατηγού. Παρ' όλα αυτά, η οργή του δήμου δεν κράτησε πολύ και σε σύντομο χρονικό διάστημα ο Περικλής επανεκλέχτηκε στρατηγός από το ίδιο πλήθος που προηγουμένως τον καταδίκασε, δείγμα της απόγνωσης στην οποία είχε περιέλθει το χτυπημένο από απανωτές συμφορές πολιτικό σώμα της πόλης.

Λίγο πριν από το τέλος του δεύτερου χρόνου του πολέμου ο νέος σύμμαχος των Αθηναίων Σιτάλκης παρέδωσε στην πόλη Πελοποννήσους πρέσβεις, οι οποίοι κατευθύνονταν μέσω της Θράκης προς την Περσία για να διαπραγματευτούν τη σύναψη συμμαχίας με τον Πέρση βασιλιά. Με την άφιξή τους στην Αθήνα, οι πρέσβεις αυτοί θανατώθηκαν. Στο τέλος του χρόνου, επίσης, η πόλη της Ποτίδαιας αναγκάστηκε να παραδοθεί, καθώς οι πολιορκημένοι έφθασαν σε ακραία επίπεδα εξαθλίωσης, μέχρι και στο στάδιο της ανθρωποφαγίας. Οι Αθηναίοι στρατηγοί, στο στράτευμα των οποίων η ταλαιπωρία ήταν επίσης μεγάλη, δέχθηκαν με τον όρο να εγκαταλειφθεί άμεσα η πόλη, στην οποία εγκαταστάθηκαν Αθηναίοι έποικοι³⁸.

429 π.Χ.: Πολιορκία Πλαταιών. Ηττα Αθηναίων στη Σπάρτωλο. Επίθεση Πελοποννησίων στη Στράτο. Νίκες Φορμίωνα στον Πατραϊκό Κόλπο. Νυχτερινή επίθεση στον Πειραιά.

Με παρότρυνση των Θηβαίων, η καθιερωμένη εισβολή των Πελοποννησίων τον τρίτο χρόνο του πολέμου κατέληξε στις Πλαταιές. Επειδή ο ιστορικός αυτός τόπος συνδεόταν με την ιστορι-

κής σημασίας νίκη των Ελλήνων οδηγούμενων από τους Σπαρτιάτες ενάντια στους Πέρσες, ο Αρχίδαμος προσπάθησε να αφήσει περιθώρια συνθηκολόγησης στη βοιωτική πόλη, η οποία όμως στηριζόμενη στην υποστήριξη της Αθήνας παρέμενε ανένδοτη³⁹.

Αρχικά οι Πελοποννήσιοι περιέφραξαν τις Πλαταιές με τείχος από πασσάλους και έπειτα στοίβαξαν χώμα υποστριζόμενο από σταυρωτά τοποθετημένους κορμούς στη βάση του τείχους της πόλης δημιουργώντας ανάχωμα, μέσω του οποίου θα προσπαθούσαν να ανεβούν στα τείχη. Οι Πλαταιείς απάντησαν κατασκευάζοντας προέκταση του τείχους τους με ξύλα και πλίνθους που προμηθεύονταν από τα σπίτια, ενώ ταυτόχρονα άνοιγαν τρύπες στο τείχος και αφαιρούσαν χώμα από το ανάχωμα. Αφού η κατασκευή ανακώματος απέτυχε και ο χρήση πολιορκητικών μπχανών αλλά και η απόπειρα εμπροσμού της πόλης δεν έφεραν αποτέλεσμα, αποφασίστηκε ο επιτειχισμός της πόλης, προκειμένου να παραδοθεί από την έλλειψη εφοδίων. Εντός των τειχών βρίσκονταν πλέον μόνο τετρακόσιοι Πλαταιείς και ογδόντα Αθηναίοι οπλίτες, καθώς και εκατόν δέκα γυναίκες⁴⁰.

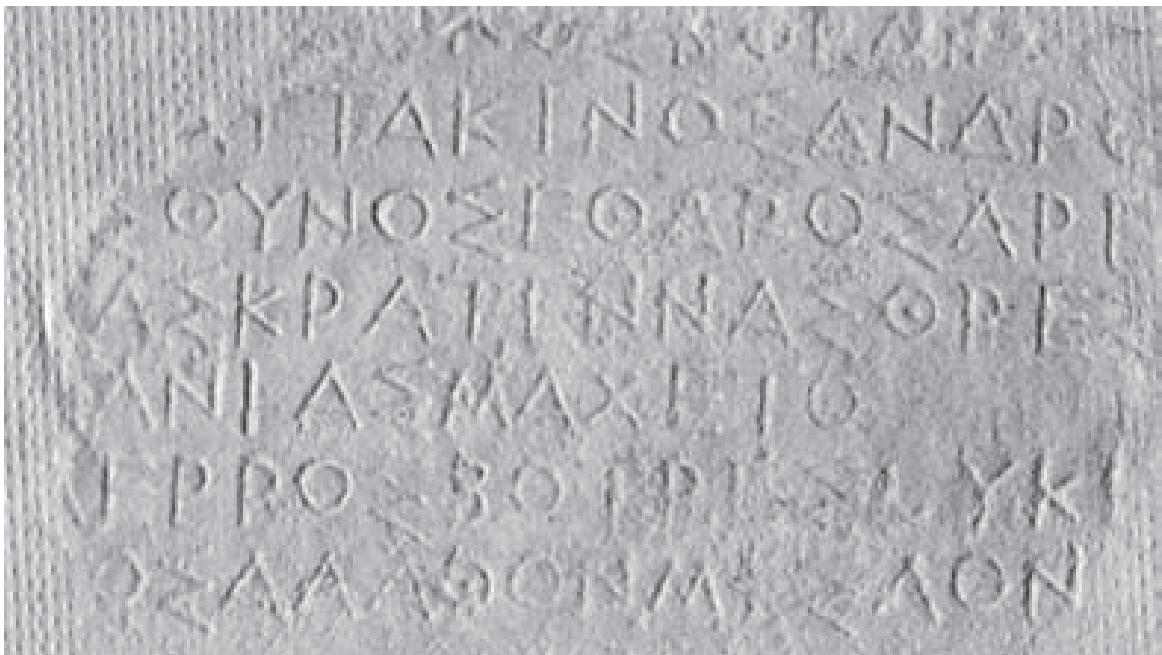
Στη Χαλκιδική οι Αθηναίοι προσπάθησαν μετά την κατάληψη της Ποτίδαιας να καταστείλουν και τις υπόλοιπες εξεγέρσεις των εκεί συμμαχικών πόλεων. Για το σκοπό αυτό έφθασαν τρεις στρατηγοί με δύναμη δύο χιλιάδων οπλιτών και διακοσίων ιππέων. Οι πόλεις της Χαλκιδικής, όμως κατόρθωσαν να τους νικήσουν έξω από την πόλη Σπάρτωλο κυρίως χάρη στην υπεροχή τους σε ιππικό. Το ηττημένο στράτευμα κατέφυγε στην Ποτίδαια. Οι απώλειες περιελάμβαναν τετρακόσιους τριάντα οπλίτες και τους τρεις Αθηναίους στρατηγούς⁴¹.

Στη δυτική Ελλάδα οι Αμβρακιώτες σε συνεργασία με το ημιβάρβαρο φύλο των Χαόνων σχεδίαζαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την Ακαρνανία, καλώντας και τους Σπαρτιάτες σε βοήθεια. Η ανταπόκριση υπήρξε άμεση και κατέφθασε πελοποννησιακό ναυτικό και χίλιοι οπλίτες. Ως απώτερος στόχος των Σπαρτιατών παρουσιάζεται ο έλεγχος

της Ακαρνανίας και η απόσπιση των νήσων της Ζακύνθου και της Κεφαλληνίας από την αθηναϊκή σφαίρα επιρροής, έτσι ώστε να γίνει δυσκολότερος για τους Αθηναίους ο περίπλους της Πελοποννήσου. Ο Κνίμος, ο οποίος είχε δράσει στην περιοχή και την προηγούμενη χρονιά, πιγήθηκε της επιχείρησης. Ο στρατός που συγκεντρώθηκε από τους συμμάχους στην Πελοπόννησο πλαισιώθηκε και από διάφορα βαρβαρικά φύλα, ανάμεσα στα οποία και ένα μικρό σώμα μακεδονικού στρατού, σταλμένο κρυφά από τον, τυπικά σύμμαχο των Αθηναίων, βασιλιά Περδίκκα, το οποίο άμισης έφθασε καθυστερημένα. Η έφοδος στην πόλη Στράτο απέτυχε κυρίως εξαιτίας της απειθαρχίας που επέδειξε ο στρατός των Χαόνων και το στράτευμα υποχώρησε για να διαλυθεί στη συνέχεια⁴².

Τα σαράντα επτά πλοία των Πελοποννησίων δεν πρόλαβαν να φθάσουν στην Ακαρνανία, καθώς αναγκάστηκαν να ναυμαχήσουν με τα είκοσι πλοία του Φορμίωνα, που επιτηρούσαν την περιοχή, με βάση τη Ναύπακτο. Η ναυμαχία έλαβε χώρα

σε ανοιχτή θάλασσα στο κέντρο του Πατραϊκού Κόλπου, επιλογή του ίδιου του Φορμίωνα ο οποίος τους ακολούθησε από τη Ναύπακτο με παράλληλη πορεία, περιμένοντας τη στιγμή που θα ανοιχτούν από τις ακτές της Πελοποννήσου για να κατευθυνθούν στην απέναντι ακτή. Τα πελοποννησιακά πλοία δεν ήταν διατεθειμένα να δώσουν τη μάχη. Καθώς ήταν προετοιμασμένα για μεταφορά στρατευμάτων περισσότερο παρά για ναυμαχία, είχαν σημαντικό μειονέκτημα τόσο στην ταχύτητα όσο και στη δυνατότητα ελιγμών, τομείς στους οποίους υστερούσαν έναντι των Αθηναίων ούτως ή άλλως⁴³. Σχημάτισαν κύκλο με τις πλώρες προς τα έξω και τις πρύμνες προς το κέντρο, για να προστατέψουν τα αδύναμα σημεία των πλοίων τους αποφεύγοντας την επιθετική τακτική του διέκπλου, του περάσματος δηλαδή ανάμεσα στις εχθρικές γραμμές που θεώροσαν πως ήταν πιθανό να εφαρμόσουν οι Αθηναίοι⁴⁴, οι οποίοι είχαν πιο γρήγορα, ευκίνητα και καλύτερα προετοιμασμένα πλοία. Ο Φορμίων κύκλωσε τον εχθρό και σταδιακά στενεύοντας τον κλοιό περίμενε τον άνεμο να

Θραύσμα ανάγλυφης επιγραφής (423 π.Χ.) με κείμενο για τη συμμαχία των Αθηναίων με το βασιλιά της Μακεδονίας Περδίκκα (Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).

Ο Περικλής κατηγορήθηκε από τους συμπολίτες του, πλήρωσε πρόστιμο και προσωρινά καθαιρέθηκε. Προτομή του Αθηναίου στρατηγού και πολιτικού.

φυσήξει και να κάνει δυσχερέστερη τη θέση των αντιπάλων του, οι οποίοι στριμώχνονταν ολοένα και περισσότερο. Οταν αυτό τελικά συνέβη, έδωσε το σύνθημα για επίθεση κερδίζοντας τη ναυμαχία και προξενώντας σημαντικές ζημιές στον αντίπαλο στόλο.

Οσα πλοία κατόρθωσαν να διασωθούν από τον πελοποννησιακό στόλο υποχώρησαν στην Κυλλίνη. Μετά από την καταστροφική για εκείνους ναυμαχία οι Σπαρτιάτες επιθυμούσαν να δώσουν τέλος στην αθηναϊκή κυριαρχία στον Κορινθιακό Κόλπο. Λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης τρεις σύμβουλοι έφθασαν για να επιτηρούν τις ενέργειες του Κνήμου⁴⁵, ανάμεσά τους και ο Βρασίδας, ενώ ζητήθηκαν από τους συμμάχους περισσότερα πλοία. Είκοσι πλοία εστάλησαν στην περιοχή και από την Αθήνα, έχοντας όμως να περάσουν από την Κρήτη, καθυστέρησαν εξαιτίας του καιρού⁴⁶. Η προετοιμασία για εκστρατεία στη Χαλκιδική στην οποία δινόταν προτεραιότητα⁴⁷ δεν άφηνε δυνατότητα για δύο διαφορετικούς στόλους για την επέμβαση στην Κρήτη και την ενίσχυση του Φορμίωνα⁴⁸. Οι Πελοποννήσιοι έχοντας ήδη συγκεντρώσει ένα μεγάλο αριθμό πλοίων είχαν σαφώς το πλεονέκτημα.

Αρχικά οι Αθηναίοι αιφνιδιάστηκαν από τους Πελοποννήσιους, οι οποίοι πλέοντες παράλληλα από την απέναντι ακτή και κατευθυνόμενοι προς τη Ναύπακτο τους ανάγκασαν να ανοιχτούν προς την ίδια κατεύθυνση σε μονή στοίχιση, οπότε και τους επιτέθηκαν κατά μέτωπο. Καθώς οι Πελοποννήσιοι καταδίωκαν το στόλο του Φορμίωνα, ένα από τα αθηναϊκά πλοία βύθισε το λευκαδίτικο που το καταδίωκε με μία περίτεχνη ενέργεια περιπλέοντας ένα αγκυροβολημένο

Νόμισμα με παράσταση των Μακεδόνων βασιλιά Περδίκκα.

εμπορικό που βρισκόταν κοντά στην ακτή⁴⁹. Το περιστατικό αυτό σκόρπισε τον πανικό στους Πελοποννήσιους φέρνοντάς τους αντιμέτωπους με το μεγαλύτερο φόβο τους, την τρομακτική για τα δικά τους δεδομένα εμπειρία που είχαν οι Αθηναίοι στο ναυτικό πόλεμο, και αναπόφευκτα περιήλθαν σε αταξία. Τη στιγμή εκείνη δόθηκε σύνθημα για αντεπίθεση των Αθηναίων, οι οποίοι κατάφεραν να τρέψουν σε φυγή τους αντιπάλους τους⁵⁰.

Αμέσως μετά τη δεύτερη αυτή συνεχόμενη ήττα τους οι Πελοποννήσιοι ακολούθησαν ένα σχέδιο των Μεγαρέων, προκειμένου να αιφνιδιάσουν τον εχθρό. Μετέφεραν τα πληρώματά τους μέσω του Ισθμού στο μεγαρικό λιμάνι της Νίσαιας στον Σαρωνικό, όπου επάνδρωσαν σαράντα πλοία και προσπάθησαν να πλήξουν τον Πειραιά από θαλάσσης κατά τη διάρκεια της νύχτας. Επειδή όμως συνάντησαν αντίσταση, στράφηκαν προς τη Σαλαμίνα, όπου κατέλαβαν το πλοιστέρο οχυρό και τρία αθηναϊκά πλοία και προχώρησαν σε λεπλασίες. Το πρωί, όταν όλες οι διαθέσιμες δυνάμεις της Αθήνας κατευθύνθηκαν προς το νησί, οι Πελοποννήσιοι με τους αιχμαλώτους και τη λεία τους διέφυγαν προς τα Μέγαρα. Εκτοτε, η φρούρηση του Πειραιά και των γύρω περιοχών αυξήθηκε, ώστε να μην επαναληφθεί μία τέτοια ενέργεια⁵¹. Το χειμώνα του ίδιου έτους ο Φορμίων μαζί με Μεσσήνιους από τη Ναύπακτο εκστράτευσε στην Ακαρνανία, όπου παρενέβη στα εσωτερικά της περιοχής σχεδιάζοντας παράλληλα να επιτεθεί στις Οινιάδες, όπου τον απέτρεψε το ακατάλληλο της εποχής. Επειτα επέστρεψε στην Αθήνα⁵². Το φθινόπωρο του ίδιου έτους, ο Περικλής έχασε τη ζωή του, χτυπημένος από το λοιμό⁵³.

Πριν από το τέλος του 429 π.Χ. ο Θράκας βασιλιάς Σιτάλκης εισέ-

βαλε με τεράστιο στρατό στα εδάφη του βασιλείου της Μακεδονίας με αφορμή τις εκεί δυναστικές έριδες. Ταυτόχρονα μέρος του στρατού του εισέβαλε στη Χαλκιδική, όπου οι Αθηναίοι παρότι είχαν συμφωνήσει να τον βοηθήσουν με στρατό και πλοία, δεν μπόρεσαν να τον συνδράμουν. Το μέγεθος των θρακικών δυνάμεων σκόρπισε τον τρόμο σε ολόκληρη την Ελλάδα. Από όπου

περνούσαν, κανείς δεν τους αντιμετώπιζε κατά μέτωπο, αλλά όλοι προσπαθούσαν να οχυρωθούν όπως μπορούσαν. Προκαλώντας σημαντικές καταστροφές ο Σιτάλκης αναγκάστηκε στο τέλος να υποχωρήσει μέσα σε διάστημα περίπου τριάντα ημερών, καθώς ο ανεφοδιασμός μέσα στο χειμώνα αποδείχθηκε δύσκολος⁵⁴.

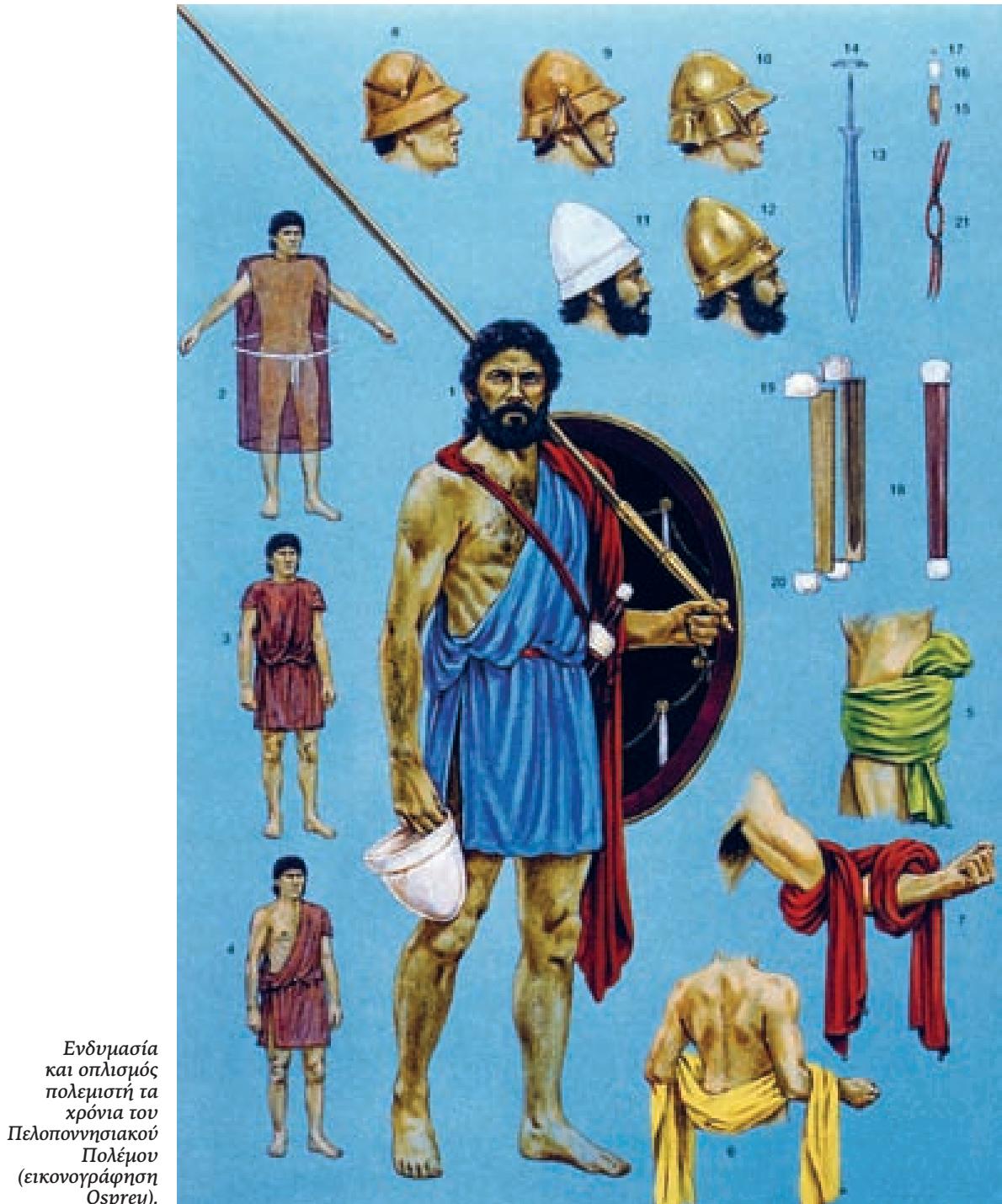

Ανάγλυφη παράσταση πολεμιστή σε επιτύμβια στήλη (420-410 π.Χ.) από τα Μέγαρα (Μουσείο Τέχνης Worcester της Μασαχουσέτης).

428 π.Χ.: Αποστασία Λέσβου. Εκστρατεία Ασώπιου στην Ακαρνανία. Εξόδος των Πλαταιέων.

Τον επόμενο χρόνο του πολέμου οι προετοιμασίες των δύο πλευρών ξεκίνησαν με τον ίδιο τρόπο. Η Αττική δέχθηκε την εισβολή των Πελοποννησίων στο τέλος της άνοιξης, ενώ οι Πλαταιές βρίσκονταν ακόμη υπό πολιορκία και οι Αθηναίοι αρχικά ετοιμάζονταν να στείλουν σαράντα πλοία με επικεφαλής μεταξύ άλλων τον Κλεϊππίδην⁵⁵. Σε αυτά προστέθηκαν δέκα ακόμη πλοία από τη Μυτιλήνη. Στη Λέσβο όμως γίνονταν ήδη προετοιμασίες για αποστασία.

Οι τρεις μικρότερες πόλεις της Αντισσας, της Ερεσού και της Πύρρας συνοικίζονταν με τη Μυτιλήνη, της οποίας οι οχυρώσεις ενισχύονταν, ενώ είχαν παραγγείλει σιτάρι και τοξότες από τον Εύξεινο Πόντο. Τις ετοιμασίες πληροφορήθηκαν οι Αθηναίοι από τη Μήθυμνα, πόλη του νησιού η οποία ήταν ακόμη με το μέρος τους, καθώς και από φιλοαθηναϊκές μερίδες του υπόλοιπου νησιού. Μετά την απόρριψη της πρεσβείας που έστειλαν στο νησί, ξεκίνησαν αμέσως για να αντιμετωπίσουν την έκτακτη κατάστασην. Κράτησαν αιχμάλωτα τα πληρώματα των πλοίων που είχαν φθάσει από τη Μυτιλήνη και ο στόλος που ετοιμαζόταν για τον περίπλου της Πελοποννήσου εστάλη στο νησί. Ο στόλος έφθασε στη Λέσβο προτού οι αποστάτες προλάβουν να ολοκληρώσουν τις οχυρώσεις τους και χωρίς να έχουν φθάσει οι στρατιώτες και οι προμήθειες από τον Πόντο. Οι Αθηναίοι απαίτησαν το γκρέμισμα των τειχών και την παράδοση των πλοίων, όροι που δεν έγιναν δεκτοί. Μετά από μία φέβεραινς έκβασης ναυμαχία κοντά στην ακτή οι αποστάτες ζήτησαν ανακωχή

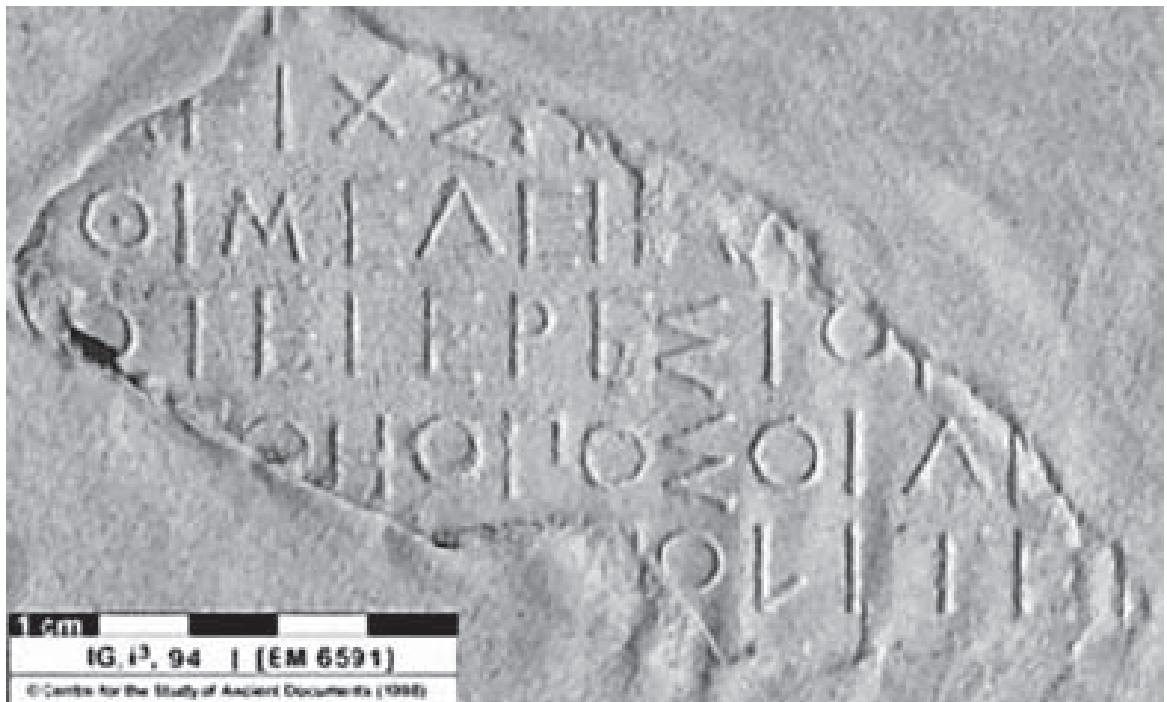

Ενδυμασία
και οπλισμός
πολεμιστή τα
χρόνια του
Πελοποννησιακού
Πολέμου
(εικονογράφηση
Osprey).

προφασιζόμενοι την αποστολή πρεσβείας στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι κρίνοντας τις δικές τους δυνάμεις ανεπαρκείς δέχτηκαν. Εκτός όμως από τη συγκεκριμένη πρεσβεία οι Λέσβιοι έστειλαν κρυφά μία ακόμη προς τη Σάρτη ζητώντας υποστήριξη. Οταν η πρεσβεία γύρισε από την Αθήνα χωρίς αποτέλεσμα, οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν. Οι Αθηναίοι ενισχύθηκαν από συμμαχικά νησιά της περιοχής και από τη Μήθυμνα, η οποία ήταν με το μέρος τους, οι αποστάτες όμως διατηρούσαν αριθμητική υπεροχή σε χερσαίες δυνάμεις και μπόρεσαν να επιτεθούν στο στρατόπεδο των Αθηναίων, αν και χωρίς σημαντικά αποτελέσματα, καθώς περίμεναν βοήθεια και από τους Πελοποννήσιους, οι οποίοι ζήτησαν μία ακόμη πρεσβεία να σταλεί στην Πελοπόννησο. Οι Αθηναίοι με τη σειρά τους έκτισαν δύο οχυρωμένα στρατόπεδα ως βάσεις και στις δύο πλευρές της ακτογραμμής της πόλης, έτοιμοι να προβούν σε θαλάσσιο αποκλεισμό καθώς οι Λέσβιοι αποστάτες κυριαρχούσαν στην ξηρά⁵⁶.

Οι Σπαρτιάτες οδήγησαν τη δεύτερη πρεσβεία των Μυτιληναίων στην Ολυμπία, όπου τελούνταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, για να ενημερωθούν και οι υπόλοιποι σύμμαχοί τους. Οι πρέσβεις ζήτησαν άμεση βοήθεια και μία δεύτερη εισβολή στην Αττική, αιτήματα τα οποία έγιναν δεκτά, ενώ ταυτόχρονα έγιναν μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Άμεσως ξεκίνησαν οι ετοιμασίες για την αποστολή σαράντα πλοίων στη Λέσβο και για μία δεύτερη φθινοπωρινή εισβολή στην Αττική⁵⁷. Η εισβολή ωστόσο κατέστη αδύνατη, καθώς ήταν ήδη η εποχή της συγκομιδής, ενώ οι Αθηναίοι με εκατό πλοία στον Ισθμό ήταν έτοιμοι να παρεμποδίσουν οποιαδήποτε σχετική απόπειρα. Στη Λέσβο απέτυχε απόπειρα των Μυτιληναίων να καταλάβουν τη Μήθυμνα, ενώ έφθασαν ενισχύσεις από την Αθήνα χιλίων οπλιτών με επικεφαλής τον Πάχη, οι οποίοι βοήθησαν στον αποκλεισμό της Μυτιλήνης.

Οι Αθηναίοι έστειλαν εν τέλει τριάντα πλοία γύρω

Θραύσμα στήλης (415 π.Χ.) με νόμο πον αφορούσε την Ερεσό της Λέσβου (Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).

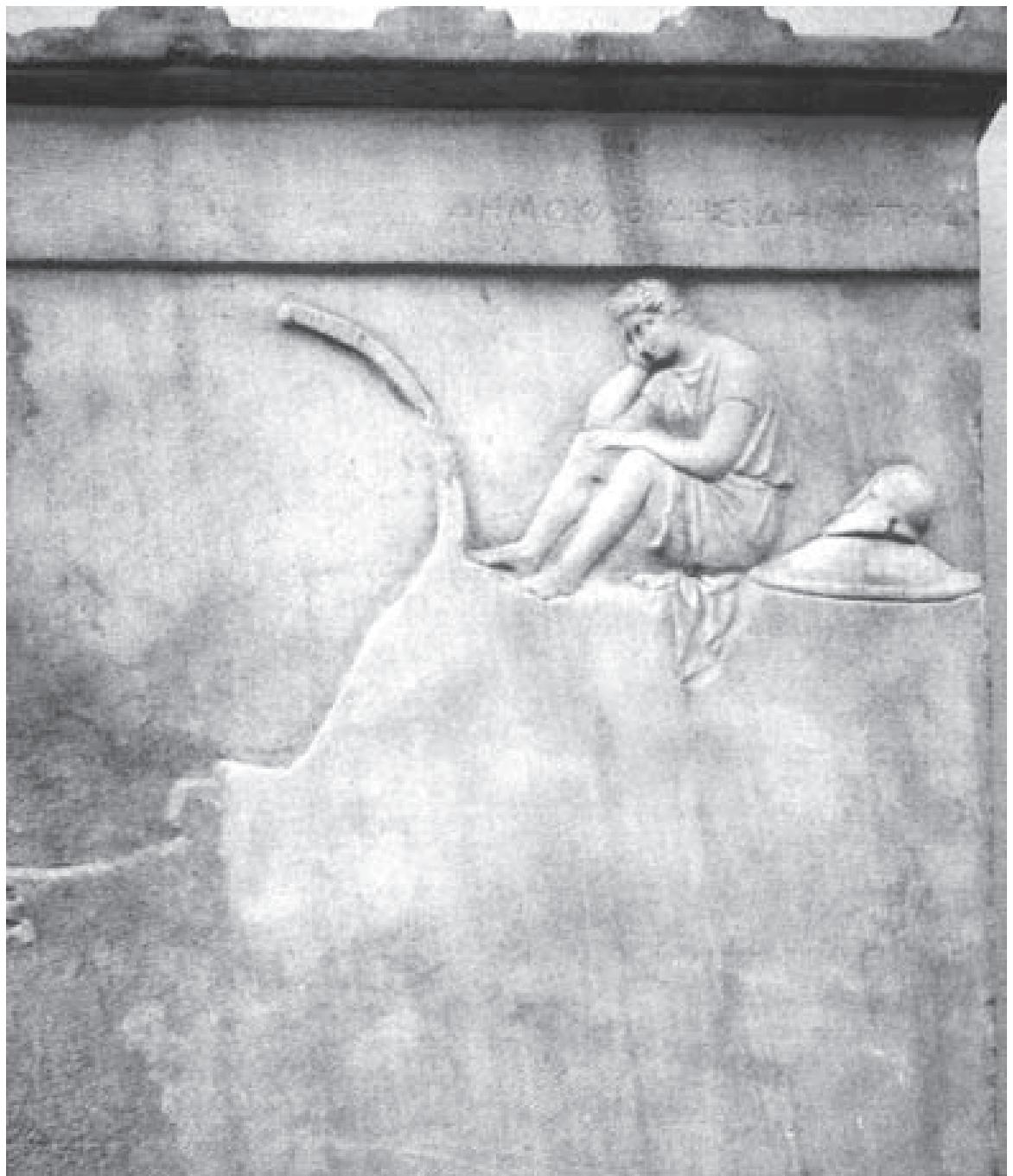
από την Πελοπόννησο και προς τη δυτική Ελλάδα με επικεφαλής τον Ασώπιο, γιο του Φορμίωνα. Οι Ακαρνάνες ζητούσαν από τους Αθηναίους την κατάληψη των Οινιάδων, επιθυμώντας παράλληλα να ανατεθεί η εκστρατεία στο γιο, ή σε άλλο συγγενή, του Φορμίωνα, ο οποίος μετά τα γεγονότα της προηγούμενης χρονιάς εξαφανίζεται από το προσκόνιο. Αξιοσημείωτο παραμένει το γεγονός ότι παρότι δεν επιβεβαίωσε τις αρχικές προσδοκίες, η ανάθεση της πηγείας μίας εκστρατείας σε κάποιο συγγενή θανόντα στρατηγού μετά από αίτημα συμμάχων αποτελεί πρωτοφανές γεγονός για την αρχαία ελληνική ιστορία⁵⁸. Από τα τριάντα πλοία που επέδραμαν στα παράλια της Λακωνικής μόνο δώδεκα συνέχισαν μέχρι τη Ναύπακτο μαζί με τον Ασώπιο. Από εκεί, και με το σύνολο της δύναμης των Ακαρνάνων, επιχείρησαν να καταλάβουν τις Οινιάδες επιτιθέμενοι ταυτόχρονα από ξηρά και από τον ποταμό Αχελώο με τα πλοία τους. Καθώς η γρήγορη επιτυχία που περίμενε δεν πραγματοποιήθηκε, ο Ασώπιος επιχείρησε επίθεση στη Λευκάδα με τα πλοία του, κατά τη διάρκεια της οποίας όμως φονεύθηκε. Με την παραλαβή των νεκρών υπό σπονδές έληξε και η σύντομη εκστρατεία, ενώ τα δώδεκα πλοία παρέμειναν στη Ναύπακτο⁵⁹. Τον ίδιο χρόνο μετά από μία περιπετειώδη έξοδο το μεγαλύτερο μέρος από τους υπερασπιστές των πολιορκημένων Πλαταιών κατάφερε να φθάσει στην Αθήνα.

427 π.Χ.: Παράδοση Λέσβου. Εμφύλια διαμάχη στην Κέρκυρα.

Τον πέμπτο χρόνο του πολέμου οι Σπαρτιάτες παρουσιάστηκαν αποφασισμένοι να εκμεταλλευτούν το πλεονέκτημα που τους προσέφερε η αποστασία της Λέσβου. Η εισβολή που πραγματοποίησαν στην Αττική ήταν η σφοδρότερη από την αρχή του πολέμου, με μόνη ίσως εξαίρεση αυτή του 430 π.Χ.. Ο στόλος που είχε ετοιμαστεί αριθμούσε σαράντα πλοία με επικεφαλής τον Αλκίδα. Με αυτά ξεκίνησε προς τη Λέσβο, κινήθηκε όμως τόσο αργά, ώστε όταν πλησίασε στην υποσίη, οι αποστάτες είχαν ήδη παραδοθεί. Μόλις έγινε αντιληπτός από αθηναϊκά πλοία, έσπευσε να επιστρέψει

στην Πελοπόννησο, με τον Αθηναίο Πάχη να τον καταδιώκει μέχρι την Πάτμο. Δύο συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου έκριναν την τύχη των παραδομένων αποστατών. Με παρότρυνση του Κλέωνα οι Αθηναίοι ψήφισαν αρχικά υπέρ της θανάτωσης συνολικά του αντρικού πληθυσμού και τον εξανδραποδισμό των γυναικόπαιδων. Σε μία δεύτερη συνέλευση, ωστόσο, επικράτησαν πιο μετριοπαθείς απόψεις και αποφασίστηκε η εκτέλεση των πρωτεργατών της αποστασίας, το γκρέμισμα των τειχών, η παράδοση του στόλου και η παραχώρηση της έκτασης του νησιού, με εξαίρεση τη Μάνθυμνα, σε τρεις χιλιάδες Αθηναίους κληρούχους⁶⁰. Οι εναπομείναντες υπερασπιστές των Πλαταιών παραδόθηκαν στους Σπαρτιάτες την ίδια περίοδο. Οι νικητές θανάτωσαν τους άνδρες και εξανδραπόδισαν τις γυναίκες, απόφαση όμοια με αυτή που οι Αθηναίοι δεν πραγματοποίησαν τελικά στη Λέσβο. Παράλληλα, οι Αθηναίοι κατέλαβαν την υποσίη Μίνωα, φράζοντας την είσοδο της Νίσαιας, λιμανιού των Μεγάρων στον Σαρωνικό.

Στη δυτική Ελλάδα δεν υπήρξαν σημαντικές εξελίξεις μετά την αποτυχημένη εκστρατεία του Ασώπιου στην Ακαρνανία την προηγούμενη χρονιά και του μετώπου που είχε ανοιχθεί για τους Αθηναίους στο Αιγαίο και τις πόλεις της Ιωνίας. Οταν επέστρεψαν οι πελοποννησιακές δυνάμεις από το Αιγαίο ωστόσο, μια νέα σύγκρουση ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα προέκυψε, με τον εμφύλιο πόλεμο που ξέσπασε στην Κέρκυρα. Τα γεγονότα ξεκίνησαν με την επιστροφή περίπου διακοσίων πενήντα αιχμαλώτων που είχαν συλληφθεί από τους Κορινθίους στη ναυμαχία στα Σύβοτα το 433 π.Χ. Αυτοί κρατήθηκαν με στόχο την άσκηση επιρροής στην υποσίη, καθώς όλοι προέρχονταν από επιφανείς οικογένειες της Κέρκυρας⁶¹. Εχοντας και οι ίδιοι ενοτερηστεί αυτή την αποστολή, επέστρεψαν το 427 π.Χ. προφασιζόμενοι ότι εξαγόρασαν την ελευθερία τους με το ποσό των οκτακοσίων ταλάντων⁶². Ο πόλεμος ξέσπασε κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας τους και ενδέχεται να είχε διαμορφωθεί τόσο ανάμεσά τους όσο και στο εσωτερικό του νησιού η άποψη ότι η συμμετοχή της Κέρκυρας σε αυτόν ήταν λανθασμένη⁶³. Η χρονική

Επιτύμβια στήλη των Αθηναίου ναύτη, στη διάρκεια των Πελοποννησιακού, Δημοκλείδη, γιον των Δημητρίου, που απεικονίζεται καθισμένος στην πλώρη τριήρους.

στιγμή κατά την οποία προτίμησαν οι Κορίνθιοι να στείλουν πίσω τους αιχμαλώτους δεν πρέπει να είναι τυχαία. Ενδεχομένως προσπάθησαν να συνδυάσουν την αποστασία της Λέσβου με μία αντίστοιχη αναταραχή στην Κέρκυρα δημιουργώντας πολλαπλά μέτωπα στους Αθηναίους⁶⁴.

Πρώτο βήμα για την πραγματοποίηση του σχεδίου αποτέλεσε η προσπάθεια σταδιακής μετατόπισης της κοινής γνώμης σε ό,τι αφορά τη στάση του νυσιού απέναντι στους Αθηναίους, μέσω της άσκησης προσωπικής επιρροής στον πληθυσμό. Κατόπιν η διαδικασία μεταφέρθηκε σε συνεδρίαση των αρμόδιων οργάνων, όπου εισακούστηκαν οι Αθηναίοι και οι Κορίνθιοι απεσταλμένοι και στην οποία αποφασίστηκε οι Κέρκυραίοι να διατηρήσουν την αμυντική συμμαχία που είχαν με τους Αθηναίους παραμένοντας φίλοι με τους Πελοποννήσιους, όπως ακριβώς πριν από τον πόλεμο. Η απόφαση αυτή ενώ ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη κρίνεται τουλάχιστον ανεδαφική⁶⁵. Την επόμενη φάση της δράσης των Κέρκυραίων που είχαν συνταχθεί με τα συμφέροντα της Κορίνθου αποτελούσε η εξουδετέρωση του επικεφαλής του δήμου και σημαντικότερου εκφραστή της φιλοαθηναϊκής μερίδας, Πειθία. Κατηγορήθηκε ότι αποσκοπούσε στην υποδούλωση της πόλης στους Αθηναίους αλλά, παρά το ζήλο των αντιπάλων του, αθωώθηκε από τις κατηγορίες⁶⁶. Η απόφαση αυτή υποδεικνύει ότι η κοινή γνώμη, ακόμη και αν δεν ήταν υπέρ των Αθηναίων⁶⁷, σίγουρα δεν στρεφόταν εναντίον τους. Στη συνέχεια ο Πειθίας πέρασε στην αντεπίθεση καταγγέλλοντας τους πέντε πλουσιότερους από τους αντιπάλους του για ιεροσυλία και πετυχαίνοντας την επιβολή αυστηρού προστίμου⁶⁸. Προκειμένου να αντεπεξέλθουν οικονομικά, οι κατηγορούμενοι ζήτησαν να πληρώσουν σε δόσεις, πρόταση που δεν έγινε δεκτή. Η επιρροή που μπορούσαν να ασκήσουν οι συνωμότες ήταν περιορισμένη⁶⁹,

Η θαλάσσια περιοχή στα Σύβοτα, όπου το 433 π.Χ. διεξήχθη η ομώνυμη ναυμαχία.

ενώ ο Πειθίας είχε πλέον αναβαθμισμένο ρόλο και κατάφερε εκμεταλλεύμενος την επιρροή του να πείσει τους Κέρκυραίους να διευρύνουν τη μορφή της συμμαχίας με τους Αθηναίους. Μένοντας χωρίς άλλα μέσα αντιπαράθεσης οι πολιτικοί του αντίπαλοι εισέβαλαν αιφνιδιαστικά στη Βουλή σκοτώνοντας εκείνον και εξήντα οπαδούς του. Από τους παρόντες φιλοαθηναίους σώθηκαν μόνο όσοι πρόφτασαν να καταφύγουν στην αθηναϊκή τριήρη που βρισκόταν στο λιμάνι έχοντας μεταφέρει τους Αθηναίους απεσταλμένους⁷⁰.

Στο μεταξύ οι στασιαστές κατόρθωσαν την έγκριση μίας πολιτικής ουδετερότητας. Πλέον οποιοσδήποτε στόλος πλοσίαζε το νησί με παραπάνω από ένα πλοία θα θεωρούνταν εχθρικός. Ταυτόχρονα έστειλαν πρεσβεία στην Αθήνα προκειμένου να μην αντιμετωπίσουν αντίποινα, την οποία οι Αθηναίοι συνέλαβαν ολόκληρη⁷¹. Ο μόνος ουσιαστικός στόχος που είχε η ενέργεια αυτή ήταν η εξοικονόμηση χρόνου, ώστε να προετοιμαστούν για την αναπόφευκτη απάντηση των Αθηναίων και να προσπαθήσουν να μεταβάλουν την πολιτική του νησιού σε φιλοπελοποννησιακή⁷². Υποβούνθουμενοί δε από ένα κορινθιακό πλοίο⁷³ που μετέφερε Λακεδαιμόνιους πρέσβεις οι πραξικοπηματίες τρομοκράτησαν το σύνολο των πολιτών επικρατώντας προσωρινά. Μετά όμως από αντεπίθεση που δέχτηκαν κατά τη διάρκεια της νύχτας, οι δύο παρατάξεις παγίωσαν τις θέσεις τους μέσα στην πόλη. Την επομένη τα δύο στρατόπεδα απευθύνθηκαν στους δούλους προσφέροντας την απελευθέρωσή τους, περισσότεροι όμως πήγαν με το μέρος του δήμου. Οι συνωμότες ως αντιστάθμισμα προσέλαβαν οκτακόσιους μισθοφόρους από την ενδοχώρα. Η μάχη που ακολούθησε έληξε με νίκη του δήμου επί των φιλοπελοποννησίων, οι οποίοι προκειμένου να γλιτώσουν την ολοκληρωτική καταστροφή αναγκάστηκαν να βάλουν φωτιά στα σπίτια που βρίσκονταν κοντά στην αγορά, τα περισσότερα από τα οποία ανήκαν στους ίδιους, ως προύχοντες. Με την επικράτηση του δήμου εγκατέλειψαν το νησί τόσο το κορινθιακό πλοίο όσο και οι μισθοφόροι από την ενδοχώρα. Την επομένη κατέφθασε ο Αθηναίος Νικόστρατος επικεφαλής του στόλου των δώδεκα πλοίων που

είχαν μείνει στη Ναύπακτο μετά την εκστρατεία του Ασώπιου τον προηγούμενο χρόνο μαζί με πεντακόσιους Μεσσηνίους οπλίτες. Κύριος στόχος του ήταν η ειρήνευση της Κέρκυρας, την οποία πέτυχε αφού πρώτα όρισε να περάσουν από δίκην οι δέκα πρωτεργάτες της στάσεως, οι οποίοι παρ' όλα αυτά δεν είχαν παραμείνει στο νησί. Επιπλέον πέτυχε την πλήρη συμμαχία μεταξύ Κέρκυρας και Αθήνας. Νέα αναταραχή ωστόσο προκάλεσε η άρνηση των πτημένων να υπηρετήσουν ως πληρώματα στα πέντε πλοία που θα έστελναν οι Κέρκυραίοι στους Αθηναίους, αντιστάθμισμα στα ισάριθμα αθηναϊκά που θα αφήνονταν πίσω για λόγους ασφαλείας, με αποτέλεσμα τετρακόσιοι από τους υποστηρικτές των συνωμοτών να καταφύγουν ως ικέτες στο Ηραίο⁷⁴.

Οι Πελοποννήσιοι με πενήντα τρία πλοία⁷⁵, έχοντας επικεφαλής τον Αλκίδα και σύμβουλό του τον Βρασίδα, έπλευσαν από την Κυλλίνη με κατεύθυνση τα Σύβοτα απέναντι από την Κέρκυρα. Απέναντί τους παρατάχθηκαν εξήντα κερκυραϊκά πλοία, τα οποία όμως είχαν προετοιμαστεί ελλιπώς. Οι Πελοποννήσιοι έστειλαν είκοσι από τα πλοία τους για να τα αντιμετωπίσουν, ενώ τα υπόλοιπα στράφηκαν ενάντια στα δώδεκα αθηναϊκά, κερδίζοντας μία μάχη τακτικής απέναντι στους ανέτοιμους Κέρκυραίους και τους ολιγάριθμους Αθηναίους αντιπάλους τους, χωρίς όμως να την εκμεταλλευτούν με μία επίθεση ενάντια στο λιμάνι της Κέρκυρας. Αρκέστηκαν μόνο σε μία επιδρομή στο νοτιότερο ακρωτήρι του νησιού, τη Λευκίμη. Οι Κέρκυραίοι έφεραν πίσω στην πόλη τους εξόριστους και φρόντισαν για την άμυνα της πόλης. Πέτυχαν δε να καταλήξουν σε συμφωνία με ορισμένους από τους φυγάδες και να επανδρώσουν τριάντα πλοία. Οι Πελοποννήσιοι όμως αποχώρησαν όταν πληροφορήθηκαν ότι πλοσίαζε αθηναϊκός στόλος εξήντα πλοίων με επικεφαλής τον Ευρυμέδοντα⁷⁶.

Η ενέργεια αυτή των Πελοποννησίων να φύγουν αμέσως μόλις πληροφορήθηκαν την άφιξη των αθηναϊκών πλοίων οφείλεται στην αριθμητική υπεροχή των Αθηναίων και στο αίσθημα κατωτερότητας στο ναυτικό πόλεμο.

Με την επικράτηση των υποστηρικτών του δήμου κατά τη διάρκεια της επταήμερης παραμονής του Ευρυμέδοντα στην Κέρκυρα έλαβαν χώρα ακραία περιστατικά βίας, χαρακτηριστικά των εμφύλιων συρράξεων. Ακόμα και μετά την αποχώρηση των Αθηναίων οι ολιγαρχικοί φυγάδες συνέχισαν να δημιουργούν προβλήματα στην Κέρκυρα αρχικά από την απέναντι ακτή και έπειτα από οχυρωμένες θέσεις μέσα στο νησί, χωρίς ωστόσο να έχουν πια ανοιχτά την υποστήριξη των Πελοποννησίων⁷⁷.

Στα τέλη του καλοκαιριού της ίδιας χρονιάς πραγματοποιήθηκε η πρώτη εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία. Είκοσι πλοία με επικεφαλής τον Λάχη εστάλησαν σε βοήθεια της πόλης των Λεοντίνων, η οποία πολεμούσε με τη σύμμαχο των Πελοποννησίων πόλη των Συρακουσών⁷⁸.

426 π.Χ.: Εισβολή Δημοσθένη στην Αιτωλία. Επίθεση Πελοποννησίων στο Αμφιλοχικό Αργος. Καθαρμός της Δήλου.

Τον έκτο χρόνο μία δύναμη εξήντα πλοίων και δύο χιλιάδων οπλιτών εστάλη ενάντια στη Μήλο με επικεφαλής τον Νικία. Η παρουσία σπαρτιατικού στόλου στα νερά του Αιγαίου το προηγούμενο έτος είχε οδηγήσει τους Αθηναίους στη σκέψη ότι έπρεπε να διασφαλιστεί η κυριαρχία τους στο χώρο με την υποταγή ακόμη και των ελάχιστων νησιών που έμεναν ουδέτερα, όπως η Μήλος. Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν κατέστη δυνατό, καθώς υπήρχε λίγος διαθέσιμος χρόνος και ο στόλος έπρεπε να συνοδεύσει και μία χερσαία εκστρατεία στην περιοχή της Τανάγρας στη Βοιωτία, όπου μετά από μία νίκη ενάντια σε ένα μικρό σώμα Ταναγραίων και Θηβαίων οι Αθηναίοι προχώρησαν σε λεπλασία των παράλιων περιοχών της Λοκρίδας.

Τριάντα πλοία εστάλησαν από την Αθήνα, παράλληλα, για να επιχειρήσουν γύρω από την Πελοπόννησο, με τον Δημοσθένη του Αλκισθένους⁷⁹ και τον Προκλή του Θεοδώρου⁸⁰. Μετά τον περίπλου

της Πελοποννήσου ο στόλος επιτέθηκε σε μία οχυρωμένη θέση των Λευκαδίων, τον Ελλομενό. Επειτα ενώθηκαν με τους υπόλοιπους συμμάχους τους από την περιοχή, δηλαδή το σύνολο της δύναμης των Ακαρνάνων, τους Ζακύνθιους και τους Κεφαλλινες, καθώς και δεκαπέντε πλοία από την Κέρκυρα⁸¹. Η επιχείρηση στην οποία προέβησαν αφορούσε επιδρομή στη χώρα των Λευκαδίων, οι οποίοι για να προστατευτούν κλείστηκαν στα τείχη τους.

Παρά την αντίθετη γνώμη των Ακαρνάνων συμμάχων του⁸² ο Δημοσθένης, παρακινούμενος και από τους Μεσσήνιους της Ναυπάκτου, αποφάσισε να εκστρατεύσει ενάντια στην Αιτωλία⁸³. Αφού αποχώρησαν από το εκστρατευτικό σώμα τόσο οι Ακαρνάνες όσο και τα κερκυραϊκά πλοία⁸⁴, ο στρατός αποτελείτο πλέον από τα τριάντα αθηναϊκά

πλοία, τους Κεφαλλήνες, τους Μεσσήνιους, τους Ζακύνθιους, και τους Οζόλες Λοκρούς⁸⁵. Αρχικά χωρίς την ενίσχυση από τους Λοκρούς, καταλήφθηκαν τρεις αιτωλικοί οικισμοί, η Ποτιδανία, το Κροκύλειον και το Τείχιον⁸⁶. Το επόμενο σημείο που κατελήφθη ήταν η πόλη του Αιγιτίου, του οποίου οι κάτοικοι διέφυγαν στους γύρω λόφους για να αποφύγουν τους εισβολείς. Από αυτούς ακριβώς τους λόφους ξεκίνησε η αντεπίθεση των Αιτωλών, οι οποίοι κατόρθωσαν πολύ γρήγορα να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους και να προστρέξουν σε βοήθεια της πόλης, εφαρμόζοντας παρελκυστική τακτική⁸⁷, ενάντια στην οποία οι Αθηναίοι δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν⁸⁸. Στη μάχη η οποία ακολούθησε, ο στρατός του Δημοσθένη βρέθηκε σε δεινή θέση, κυρίως μετά την εξουδετέρωση των τοξοτών του, και η διαδικασία γρήγορα μετατράπηκε σε ανελέπτο κυνηγητό στις

γύρω αφιλόξενες περιοχές. Πέρα από τις βαριές απώλειες των συμμάχων, οι Αθηναίοι έχασαν εκατόν είκοσι οπλίτες⁸⁹ και τον έτερο στρατηγό τους, Προκλή⁹⁰. Παραλαμβάνοντας τους νεκρούς τους μετά από σπονδές οι Αθηναίοι μετέβησαν στη Ναύπακτο και επιβιβάστηκαν στα πλοία τους επιστρέφοντας στην Αθήνα. Ο Δημοσθένης έμεινε πίσω, φοβούμενος την αντίδραση του αιθναϊκού δήμου και τις κατηγορίες που μπορεί να αντιμετώπιζε εξαιτίας της αποτυχίας, η οποία οφειλόταν κυρίως σε δικές του λανθασμένες επιλογές.

Πριν από την εισβολή του Δημοσθένη οι Αιτωλοί είχαν ζητήσει βοήθεια από την Κόρινθο και τη Σπάρτη. Οι Πελοποννήσιοι έστειλαν μία δύναμη τριών χιλιάδων οπλιτών, οι πεντακόσιοι από τους οποίους προέρχονταν από τη νεόκτιστη σπαρτιατική αποικία της Ηράκλειας Τραχινίδος στην

Φάλαγγα οπλιτών, πιθανότατα μισθοφόρων της οποίας ηγείται Λακεδαιμόνιος αξιωματικός. Λεπτομέρεια από το Μνημείο των Νηρηίδων (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

περιοχή του Μαλιακού Κόλπου, με επικεφαλής τον Ευρύλοχο, ο οποίος συνοδευόταν από δύο ακόμη Σπαρτιάτες συμβούλους⁹¹. Αρχικά ο στρατός συγκεντρώθηκε στους Δελφούς, από όπου ο Ευρύλοχος κατέφερε σταδιακά να πείσει το σύνολο των Οζολών Λοκρών, οι οποίοι βρίσκονταν ανάμεσα σε αυτόν και τη Ναύπακτο, να εγκαταλείψει τους Αθηναίους και να εκστρατεύσει μαζί του, με μόνη εξαίρεση τους Ολπαίους, οι οποίοι όμως του παρέδωσαν ομήρους ως εγγύοπον. Ενισχυμένο με τους Λοκρούς το στράτευμα ενώθηκε και με τις αιτωλικές δυνάμεις προκειμένου να επιτιχείρησει στην περιοχή της Ναυπάκτου. Η δράση τους περιελάμβανε τη λεπλασία της υπαίθρου και την κατάληψη του Μολύκριου στον Κορινθιακό Κόλπο, αποικίας της Κορίνθου που όμως βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Αθηναίων. Η Ναύπακτος είχε πρόλαβει να ενισχυθεί επαρκώς χάρη στην έγκαιρη κίνηση του Δημοσθένη να καλέσει βοήθεια από τους Ακαρνάνες, οι οποίοι παρά την προγενέστερη δυσαρέσκεια απέναντι στον Αθηναίο στρατηγό

έστειλαν χίλιους οπλίτες με τους οποίους μπορούσαν πλέον να προασπιστούν επαρκώς τα τείχη. Συνειδητοποιώντας ότι με τη νέα ισορροπία δυνάμεων δεν θα μπορούσε να υλοποιήσει τους αντικειμενικούς του στόχους, ο Ευρύλοχος αποσύρθηκε με τα στρατεύματά του στην ενδοχώρα της Αιτωλίας⁹².

Οι Αιμβρακιώτες θέλοντας να χρησιμοποιήσουν τη δύναμη των Πελοποννησίων προς όφελός τους έπεισαν τον Ευρύλοχο να εκστρατεύσει ενάντια στο Αμφιλοχικό Αργος. Η εκστρατεία πραγματοποιήθηκε το χειμώνα χωρίς τους Αιτωλούς, τους οποίους απέλλαξε ο Ευρύλοχος⁹³. Οι Αιμβρακιώτες, σύμφωνα με προσυμφωνημένο σχέδιο, κινήθηκαν εναντίον του Αμφιλοχικού Αργους με τρεις χιλιάδες οπλίτες και κατέλαβαν τις Ολπες, μία οχυρή θέση προς τη θάλασσα. Οι Ακαρνάνες απάντησαν άμεσα με την αποστολή ενός σώματος στο Αργος για την ενίσχυση της άμυνας και ενός άλλου στις Κρήνες, οχυρή θέση πάνω στο

Υπακούοντας στο χρησμό, οι Αθηναίοι προχώρησαν στον καθαρμό της Δήλου για να υποχωρήσει ο λοιμός στην πόλη τους.

δρόμο από όπου θα περνούσαν οι ενισχύσεις του Ευρύλοχου. Αφού και οι δύο πλευρές στρατοπέδευσαν κατά αυτόν τον τρόπο, προσπάθησαν να ενισχύσουν τις δυνάμεις τους. Οι Ακαρνάνες ζήτησαν από τον Δημοσθένη που βρισκόταν ακόμη στην περιοχή να τεθεί επικεφαλής, ενώ κάλεσαν σε βοήθεια και είκοσι αθηναϊκά πλοία, τα οποία είχαν φθάσει περιπλέοντας την Πελοπόννησο. Οι Αμβρακιώτες φοβούμενοι μάτιπως οι Ακαρνάνες παρεμποδίσουν τον Ευρύλοχο να έρθει σε βοήθειά τους και βρεθούν μόνοι τους, ζήτησαν από την πόλη τους να οργανώσει εκστρατεία με όλο το διαθέσιμο δυναμικό⁹⁴.

Ο Σπαρτιάτης στρατηγός οδήγησε το στρατό του μέσα από όλη την Ακαρνανία, χωρίς να συναντήσει ιδιαίτερη αντίσταση, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των ακαρνανικών δυνάμεων έχει σταλεί προς βοήθεια του Αμφιλοχικού Αργους, και κατόρθωσε να διαφύγει την προσοχή των στρατοπεδευμένων στις Κρήνες Ακαρνάνων περνώντας νύχτα δίπλα τους, συναντώντας τους Αμβρακιώτες στις Ολπες⁹⁵. Αφού ενώθηκαν οι δυνάμεις του, μεταφέρθηκαν προκειμένου να έχουν καλύτερη επαφή τόσο με την πόλη του Αργους όσο και με το δρόμο προς τον Βορρά, από όπου και περίμεναν τις υπόλοιπες ενισχύσεις⁹⁶. Οταν έφθασαν τα είκοσι αθηναϊκά πλοία, απέκλεισαν την περιοχή των Ολπεων από τη θάλασσα, ενώ παράλληλα έφθασε και ο Δημοσθένης με μία δύναμη διακοσίων Μεσσηνίων οπλιτών και εξήντα τοξοτών Αθηναίων. Οι Ακαρνάνες και οι Αμφιλόχιοι εξέλεξαν τον Δημοσθένη επικεφαλής της δύναμής τους και στρατοπέδευσαν κοντά στις Ολπες⁹⁷.

Μετά από πέντε ημέρες οι δύο πλευρές παρατάχθηκαν για τη μάχη, η οποία έληξε με νίκη των συμμάχων των Αθηναίων, κυρίως χάρη στην εξαιρετική επίδοση ενός μέρους του στρατού των Ακαρνάνων, τοποθετημένου από τον Δημοσθένη για ενέδρα σε ένα σημείο από όπου θα μπορούσαν να χτυπίσουν τους αντιπάλους από πίσω, σε περίπτωση που ο στρατός του θα υπερφαλαγγιζόταν. Τον Ευρύλοχο που σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια της μάχης διαδέχτηκε ο μόνος ζωντανός από τους συμβούλους του, Μενεδάιος, ο οποίος συμφώ-

νησε με τον Δημοσθένη και τους αρχηγούς των Ακαρνάνων να αφίσουν τους Πελοποννήσιους να αποχωρήσουν το συντομότερο. Στόχος του Αθηναίου στρατηγού ήταν να απομονώσει τις δυνάμεις των Αμβρακιωτών και των μισθοφόρων που υπηρετούσαν στο αντίπαλο στράτευμα και να δυσφημήσει τους Λακεδαιμόνιους και τους Πελοποννήσιους ως αναξιόπιστους συμμάχους. Πραγματοποιώντας νυχτερινή επιδρομή ο Δημοσθένης κατάφερε να εξοντώσει το μεγαλύτερο μέρος του εκστρατευτικού σώματος των Αμβρακιωτών, καθώς και το κύριο σώμα του στρατού το οποίο κατευθύνθαν ανυποψίαστο προς το Αμφιλοχικό Αργος. Οι απώλειες που υπέστη η πόλη της Αμβρακίας σε έμψυχο δυναμικό ήταν τεράστιες και η θέση της μετά το τέλος της μάχης ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Την κρίσιμη αυτή στιγμή δύμως, οι Ακαρνάνες και οι Αμφιλόχιοι δεν συμφώνησαν με την πρόταση του Δημοσθένη να την καταλάβουν, φοβούμενοι ότι η περαιτέρω ανάμιξη των Αθηναίων θα δημιουργούσε μελλοντικά προβλήματα. Αφού ο Δημοσθένης και η δύναμη που είχε μαζί του αποχώρησαν παίρνοντας το ένα τρίτο από τα λάφυρα, οι Ακαρνάνες και οι Αμφιλόχιοι έκλεισαν συνθήκη με τους Αμβρακιώτες, προκειμένου να μεταφέρουν τον πόλεμο έξω από την περιοχή τους⁹⁸.

Καθώς ο λοιμός τούς ταλαιπωρούσε ακόμη, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να προχωρήσουν στον καθαριό της Δίλου, όπως απαιτούσε ένας σχετικός χρονός που είχαν λάβει. Ετσι, μετέφεραν όλους τους τάφους στο διπλανό νησί, τη Ρίνεια, ενώ απαγόρευσαν τις γεννήσεις και τους θανάτους πάνω στο ιερό νησί⁹⁹.

425 π.Χ.: Οχύρωση της Πύλου. Αποκλεισμός Σπαρτιατών στη Σφακτηρία και σύλληψή τους από τον Κλέωνα. Λήξη της εμφύλιας διαμάχης στην Κέρκυρα.

Κατά το έβδομο έτος του πολέμου οι εξελίξεις επικεντρώθηκαν στη δυτική Ελλάδα. Σαράντα

αθηναϊκά πλοία ξεκίνησαν με τελικό προορισμό τη Σικελία¹⁰⁰ έχοντας την εντολή να βοηθήσουν και τους Κερκυραίους ενάντια στους ολιγαρχικούς φυγάδες, οι οποίοι είχαν καταφύγει στα βουνά. Προς την Κέρκυρα όμως κατευθύνονταν και εξήντα πλοία των Πελοποννησίων προς υποστήριξη των στασιαστών¹⁰¹.

Εκτός από τους τρεις στρατηγούς της εκστρατείας των Αθηναίων¹⁰², σε αυτή συμμετείχε και ο Δημοσθένης, ο οποίος δεν είχε αναλάβει το αξίωμα του στρατηγού για το νέο έτος, το οποίο του είχε αφαιρεθεί μετά την αποτυχημένη έκβαση του πολέμου στην Αιτωλία¹⁰³. Παρ' όλα αυτά, ζήτησε και έλαβε από τους Αθηναίους την έγκριση να χρησιμοποιήσει το στόλο γύρω από την Πελοπόννησο¹⁰⁴. Οταν οι Αθηναίοι στρατηγοί έφθασαν στα παράλια της Λακωνικής¹⁰⁵ και πληροφορήθηκαν την αποστολή των πελοποννησιακών πλοίων, επιθυμούσαν να επισπεύσουν την άφιξη τους στην Κέρκυρα. Ο Δημοσθένης ωστόσο χρησιμοποιώντας τη δικαιοδοσία που είχε, θεώρησε πως πρώτα έπρεπε να επιχειρήσουν στην Πύλο. Η διαφωνία αυτή λύθηκε, όταν μία καταιγίδα τους ανάγκασε

να καταφύγουν στο λιμάνι της Πύλου. Εκεί ο Δημοσθένης τούς αποκάλυψε ότι στόχος του ήταν να τειχίσουν το μεσσηνιακό λιμάνι¹⁰⁶, σχέδιο στο οποίο όμως δεν συμφώνησαν οι υπόλοιποι στρατηγοί¹⁰⁷. Το συγκεκριμένο σχέδιο πρέπει να το είχε συλλάβει σε κάποια από τις προηγούμενες αποστολές, κατά τον περίπλου της Πελοποννήσου, ή με τη βοήθεια των Μεσσηνίων της Ναυπάκτου, στενών συνεργατών του, οι οποίοι γνώριζαν τα μέρη¹⁰⁸. Εγκλωβισμένοι από την κακοκαιρία και άπραγοι στην ακτή, οι Αθηναίοι τελικά ενέδωσαν στο σχέδιο του Δημοσθένη, χτίζοντας το τείχος που χρειαζόταν με τα πρόχειρα μέσα που διέθεταν, καθώς δεν είχαν μαζί τους τα κατάλληλα εργαλεία¹⁰⁹. Το γεγονός ότι ο Δημοσθένης επέμεινε για την επιχείρηση στην Πύλο, πριν ακόμη ξεσπάσει η καταιγίδα, δείχνει ότι η αποστολή του είχε ως συγκεκριμένο στόχο την Πύλο από την αρχή και ότι η αρχική πολύ γενική περιγραφή του στόχου εξυπηρετούσε λόγους μυστικότητας αποσκοπώντας στον αιφνιδιασμό του αντιπάλου. Για το λόγο αυτό η αποστολή έμεινε μυστική ακόμη και από τους επικεφαλής στρατηγούς του στόλου¹¹⁰. Το αν είχε αποφασιστεί στην Αθήνα το σχέδιο όπως

Παλιά φωτογραφία της Πύλου και της Σφακτηρίας, όπου «οχυρώθηκαν» οι Αθηναίοι για να αποκρούσουν την επίθεση του στόλου των Λακεδαιμονίων.

εφαρμόστηκε γίνεται ακόμη πιο συζητήσιμο αν λάβει κανείς υπόψη του ότι δεν είχε προβλεφθεί η μεταφορά εργαλείων για το χτίσιμο του οχυρού¹¹¹. Με την ολοκλήρωση της οχύρωσης, και αφού οι καιρικές συνθήκες το επέτρεψαν, ο στόλος αποχώρησε προς την Κέρκυρα αφίνοντας τον Δημοσθένη με πέντε πλοία στο φρούριο που δημιουργήθηκε¹¹².

Οι Σπαρτιάτες πληροφορήθηκαν την οχύρωση στο μέσο κάποιας γιορτής και ολιγώρησαν, σίγουροι ότι οι Αθηναίοι θα εγκατέλειπαν το οχυρό όταν εκστράτευαν εναντίον τους ή ότι η κατάληψή του θα ήταν εύκολη. Η αντίδραση ωστόσο του βασιλιά Αγη, ο οποίος βρισκόταν επικεφαλής του εκστρατευτικού σώματος στην Αττική, ήταν τελείως διαφορετική, καθώς θεώρησε την τείχιση της Πύλου από τους Αθηναίους ως μία απειλή ιδιαιτέρως σημαντική, τόσο ώστε να επισπεύσει την επιστροφή του¹¹³. Οι πρώτες δυνάμεις των Σπαρτιατών που κατέφθασαν ήταν όσοι Σπαρτιάτες πολίτες δεν συμμετείχαν στην εισβολή στην Αττική και περίοικοι από τις περιοχές που βρίσκονταν γύρω από την Πύλο. Σύντομα ακολούθησαν και οι υπόλοιποι Σπαρτιάτες, ενώ και οι υπόλοιποι σύμμαχοι της Σπάρτης ειδοποιήθηκαν¹¹⁴. Εκτός από τις χερσαίες δυνάμεις ο στόλος των εξήντα πλοίων των Πελοποννήσων επέστρεψε να βοηθήσει, παρακάμπτοντας μέσω του ισθμού της Λευκάδας τον αθηναϊκό, ο οποίος τη στιγμή εκείνη βρισκόταν στη Ζάκυνθο¹¹⁵.

Τα αθηναϊκά πλοία κατευθύνθηκαν και αυτά προς την Πύλο για να βοηθήσουν τον Δημοσθένη, ο οποίος αντιλήφθηκε έγκαιρα τον κίνδυνο. Οι Λακεδαιμόνιοι επιθυμούσαν τη γρήγορη κατάληψη του οχυρού με έφοδο, πριν προλάβει ο στόλος των Αθηναίων να καταφέθασε, αλλά επειδή ήταν προετοιμασμένοι και για αυτό το ενδεχόμενο, αποφάσισαν να κλείσουν τις δύο εισόδους του λιμανιού, και από τις δύο πλευρές του νησιού Σφακτηρία που έφραζε τον κόλπο, και τη μεταφορά οπλιτών στο ίδιο το νησί, προκειμένου αυτό να μην καταληφθεί από τον αντίπαλο¹¹⁶. Ο Δημοσθένης από την άλλη όπλισε τους άνδρες του όσο καλύτερα μπορούσε με τα μέσα που διέθετε,

χρησιμοποιώντας μάλιστα όπλα και άνδρες από δύο μεσσηνιακά πειρατικά πλοία που κατέφθασαν στην περιοχή, προφανώς κατόπιν συνεννόησης¹¹⁷. Αφού προστάτεψε τα εναπομείναντα πλοία του και προάσπισε το τμήμα εκείνο του τείχους που ήταν επαρκώς ενισχυμένο, ο ίδιος με λίγους άνδρες ανέλαβε την προστασία του ασθενούς τμήματος, από όπου περίμενε ότι οι Σπαρτιάτες θα επιχειρούσαν απόβασην¹¹⁸.

Δύο μέρες συνεχόμενα οι Λακεδαιμόνιοι επιχειρούσαν διαδοχικές επιθέσεις τόσο από τη στεριά προσβάλλοντας το τείχος όσο και από τη θάλασσα επιχειρώντας απόβαση στο αδύναμο σημείο, όπου ακριβώς είχε παραταχθεί ο Δημοσθένης. Οι προσπάθειές τους ωστόσο κατέληξαν σε αποτυχία, παρά την ορμή που επέδειξαν, με πλέον παράτολμο όλων των Βρασίδα, ο οποίος εξόκειλε το πλοίο του οποίου ήταν τριτάρχος και αφού βγήκε από αυτό επιχείρησε να αποβιβασθεί¹¹⁹. Την τρίτη μέρα κατέφθασε και ο στόλος των Αθηναίων, ενισχυμένος από πλοία που φρουρούσαν τη Ναύπακτο και άλλα τέσσερα από τη Χίο, έχοντας συνολικά σαράντα πλοία¹²⁰. Καθώς οι Σπαρτιάτες δεν είχαν εφαρμόσει πλήρως το σχέδιο του αποκλεισμού του λιμανιού, αυτά εισχώρησαν στον κόλπο και εύκολα εξουδετέρωσαν το στόλο των Πελοποννησίων αποκλείοντας παράλληλα το σώμα που φρουρούσε το νησί της Σφακτηρίας¹²¹. Οι Λακεδαιμόνιοι μετά την αποτυχία τους να διατηρήσουν τον έλεγχο στη θάλασσα παρέμειναν στρατοπεδευμένοι έξω από την Πύλο¹²².

Μη έχοντας τρόπο αντίδρασης, οι Σπαρτιάτες ζήτησαν ανακωχή και έστειλαν πρέσβεις στην Αθήνα για τη σύναψη ειρήνης με σκοπό την παραλαβή των εγκλωβισμένων στη νήσο Σφακτηρία. Για να πετύχουν την ανακωχή οι Σπαρτιάτες αναγκάστηκαν να παραδώσουν τα πλοία που βρίσκονταν στην Πύλο, καθώς και εκείνα στη Λακωνική¹²³. Μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων στην Αθήνα οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν, με τους Αθηναίους να περιπλούν με τα πλοία τους γύρω από το νησί¹²⁴ και τους Σπαρτιάτες να προσπαθούν από ξηράς να προσβάλουν το τείχος. Παρά την προγενέστερη

συμφωνία οι Αθηναίοι δεν επέστρεψαν τα πλοία που τους είχαν παραδοθεί¹²⁵. Η πολιορκία του νησιού όμως γινόταν δυσκολότερη με το πέρασμα του χρόνου καθώς ο εφοδιασμός τους παρουσίαζε δυσκολίες λόγω της τοποθεσίας, η οποία ήταν μακριά από τα εδάφη που ήλεγχαν, ενώ οι αποκλεισμένοι Σπαρτιάτες εφοδιάζονταν από τη στεριά με διάφορους τρόπους. Προσφέρονταν άλλωστε μεγάλες αμοιβές σε όποιον μετέφερε εφόδια στο νησί. Ιδιαίτερα δε προθυμοποιούνταν οι έιλωτες, στους οποίους υπόσχονταν την ελευθερία τους¹²⁶.

Εν τω μεταξύ στην Αθήνα ο Κλέων, ενώ υποστήριζε έντονα τη διενέργεια απόβασης στη Σφακτηρία, βρέθηκε χάρη σε ένα τέχνασμα του αντιπάλου του, Νικία, εγκλωβισμένος σε αυτή την άποψη, όταν οι Αθηναίοι του ανέθεσαν να πραγματοποίησει την επιχείρηση χωρίς ο ίδιος να είναι στρατηγός¹²⁷. Ωστόσο, και ενάντια σε όλα τα προγνωστικά, ο Κλέων με τη συνεργασία του Δημοσθένη και κάνοντας εξαιρετική χρήση των διαθέσιμων δυνάμεων τους, κυριότερα των ελαιφρά οπλισμένων, κατάφεραν να εξουδετερώσουν τους υπερασπιστές του νησιού συλλαμβάνοντας διακόσιους ενενήντα δύο οπλίτες, από τους οποίους οι εκατόν είκοσι ήταν Σπαρτιάτες όμοιοι¹²⁸. Πολλαπλά ήταν τα οφέλη από την επιτυχία των Αθηναίων στην Πύλο. Το κυριότερο ήταν το τεράστιο πλήγμα που κατάφεραν ενάντια στο γόπτρο της Σπάρτης, καθώς πρώτη φορά θα παραδίνονταν Σπαρτιάτες οπλίτες στα χέρια του εχθρού¹²⁹. Οι ίδιοι οι αιχμάλωτοι θα αποτελούσαν ισχυρότατο διαπραγματευτικό χαρτί, ένα μοχλό πίεσης προς τη Σπάρτη, η οποία τους ήθελε πίσω ζωντανούς πάσον θυσία, καθώς ήταν αισθητή η μείωση του αριθμού των πολιτών της¹³⁰. Η κατοχή της Πύλου, δε, επέτρεψε στους

Αθηναίους να πραγματοποιούν επιδρομές στα εδάφη της Σπάρτης, χρησιμοποιώντας μία επίλεκτη φρουρά Μεσσηνίων από τη Ναύπακτο¹³¹, ενώ ταυτόχρονα μπορούσαν να προκαλέσουν και άλλου είδους φθορά στους αντιπάλους τους προσφέροντας καταφύγιο σε φυγάδες είλωτες¹³².

Οταν τα αθηναϊκά πλοία με αρχικό προορισμό την Κέρκυρα έφθασαν στο νησί, κατέλαβαν το οχυρό των φυγάδων στο όρος Ιστών και αιχμαλώτισαν τους υπερασπιστές του με σκοπό να τους μεταφέρουν στην Αθήνα. Οι υπόλοιποι Κερκυραίοι, όμως, κατάφεραν να πείσουν τους Αθηναίους στρατηγούς να παραδώσουν εν τέλει τους φυγάδες στα χέρια τους. Ακολούθησαν σκηνές φρικτές, οι οποίες όρισαν παράλληλα και τη λίξη του πολέμου στην Κέρκυρα. Στο τέλος του καλοκαιριού πραγματοποιήθηκε και η κατάληψη του Ανακτορίου, κορινθιακής αποικίας στον Αμβρακικό Κόλπο, από συνδυασμένη επιχείρηση των Ακαρνάνων και της αθηναϊκής φρουράς της Ναυπάκτου. Οι Ακαρνάνες, αφού πρώτα έδιωξαν τους Κορίνθιους αποίκους, εγκατέστησαν δικούς τους¹³³.

424 π.Χ.: Κατάληψη Κυθήρων. Επίθεση Αθηναίων στα Μέγαρα. Επιχειρήσεις Βρασίδα στη Χαλκιδική και κατάληψη Αμφίπολης.

Η επιτυχία της Πύλου, με την αιχμαλώτιση Σπαρτιατών πολιτών, όπλισε τους Αθηναίους με θάρρος, καθώς πλέον έβλεπαν πιθανή την οριστική λίξη του πολέμου, και με ευνοϊκούς για αυτούς όρους. Η πρώτη σαφής ένδειξη της αλλαγής στις

Λακεδαιμόνιοι οπλίτες
σε παράταξη μάχης
(εικονογράφηση Osprey).

ισορροπίες ανάμεσα στις δύο δυνάμεις ήταν ότι κατά τον 8ο χρόνο του πολέμου οι Σπαρτιάτες δεν οδήγησαν πελοποννησιακό στρατό στην Αττική, εξαιτίας των ομήρων που είχε στα χέρια της η Αθήνα, τους οποίους απειλούσε ότι θα θανατώσει στο ενδεχόμενο σπαρτιατικής εισβολής¹³⁴.

Μία ακόμη σημαντική επιτυχία για τους Αθηναίους στη νότια Πελοπόννησο σημείωσε ο Νικίας, ο οποίος με 60 πλοία και στρατό οπλιτών κατέλαβε τη νήσο των Κυθήρων δημιουργώντας μόνιμη βάση για επιχειρήσεις ενάντια στην Σπάρτη, από όπου λεπλάτισε για επτά ημέρες τη Λακωνική. Επιστρέφοντας στην Αθήνα κατέστρεψε την Επίδαυρο Λιμνά, στα παράλια της Λακωνίας προς το Μυρτώο Πέλαγος, και τη Θυρεάτιδα, περιοχή της Κυνουρίας, όπου είχαν εγκατασταθεί οι Αιγινίτες μετά την εκδίωξή τους¹³⁵.

Επιθυμώντας να μεταφέρει τη σύγκρουση μακριά από τα εδάφη της, η Σπάρτη αποφάσισε να

εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες που παρουσιάζονταν στη Χαλκιδική. Εκεί οι πόλεις που επιθυμούσαν να αποστατήσουν από τη συμμαχία των Αθηναίων ζήτησαν βοήθεια, ενώ ταυτόχρονα ο βασιλιάς Περδίκκας ερχόμενος αντιμέτωπος με τον ανταπαίτη του θρόνου, Αρραβαίο, προσφερόταν να καταβάλει τους μισούς από τους μισθούς οποιασδήποτε βοήθειας κατέφθανε στην περιοχή. Επικεφαλής της αποστολής τέθηκε ο Βρασίδας, ο οποίος πρώτη φορά αναλάμβανε την αποκλειστική διοίκηση κάποιας επιχείρησης.

Οι Αθηναίοι εν τω μεταξύ αποτόλμησαν μία επίθεση ενάντια στο επίνειο των Μεγάρων στον Σαρωνικό, τη Νίσαια. Το 427 π.Χ. είχαν ήδη καταλάβει και οχυρώσει τη Μινώα, το νησί που έκλεινε το συγκεκριμένο λιμάνι. Τώρα με τους στρατηγούς Ιπποκράτη και Δημοσθένη και εσωτερική βοήθεια από μερίδα Μεγαρέων κατέλαβαν το ίδιο το λιμάνι αιφνιδιάζοντας την πελοποννησιακή φρουρά, η οποία παραδόθηκε. Με οχυρωμένη θέση κοντά

Ανασκαφή σε νεώριο των Οινιάδων της Αιτωλοακαρνανίας.

στην πόλη και τη συνεργασία φιλοαθηναϊκής μερίδας οι Αθηναίοι απειλούσαν να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχό στα Μέγαρα, γεγονός αδιανότητο για τους Σπαρτιάτες, καθώς η περιοχή των Μεγάρων εξασφάλιζε τον έλεγχο των χερσαίων μετακινήσεων μέσω του Ισθμού ακόμη και με ελάχιστες δυνάμεις¹³⁶. Ο Βρασίδας όμως, ο οποίος συγκέντρωνε στράτευμα στον Ισθμό, ενισχύθηκε με δυνάμεις από την Κόρινθο και τη Θήβα σε βαθμό τέτοιο που να του δίνει σαφή αριθμητική υπεροχή, αποτρέποντας πιθανή κίνηση των Αθηναίων κατά των Μεγάρων. Με την εξάλειψη και της φιλοαθηναϊκής μερίδας μέσα στην πόλη, οι απώλειες των Πελοποννησίων περιορίστηκαν στη Νίσαια.

Επειτα οι δύο Αθηναίοι στρατηγοί χωρίστηκαν μετά από συνεννόηση για ταυτόχρονη εισβολή στη Βοιωτία από δύο διαφορετικές πλευρές, με σκοπό να οχυρώσουν το ιερό του Απόλλωνα στο Δήλιο, 2 χιλιόμετρα από τον Ωρωπό. Ο Δημοσθένης κατευθύνθηκε προς τη δυτική Ελλάδα με 40 πλοία, ενώ ο Ιπποκράτης επέστρεψε στην Αττική. Η εκστρατεία του Δημοσθένη όμως ξεκίνησε νωρίτερα, δίνοντας στους Θηβαίους τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν τις δύο εισβολές χωριστά. Πρώτα αποτράπτηκε η κίνηση του Δημοσθένη στις Σίφες, παράκτια βοιωτική τοποθεσία στον Κορινθιακό Κόλπο, και έπειτα στράφηκαν ενάντια στον Ιπποκράτη ο οποίος με το σύνολο των αθηναϊκών δυνάμεων είχε εν τω μεταξύ φθάσει στο Δήλιο. Στη μεγάλη μάχη που δόθηκε κοντά στο ιερό, οι Θηβαίοι επικράτησαν και μετά από 17 ημέρες κατέλαβαν και το οχυρό.

Οταν ο Βρασίδας συγκέντρωσε τις δυνάμεις του αριθμούσε επτακόσιους είλωτες, με την

υπόσχεση της απελευθέρωσής τους με το πέρας της εκστρατείας, καθώς και χίλιους Πελοποννήσιους οπλίτες. Κινούμενος γρήγορα κατάφερε να περάσει στη Μακεδονία, όπου προσπάθησε με διπλωματία να επιλύσει τη δυναστική κρίση. Κατευθυνόμενος στην ανατολική Χαλκιδική έπεισε την ισχυρή οικονομικά πόλη της Ακάνθου και τα Στάγειρα σε αποστασία. Η μεγαλύτερη ωστόσο επιτυχία ήρθε όταν με την αιφνιδιαστική του εμ-

Επιτύμβια στήλη των Μνάσωνος, ο οποίος πιθανότατα σκοτώθηκε στη μάχη του Δηλίου το 424 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας).

φάνιση μπροστά από τα τείχη της Αμφίπολης η αθηναϊκή φρουρά πείστηκε να αποχωρήσει.

Για την Αθήνα η απώλεια της Αμφίπολης ήταν μεγάλο πλήγμα, καθώς αποτελούσε βάση ελέγχου της κοιλάδας του Στρυμόνα, σημαντικής για την εκμετάλλευση των πλούσιων κοιτασμάτων του Παγγαίου Όρους και τη ναυπηγήσιμη ξυλεία των δασών του Βορρά. Ο Βρασίδας ζητώντας ενισχύσεις από τη Σπάρτη έκεινης την κατασκευή στόλου στον Στρυμόνα. Παράλληλα προσεταιρίστηκε αρκετές μικρές πόλεις στη χερσόνησο του Αθω, ενώ κατέλαβε με προδοσία και τη σημαντική πόλη της Τορώνης στο νότιο άκρο της Σιθωνίας, της κεντρικής χερσονήσου της Χαλκιδικής. Η απώλεια της Αμφίπολης είχε συνέπειες και στην προσωπική ζωή του ιστορικού Θουκυδίδη, ο οποίος υπηρετούσε ως στρατηγός στην περιοχή της Θράκης¹³⁷ και κρίθηκε ένοχος και εξορίστηκε από τους συμπολίτες του, επειδή δεν πρόλαβε να επέμβει έγκαιρα προς βοήθεια της Αμφίπολης από τη Θάσο, όπου ήταν η βάση των επιχειρήσεών του¹³⁸.

Την ίδια χρονιά οι Οινιάδες εισχώρησαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία χάρη στην πίεση που άσκησαν οι Ακαρνάνες¹³⁹. Για τον έλεγχο του Κορινθιακού Κόλπου οι Οινιάδες αποτελούσαν σημαντικότατη πόλη της Ακαρνανίας, καθώς καταλάμβαναν τις εκβολές του Αχελώου¹⁴⁰.

423 π.Χ.: Σύναψη ανακωχής

Η Σπάρτη πλέον είχε ως πρωταρχικό στόχο την επιστροφή των ομήρων της Σφακτηρίας, παρά τις σημαντικές επιτυχίες που είχαν σημειωθεί στη Χαλκιδική. Ως επακόλουθο, πρωθήθηκε η σύναψη επίσιας ανακωχής, με στόχο να διαπραγματευτούν μία οριστική λήξη του πολέμου. Οι Αθηναίοι συμφώνησαν επιθυμώντας τον τερματισμό των επιχειρήσεων του Βρασίδα. Οι όροι της ανακωχής αφορούσαν την ελεύθερη πρόσβαση των Αθηναίων στο Μαντείο των Δελφών, την εγγύηση των θησαυρών του Μαντείου, τη διατήρηση των κεκτημένων¹⁴¹, την απαγόρευση πλεύσης των Λακεδαιμονίων με πλοία μεγαλύτερα από κάποιο

όριο, την ελευθερία κίνησης των απεσταλμένων, την απαγόρευση υπόθαλψης λιποτακτών από την αντίπαλη πλευρά και τη λύση τυχόν διαφωνιών με διαιτησία¹⁴².

Ο Βρασίδας πριν ενημερωθεί για την ανακωχή οδήγησε σε αποστασία τη Σκιώνη στην Παλλήνη, τη δυτική χερσόνησο της Χαλκιδικής. Οι Αθηναίοι δυσανασχετημένοι ψήφισαν πρόταση του Κλέωνα για καταστροφή της Σκιώνης και θανάτωση του ανδρικού πληθυσμού της. Την οργή τους αύξησε και η αποστασία της Μένδης, πόλης της ίδιας χερσονήσου, την οποία ο Βρασίδας υποστήριξε απροκάλυπτα παρά την ανακωχή. Οσο όμως εκείνος εκστράτευε προς βοήθεια του βασιλιά Περδίκκα, οι Αθηναίοι είχαν ήδη ανακτήσει τη Μένδη, στην οποία φαίνεται πως είχε επικρατήσει φιλοαθηναϊκή μερίδα.

422 π.Χ.: Μάχη Αμφίπολης. Θάνατος Βρασίδα και Κλέωνα.

Τον επόμενο χρόνο ο Αθηναίος στρατηγός Κλέων ανέλαβε τον πόλεμο στη Θράκη και τη Μακεδονία με τριάντα πλοία, χίλιους διακόσιους οπλίτες και τριακόσιους ιππείς, ενισχυμένος και από συμμαχικές πόλεις. Πρώτη κίνησή του ήταν να καταλάβει την Τορώνη χρησιμοποιώντας μέρος των δυνάμεων που ήδη πολιορκούσαν τη Σκιώνη, υποδουλώνοντας τα γυναικόπαιδα και στέλνοντας τον ανδρικό πληθυσμό αιχμάλωτο στην Αθήνα, μαζί με τον Σπαρτιάτη διοικητή¹⁴³. Παραπλέοντας τη χερσόνησο του Αθω εγκαταστάθηκε στην Ηίόνα, στις εκβολές του Στρυμόνα, με τελικό στόχο την Αμφίπολη. Αφού κατέλαβε τη Γαληνή, στα ανατολικά του, και επιτέθηκε ανεπιτυχώς στα Στάγειρα στα δυτικά, περίμενε ενισχύσεις από τη Μακεδονία, ο βασιλιάς της οποίας είχε μεταστραφεί υπέρ των Αθηναίων, και τη Θράκη όπου είχε στείλει άνδρες για στρατολόγηση μισθοφόρων.

Την πορεία του Κλέωνα ήδη από την Τορώνη παρακολουθούσε ο Βρασίδας, στρατοπεδεύοντας σε κοντινή απόσταση ώστε να μπορέσει να προστατεύσει την Αμφίπολη σε περίπτωση επίθεσης, προ-

Επιτύμβια στήλη (410 π.Χ.) των Σωσσία και Κηφισόδωρου, τους οποίους αποχαιρετά ένας συμπολεμιστής τους του Πελοποννησιακού Πολέμου.

σπαθώντας παράλληλα να ενισχύσει το στράτευμά του όπως μπορούσε καλύτερα¹⁴⁴. Οταν ο Κλέων κινήθηκε προς την Αμφίπολη, ο Βρασίδας που είχε προλάβει να μπει μέσα στην πόλη αιφνιδίασε το αθηναϊκό στράτευμα με μία γρήγορη έξοδο τρέποντάς το σε φυγή. Στον πανικό της οπισθοχώρησης σκοτώθηκε ο Κλέωνας, αλλά ως αντιστάθμισμα της νίκης του ο Βρασίδας αποτέλεσε μία από τις ελάχιστες απώλειες της πλευράς του.

Με το θάνατο των δύο στρατηγών οι δύο συνασπισμοί στερήθηκαν τους άνδρες εκείνους που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν δυναμικά κάτι παραπάνω από αυτό που η κάθε πλευρά είχε καταφέρει μέχρι εκείνο το σημείο. Τα εναπομείναντα πγετικά στελέχη τόσο στην Αθήνα όσο και στη Σπάρτη δεν θα μπορούσαν να ελπίζουν κάτι περισσότερο από μία συνθηκολόγηση βασισμένη σε γενικές γραμμές στο ήδη διαμορφωμένο σκηνικό. Ως φυσικό επακόλουθο ήρθε η υπογραφή της ειρήνης σε σύντομο χρονικό διάστημα. Μόνο άλλο γεγονός της συγκεκριμένης χρονιάς υπήρξε η κατάληψη του αθηναϊκού μεθοριακού οχυρού στο Πάνακτο από τους Θοβαίους.

421 π.Χ.: Σύναψη της ειρήνης του Νικία

Ο Αθηναίος στρατηγός Νικίας και ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Πλειστοάνας διαπραγματεύτηκαν την ειρήνη. Η Αθήνα επέστρεψε τον έλεγχο της Πύλου, της Μεθώνης, της Αταλάντης και του Πτελεού στην είσοδο του Παγασητικού, αλλά διατήρησε το Σόλλιο, το Ανακτόριο και τη Νίσαια. Οι Σπαρτιάτες επέστρεψαν τις πόλεις της Χαλκιδικής και της Θράκης, με τον όρο ότι δεν θα τιμωρηθούν. Η Αθήνα θα εισπράττει επίσης τον αρχικό τους φόρο, όπως είχε οριστεί. Εξαίρεση αποτελούσε η Τορώνη, η οποία παραδιδόταν στις διαθέσεις των Αθηναίων. Οι Θοβαίοι υποχρεώνονταν να παραδώσουν το Πάνακτο, ενώ θα κρατούσαν τις Πλαταιές. Απουσίαζαν οι αναφορές σε Ποτίδαια και Αίγινα καθώς και οι αλλαγές στα καθεστώτα των πόλεων της Ακαρνανίας¹⁴⁵. Ταυτόχρονα προβλεπόταν η επιστροφή των αιχμαλώτων και από τις δύο πλευρές. Το ίδιο καλοκαίρι οι Αθηναίοι κατέλαβαν τελικά και την πόλη της Σκιώνης.

Στη μάχη της Αμφίπολης σκοτώθηκαν οι στρατηγοί των Αθηναίων, Κλέων, και των Σπαρτιατών, Βρασίδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adcock, F.E.**, 1940, «*The Archidamian War, B.C. 431-421*» στο *Cambridge Ancient History*, τόμος 5: 193-253
- Bruce, I.A.F.**, 1971, «*The Corcyraean Civil War*», *Phoenix* 25: 108-117
- Brunt, P.A.**, 1965, «*Spartan Policy and Strategy in the Archidamian War*», *Phoenix* 19: 255-280
- Dover, K.J.**, 1972, *The Aristophanic Comedy*, Berkeley (ελλ. μετ. Η κωμωδία του Αριστοφάνη), 2003, Αθήνα)
- Ducrey, P.**, 1999, *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine*, Paris
- Gomme, A.W.**, 1956, *A Historical Commentary on Thucydides*, τ. 2-3 (εναία αρίθμηση σελίδων), Oxford
- Hammond, N.G.L.**, 1936-1937, «*The Campaigns in Amphipolia during the Archidamian War*» *BSA* 36: 128-140
- Hansen, M.H.** & Nielsen, T.H. (επμ.), 2004, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford
- Hodkinson, S.**, 1983, «*Social Order and the Conflict of Values in Classical Sparta*», *Chiron* 13: 239-281
- Hornblower, S.**, 1991 - 1996, *A Commentary on Thucydides* τόμοι 1 & 2, Oxford
- Hunter, V.**, 1973, *Thucydides, The Artful Reporter*, Toronto
- Kagan, D.**, 1974, *The Archidamian War*, London
- Lazenby, J.F.**, 1987, «*The Diekplous*», *Greece & Rome* 34: 169-177
- Lewis D.M.**, 1992, «*The Archidamian War*», στο *Cambridge Ancient History* 2 τόμος 5: 370-432
- Morrison J.S.** & Coates, J.F., 1986, *The Athenian Trireme, The history and reconstruction of an ancient Greek warship*, Cambridge
- Papagrigorakis, M.J.**, Yapijakis, C., Synodinos, P.N. & Baziopoulou – Valavani, E., 2006, «DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens», *Int.J.Inf.D.* 10(3): 206-214
- Parker, R.**, 1983, *Miasma: Pollution and Purification in early Greek Religion*, Oxford
- Poole, J.C.F.** & Holladay, A.J., 1979, «*Thucydides and the Plague of Athens*», *CQ* 29: 282-300
- Poole, J.C.F.** & Holladay,
- A.J., 1984, «*Thucydides and the Plague: a further Footnote*», *CQ* 34: 282-300
- Ραμού-Χαψιάδη, Α.**, 1994, *Σωτήρες της Ελλάδος* (Ηροδ. VII. 139.5). *Ναυκράτορες* (Θουκ. V.97, 109, VI.18.5), Αθήνα
- Salmon, J.B.**, 1984, *Wealthy Corinth*, Oxford
- Stahl, H.**, 2003, *Thucydides: Man's Place in History*, Swansea
- Σταϊνχάουερ, Γ.**, 2001, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα
- Ste Croix, G.E.M. de**, 1972, *The Origins of the Peloponnesian War*, London (ελλ. μετ. Τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου), 2001, Αθήνα)
- Strassler R.B.** 1990, «*The opening of the Pylos Campaign*», *JHS* 110: 110-125
- Strassler R.B.** 1996, *The landmark Thucydides: A comprehensive guide to the Peloponnesian war*, New York
- Treu, M.**, 1956, «*Der Strategie Demosthenes*», *Historia* 5: 420-447
- Wylie, J.A.H.** & Stubbs, H.W., 1983, «*The Plague of Athens 430-428 B.C.: Epidemic and Epizootic*», *CQ* 33: 6-11

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Brunt 1965: 258-259
2. Kagan 1974: 19, υποσ. 9
3. Θουκ. 5.14.3, 7.28.3
4. Brunt 1965: 264-265. Μόνι, ενδεχομένως, εξαίρεση αποτελούσε τη περίπτωση της πολιορκίας της Μιλάνου από τον Αλυάττη (Ηροδ. 1.17 κε.)
5. Θουκ. 3.19.1
6. Adcock 1940: 196
7. Θουκ. 1.14.1, 2.13.2, 2.65.7
8. Kagan 1974: 29-30
9. Θουκ. 2.1-6' Ηροδ. 7. 233
10. Θουκ. 2.19
11. Θουκ. 2.13
12. Θουκ. 2.14, 2.17
13. Θουκ. 2.18-19
14. Φαίνεται πως στις αντιδράσεις αυτές συμμετέχει και ο Κλέων (Πλούτ. Περ. 33.8)
15. Θουκ. 2.21-22
16. Θουκ. 2.23
17. Σταϊνχάουερ 2001: 134
18. Θουκ. 2.17.4, 2.23.2
19. Θουκ. 2.25.2-5, Διοδ. 12.43.1 (Ακτή, Μεθώνη Λακωνίας, Ήλεία). Η Ακτή αναφέρεται στην περιοχή της Επιδαύρου και της Έρμιδηνς (Gomme 1956 II: 82-83)
20. Ακαρνάνες, Ζακύνθοι και οι Μεσσήνιοι της Ναυπάκτου (Gomme 1956 II: 82)
21. Θουκ. 2.30
22. Θουκ. 2.33
23. Gomme 1956 II: 84-85, Ste Croix, 1972: 330
24. Θουκ. 2.26, 2.32
25. Θουκ. 2.27
26. Θουκ. 2.29
27. Θουκ. 2.31
28. Θουκ. 2.35-46
29. Θουκ. 2.56-57
30. Poole. & Holladay 1979: 282-283
31. Poole & Holladay 1979: 286-298, για αντεπιχειρήματα εναντίον όλων των παραπάνω θεωριών. Wylie & Stubbs 1983: 6-11 (λεπτόσπειρα και *pasteurella tularensis*) και Poole & Holladay 1984: 483-485
32. Papagrigorakis, Yapijakis, Synodinos & Baziotopoulou-Valavani 2006: 213
33. Adcock 1940: 201
34. Θουκ. 2.56
35. Θουκ. 2.58
36. Kagan 1974: 21
37. Θουκ. 2.66-69.1
38. Θουκ. 2.70
39. Θουκ. 2.71-74
40. Θουκ. 2.75-78
41. Θουκ. 2.79
42. Θουκ. 2.80 - 2.82
43. Θουκ. 2.83.3, βλ. Morrison & Coates 1986: 69, Hunter 1973: 44, Gomme 1956 II: 217, 222
44. Gomme 1956, II: 218. Οι αναφορές στην τακτική του διέκπλου αφορούν κυρίως περιπτώσεις όπου αυτός ο σχηματισμός θεωρείτο αδόκιμος. Αυτό υποδεικνύει πως αποτελούσε την πλέον συνηθισμένη τακτική ναυτικού πολέμου, Lazenby, 1987: 169, 175, 176 (υποσ. 2)
45. Hodkinson 1983: 268
46. Θουκ. 2.85
47. Θουκ. 2.95.3
48. Gomme 1956 II: 221
49. Ο Πολύαινος (Στρατηγήματα, 3.4.3) διασώζει μία διαφορετική εκδοχή, σύμφωνα με την οποία το πλοίο ήταν η Πάραλος και εξουδετέρωσε με αυτόν τον τρόπο όχι ένα, αλλά δύο εχθρικά πλοία.
50. Θουκ. 2.90-2.92
51. Θουκ. 2.94
52. Θουκ. 2.102-103
53. Θουκ. 2.65
54. Θουκ. 2.95-101
55. Θουκ. 3.3.2
56. Θουκ. 3.1-6
57. Θουκ. 3.7-16
58. Hornblower 1991: 387-388
59. Θουκ. 3.7.2-6
60. Θουκ. 3.49-50
61. Θουκ. 1.55.1. Υπάρχουν αναφορές στον Ηρόδοτο (Ηροδ. 3.48-49) για εχθρικές σχέσεις ανάμεσα στους Κορίνθιους και τις κορυφαίες οικογενειες των Κερκυραίων. Ο Διόδωρος, αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι ίδιοι οι Κερκυραίοι αιχμάλωτοι πρότειναν στους Κορίνθιους την απελευθέρωσή τους υπό τον όρο να μεταστρέψουν την πολιτική της Κέρκυρας προς αυτά την κατεύθυνση (Διοδ. 12.57.1). Η σαφής ύπαρξη προσωπικού κινήτρου από τους «αιχμαλώτους» των Κορινθίων υποδολώνεται και από την αποφασιστικότητα με την οποία διεξήγαν τον πόλεμο μέχρι τέλους, φτάνοντας μέχρι το 425 π.Χ. (Θουκ. 4.47.3-48). Ducrey 1999: 96 υποσ. 1
62. Το ποσό κρίνεται υπερβολικό. Καθώς όμως δεν πληρώθηκε ποτέ, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία το εάν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (Gomme 1956 II: 359-360). Ο Διόδωρος αναφέρεται σε ποσό «ικανών» ταλάντων (Διοδ. 12.57.2)
63. Bruce 1971: 110
64. Gomme 1956: 359.
65. Bruce 1971: 109
66. Kagan 1974: 177
67. Οπως φάνηκε από την απόφαση της συνέλευσης για ουδετερότητα (Θουκ. 3.70.2)
68. Θουκ. 3.70
69. Kagan 1974: 177
70. Ισως το πλοίο να παρέτεινε και επίτηδες την παραμονή του (Bruce 1971: 111)
71. Θουκ. 3.71.1-3.72.1
72. Kagan 1974: 178.
73. Τηρώντας την απόφαση που προέβλεπε ότι μόνο ένα πλοίο κάθε φορά μπορούσε να προσεγγίσει το νησί
74. Θουκ. 3.72-75
75. Τα σαράντα πλοία που είχαν απολεύσει από τα παράλια της Μ. Ασίας

- έφθασαν στην Κυλλήνη, όπου συνάντησαν δεκατρία πλοία Λευκαδίων και Αμβρακιώτων υπό τον Βρασίδα, τον οποίο είχαν στείλει οι Σπαρτιάτες ως σύμβουλο του Αλκίδα (Θουκ. 3.69.1)
- 76.** Θουκ. 3.76-80
- 77.** Θουκ. 3.81-85
- 78.** Θουκ. 3.86.1-4, Διοδ. 12.54.1, A. Gomme, 1956: 387
- 79.** Gomme 1956 II: 393, Treu 1956: 424
- 80.** Θουκ. 3.91.1
- 81.** Θουκ. 3.94.1
- 82.** Ενδεχομένως με την υποστήριξη των Κερκυραίων (Salmon 1984: 316) αξίωναν την κατάληψη της Λευκάδας (Θουκ. 3.94.2)
- 83.** Θουκ. 3.94.3
- 84.** Το μεγαλύτερο μέρος του στρατού και το ένα τρίτο του ναυτικού (D. Kagan, 1974: 202)
- 85.** Θουκ. 3.95.2-3
- 86.** Μόνο η Ποτιδανία εμφανίζεται σε μεταγενέστερες πηγές (Hansen-Nielsen 2004: 381)
- 87.** Βλ. και Θουκ. 2.79.6, 4.33.2, Gomme 1956 II: 407
- 88.** Θουκ. 3.97.2-3
- 89.** Κάτι λιγότερο από τη μισή τους οπλιτική δύναμη
- 90.** Θουκ. 3.98.1-4
- 91.** Θουκ. 3.100.1-2, Gomme 1956: 408-409
- 92.** Θουκ. 3.102
- 93.** Θουκ. 3.102.5-7, πιθανότατα και τους Λοκρούς (Gomme 1956: 413)
- 94.** Θουκ. 3.105
- 95.** Θουκ. 3.106
- 96.** Hammond 1936-1937 134
- 97.** Θουκ. 3.107.1
- 98.** Θουκ. 3.107-114
- 99.** Θουκ. 3.104
- 100.** Θουκ. 4.2.2. Η αποστολή των

- πλοίων στη Σικελία είχε ήδη αποφασιστεί από τους Αθηναίους τον προηγούμενο χρόνο (Θουκ. 3.115.4-5)
- 101.** Η αυξημένη κινητικότητα στην Κέρκυρα και από τις δύο πλευρές πιθανώς σημαίνει ότι τα πράγματα είχαν φτάσει κοντά στην οριστική λίξην του εμφυλίου, ο οποίος συνεχίζοταν με τους φυγάδες να προκαλούν σπαντικά προβλήματα στον υπόλοιπο πληθυσμό του νησιού από τα όρη. Στην κρισιμότητα πρέπει να συνέβαλε και ο λιμός στον οποίο γίνεται αναφορά στο ίδιο χωρίο (Θουκ. 4.2.3)
- 102.** Ο ένας από τους τρεις, ο Πυθόδωρος, βρισκόταν στη Σικελία (Θουκ. 3.115.4, 4.2.2)
- 103.** Αργότερα στο ίδιο έτος παρουσιάζεται κανονικά ως στρατηγός (Θουκ. 4.29.1, M-L ap. 72, στ. 18), Gomme 1956: 437-438 Hornblower 1996: 152
- 104.** Θουκ. 4.2.4
- 105.** Θουκ. 4.3.1: ο όρος περιλαμβάνει και τη Μεσσηνία βλ. Hornblower 1996: 152
- 106.** Θουκ. 4.3.2
- 107.** Θουκ. 4.3.3
- 108.** Kagan 1974: 221
- 109.** Θουκ. 4.4
- 110.** Strassler 1990: 110-111
- 111.** Gomme 1956: 458-459, Ste Croix 1972: 329-330, Strassler 1990: 113-114
- 112.** Θουκ. 4.5.2
- 113.** Θουκ. 4.6
- 114.** Θουκ. 4.8.1-2
- 115.** Θουκ. 4.8.2. Καὶ οὐχ στην Κέρκυρα, στην οποία επείγονταν να πάνε πριν την κατασκευή των οχυρώσεων στην Πύλο. Αυτό οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στην υποχώρηση των πελοποννησιακών πλοίων, η καταστροφή των οποίων ήταν και η πρώτη προτεραιότητα για τους Αθηναίους στρατηγούς τη δεδομένη στιγμή. (Gomme 1956: 442)
- 116.** Θουκ. 4.8.3-9
- 117.** Kagan 1974: 228
- 118.** Θουκ. 4.9
- 119.** Θουκ. 4.11-12
- 120.** Θουκ. 4.132.2
- 121.** Τετρακόσιους οπλίτες στο σύνολο και οι είλωτες που τους συνόδευαν, με επικεφαλής τον Επιτάραδα του Μολόβρου (Θουκ. 4.8.9)
- 122.** Θουκ. 4.12-13
- 123.** Θουκ. 4.15.2-16
- 124.** Είχαν εν τω μεταξύ ενισχυθεί με άλλα είκοσι πλοία από την Αθήνα (Θουκ. 4.23.2)
- 125.** Θουκ. 4.21-23.1
- 126.** Θουκ. 4.26
- 127.** Θουκ. 4.27-28
- 128.** Θουκ. 4.29-39. Για τον αριθμό των αιχμαλώτων ειδικότερα: Θουκ. 4.38.5
- 129.** Θουκ. 4.40
- 130.** Ste Croix 1972: Παράρτημα XVI
- 131.** Οι Μεσσήνιοι θεωρούσαν την περιοχή αυτή μέρος της πατρίδας τους (Θουκ. 4.41.2)
- 132.** Θουκ. 4.41
- 133.** Θουκ. 4.46-49
- 134.** Θουκ. 4.41.1
- 135.** Θουκ. 4.55-57
- 136.** Ste Croix 1972: κεφ. Η μέρος vi
- 137.** Περιοχή στην οποία είχε και προσωπικά συμφέροντα εκμετάλλευσης κοιτασμάτων χρυσού
- 138.** Θουκ. 4.105-106, 5.2.6.5
- 139.** Θουκ. 4.77.2
- 140.** Krentz & Sullivan 1987: 243
- 141.** Οι Αθηναίοι θα κρατούσαν: Νίσαια, Μίνωα, αργολική Μεθώνη, Κύθηρα και Πύλο
- 142.** Θουκ. 4.117-119
- 143.** Θουκ. 5.2-3
- 144.** Θουκ. 5.6
- 145.** Lewis 1992: 451

Προτομή των
Αθηναίον
πολιτικού και
στρατηγού
Αλκιβιάδη,
υπέρμαχου της
καταστροφικής για
τους Αθηναίους
Σικελικής
Εκστρατείας
(Μουσείο
Καπιτολίνι).

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας Αρχαίας Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΟΥ ΝΙΚΙΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

Η τολμηρή διπλωματική κίνηση των Σπαρτιατών να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους. Η διάλυση της Ειρήνης του Νικία. Η μάχη της Μαντίνειας και η τραγωδία της Μήλου. Ο Αλκιβιάδης παρασύρει τους Αθηναίους στην εκστρατεία της Σικελίας. Η ιεροσυλία των Ερμοκοπιδών. Ο Αλκιβιάδης αλλάζει στρατόπεδο και συμβουλεύει τους Σπαρτιάτες να εισβάλουν στην Αττική. Η καταστροφή των Αθηναίων στις Συρακούσες.

Μια προσωρινή ειρήνη

Η σύναψη της ειρήνης την άνοιξη του 421 π.Χ. έφερε ευφορία και ανακούφιση σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο που έβγαινε εξαντλημένος από το δεκαετή πόλεμο. Παραδίδεται, μάλιστα, πως στον ελλαδικό χώρο όλοι έχουμενούσαν το ρόλο του Νικία, του επιφανούς Αθηναίου πολιτικού της εποχής, στην επίτευξη της ειρήνης. Άλλω-

στε, αυτή πέρασε στην Ιστορία ως η «Ειρήνη του Νικία». Ομως, σχεδόν αμέσως ανέκυψαν προβλήματα: Οι πόλεις της Θράκης αρνήθηκαν να επανενταχθούν στην αθηναϊκή ηγεμονία, ενώ ούτε η Αμφίπολη παραδόθηκε στην Αθήνα, με αποτέλεσμα, μετά την αποχώρηση των δυνάμεων των Πελοποννησίων, ο πόλεμος στην περιοχή να συνεχιστεί μεταξύ των Χαλκιδέων της Θράκης και των Αθηναίων. Στο πλαίσιο αυτού του πολέμου, λίγο αργότερα, το καλοκαίρι του 421 π.Χ., οι Αθηναίοι θα κυριέψουν τη Σκιών που τους αντιστεκόταν πεισματικά, θα φονεύσουν όλους τους άνδρες και θα πουλήσουν ως δούλους τις γυναίκες και τα παιδιά.

Στη Νότια Ελλάδα, ορισμένοι από τους σημαντικότερους συμμάχους της Σπάρτης αρνήθηκαν να δώσουν τους όρκους για την ειρήνη και, κατά συνέπεια, να δεχθούν τους όρους που αυτή τους υπαγόρευε. Ετσι, η Κόρινθος, τα Μέγαρα, η Ηλεία και η Βοιωτία έμεναν εκτός της ειρήνης, χωρίς όμως τυπικά να πάφουν να είναι και σύμμαχοι της Σπάρτης. Ειδικά η Κόρινθος, που συντέλεσε σε μεγάλο βαθμό στο να κηρυχθεί ο πόλεμος, κάθε άλλο παρά ικανοποιημένη με αυτή την ειρήνη ήταν, αφού η βασική της επιδίωξη, η διάλυση δηλαδή της αθηναϊκής ηγεμονίας, όχι μόνο δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά η μεγάλη αντίπαλος έβγαινε από τον πόλεμο αλώβητη και ουσιαστικά ενισχυμένη. Παράλληλα, καθώς η τριακονταετής ειρήνη του 450 που η Σπάρτη είχε συνάψει με το Αργος εξέπνεε, η πρώτη έπρεπε να αντιμετωπίσει εκ νέου το ενδεχόμενο ενός πολέμου με το μόνιμο ανταγωνιστή της για την ηγεμονία της Πελοποννήσου.

Μέσα σε αυτό το εχθρικό κλίμα, η Σπάρτη προχώρησε σε μια τολμηρή διπλωματική ενέργεια: συνήψε συμμαχία με την Αθήνα. Η Αθήνα, από τη μεριά της, αποδέχτηκε την πρόταση, κρίνοντας πως έτσι θα αποκτούσε όσα ορίζονταν με τους όρους της ειρήνης και κυρίως την Αμφίπολη. Με τη συμμαχία αυτή, που είχε βασικά αμυντικό χαρακτήρα, η Αθήνα μπορούσε να αντιμετωπίσει τυχόν επιβούλες από τους εχθρικούς γείτονές της, τους Βοιωτούς και τους Μεγαρείς, που δεν

επικύρωναν την ειρήνη. Μετά τη σύναψή της, οι Αθηναίοι απελευθέρωσαν τους αιχμαλώτους της Σφακτηρίας, το δυνατό τους διπλωματικό χαρτί, αλλά χωρίς να εγκαταλείψουν τα εδάφη της Πύλου και των Κυθήρων που ακόμη βρίσκονταν στην κατοχή τους.

Ανέκυψαν όμως και νέες επιπλοκές. Η Κόρινθος, απογοπτευμένη από τη στάση της Σπάρτης, ανέλαβε διπλωματική πρωτοβουλία για τη δημιουργία μιας συμμαχίας υπό την πιγεσία του Αργους, που σκοπό θα είχε να προστατεύσει την αυτονομία των πόλεων, καθώς, όπως διατείνονταν οι Κορίνθιοι πρέσβεις, η Αθήνα και η Σπάρτη με τη σύναψη της συμμαχίας τους επιδίωκαν να υποδουλώσουν από κοινού την Ελλάδα.

Οι Αργείοι, που πάντοτε έτρεφαν φιλοδοξίες να πηγεμονεύσουν στην Πελοπόννησο, βλέποντας τη Σπάρτη πολιτικά αποδυναμωμένη, αποφάσισαν να συστήσουν αυτή τη συμμαχία. Αρχικά, η συμμαχία

έδειξε να έχει δυναμική, καθώς η Μαντίνεια, μια από τις ισχυρές πόλεις της Αρκαδίας, έσπευσε να συμμετάσχει, γεγονός που προκάλεσε αίσθηση σε όλη την Πελοπόννησο. Η Σπάρτη, μπροστά στον κίνδυνο απώλειας και άλλων συμμάχων της, επιχείρησε με διπλωματικά μέσα να αντιμετωπίσει την κατάσταση, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Οι εξελίξεις προχωρούσαν με ταχείς ρυθμούς. Οι Ηλείοι και οι Κορίνθιοι έγιναν μέλη στη νέα αυτή συμμαχία, ενώ η προσχώρηση των πόλεων της Χαλκιδικής σε αυτήν προσέδωσε στη συμμαχία πανελλήνιο χαρακτήρα.

Η δυναμική της νέας συμμαχίας ανακόπικε όμως γρήγορα, καθώς οι Τεγεάτες, η άλλη μεγάλη δύναμη της Αρκαδίας, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Την ίδια στάση τήρησαν και οι Βοιωτοί, που εκείνο το διάστημα βρίσκονταν σε ανακωχή με την Αθήνα. Υπό αυτές τις αρνητικές εξελίξεις, η Κόρινθος, απογοπτευμένη, θα αρχίσει να κρατά κάποιες αποστάσεις από τη νέα συμμαχία.

Αποψη των πεδίων της μάχης Αθηναίων και Σπαρτιατών στην Αμφίπολη, πόλη η οποία μετά τη σύναψη της Ειρήνης των Νικία αρνήθηκε να παραδοθεί στην Αθήνα.

Αεροφωτογραφία της Πύλου. Η πόλη βρισκόταν μετά τη σύναψη της Ειρήνης του Νικία υπό αθηναϊκή κατοχή.

Παράλληλα, οι σχέσεις των Αθηναίων με τους Σπαρτιάτες, παρά τη συμμαχία τους, επιδεινώθηκαν, καθώς η Σπάρτη συνέχιζε να μνη εκπληρώνει τα όσα είχε υποσχεθεί, δηλαδή την παράδοση του οχυρού Πάνακτου και της Αμφίπολης. Ετσι, η καχυποψία για την ειλικρίνεια των προθέσεων της Σπάρτης αυξανόταν και οι Αθηναίοι με τη σειρά τους αρνούνταν να αποδώσουν την Πύλο και τα άλλα μέρη, όπως είχε συμφωνηθεί στην ειρήνη. Σταδιακά λοιπόν, στη Σπάρτη και την Αθήνα, άρχισαν να κερδίζουν έδαφος οι πολιτικοί που επιθυμούσαν την κατάλυση της ειρήνης και την επανάληψη των εχθροπραξιών.

Η Ειρήνη του Νικία διαλύεται

Στην Αθήνα, ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της αναζωπύρωσης του πολέμου ήταν και ο Αλκιβιάδης, νέος και φιλόδοξος άνδρας αρι-

στοκρατικής καταγωγής που είχε ανατραφεί στο σπίτι του Περικλή. Υπήρξε μαθητής του Σωκράτη και από νωρίς είχε απασχολήσει την κοινή γνώμη με τη σκανδαλώδη συμπεριφορά του, όπως μας πληροφορούν και τα κείμενα της αττικής κωμωδίας. Τον διακατείχαν μια τεράστια φιλοδοξία και το πάθος για εξουσία, σε βαθμό που, προκειμένου να πετύχει το σκοπό του, προσάρμοζε την πολιτική, τα λόγια και αυτή την ίδια την ιδεολογία του στις περιστάσεις. Ο νέος αυτός πολιτικός, βλέποντας πως το κλίμα στην πόλη είχε ήδη στραφεί σε μεγάλο βαθμό ενάντια στους Σπαρτιάτες και την ειρήνη, υποστήριξε ένθερμα μια συμμαχία με το Αργος, τη Μαντίνεια και την Ηλεία. Οι Αργείοι, βλέποντας πως δεν μπορούσαν πλέον να υπολογίζουν στη φιλία και τη συμμαχία της Κορίνθου, ήταν θετικοί σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Με δυσκολία ο Νικίας, ο μεγάλος υπέρμαχος της ειρήνης, κατόρθωσε να πείσει τους Αθηναίους να στείλουν πρεσβεία στη Σπάρτη, σε μια τελευταία

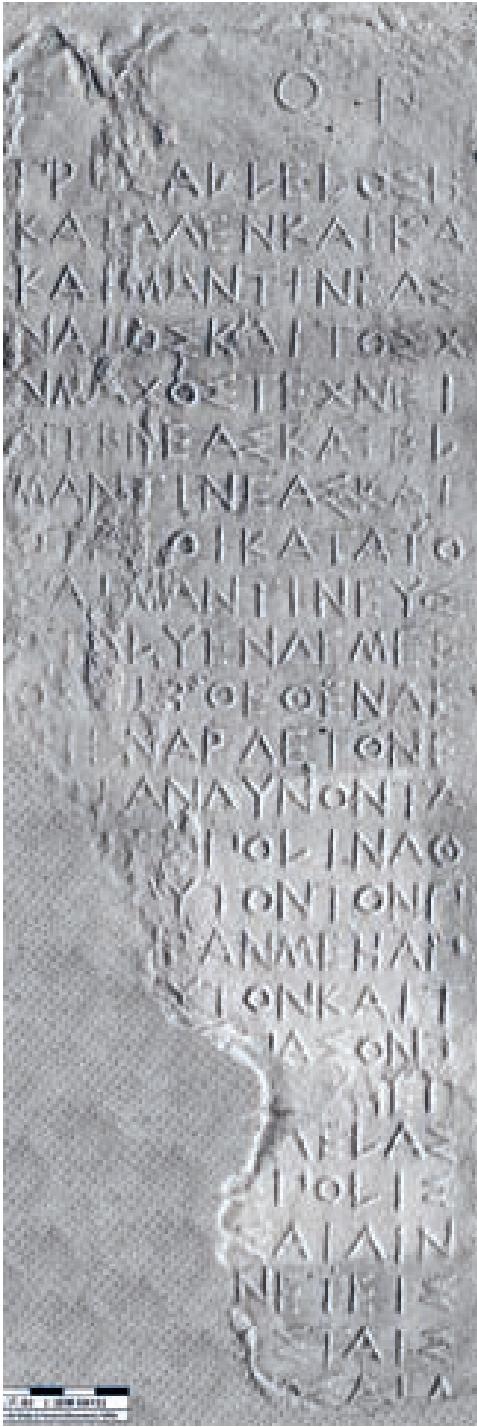
Ο Σωκράτης υπερασπίζεται τον Αλκιβιάδη στη μάχη της Ποτίδαιας. Ανάγλυφο (1797) του Antonio Canova.

προσπάθεια εκπλήρωσης των όρων της ειρήνης: Οι πρέσβεις όμως γύρισαν άπρακτοι και η Εκκλησία του Δήμου αποφάσισε τη σύναψη συμμαχίας με το Αργος, τη Μαντίνεια και την Ηλεία.

Το παράδοξο είναι πως η νέα αυτή συμμαχία δεν οδήγησε στη διάλυση των παλαιότερων συμμαχιών, όπως θα περίμενε κανείς. Επισι, τυπικά η Ειρήνη του Νικία αλλά και η συμμαχία μεταξύ της Σπάρτης και της Αθήνας συνέχιζαν να ισχύουν.

Η Μάχη της Μαντίνειας

Στο μεταξύ, η τετραπλή συμμαχία, υπό την ουσιαστική πηγεσία του Αλκιβιάδη που είχε εκλεγεί από τους Αθηναίους στρατηγός, ανέλαβε γρήγορα επιθετική δράση στην Πελοπόννησο, με πρώτο στόχο την Επίδαυρο, γείτονα του Αργούς και φίλη της Κορίνθου. Υπό αυτές τις συνθήκες και μπροστά στον κίνδυνο να διαλυθεί ολοκληρωτικά η Πελοποννησιακή Συμμαχία, η Σπάρτη αποφάσισε εν τέλει να επέμβει στρατιωτικά συντρέχοντας την Επίδαυρο. Σε αυτή την προσπάθεια την υποστήριζαν οι Κορίνθιοι, οι Τεγεάτες, οι Μεγαρείς και άλλοι Πελοποννήσιοι, εχθρικοί προς την τετραπλή συμμαχία, καθώς και οι Βοιωτοί. Επειτα από αρκετές αφιμαχίες και εκατέρωθεν επιθετικές ενέργειες, οι

δύο αντίπαλοι στρατοί θα βρεθούν αντιμέτωποι στην πεδιάδα της Μαντίνειας. Η μάχη που ακολούθησε ήταν σκληρότατη, αλλά εν τέλει η ανώτερη πειθαρχία και εκπαίδευση των Λακεδαιμονίων τούς έδωσε τη νίκη, καθώς κατόρθωσαν να διαλύσουν το κέντρο της παράταξης των Αργείων που υποχώρησαν άτακτα συμπαρασύροντας και τους Αθηναίους. Οι απώλειες των Αργείων και των συμμάχων τους ήταν σημαντικές, περίπου χίλιοι εκατό άνδρες τους έπεσαν, ενώ στο αντίθετο στρατόπεδο οι νεκροί ήταν πολύ λιγότεροι.

Υπό το βάρος της ήττας, ο Αργος αλλά και η Μαντίνεια αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν με τη Σπάρτη, ενώ οι αθηναϊκές δυνάμεις που βρίσκονταν στην Επίδαυρο εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Πελοπόννησο. Λίγο αργότερα, υπό το βάρος της ήττας, η Δημοκρατία στο Αργος θα αντικατασταθεί από μια ολιγαρχία φιλική προς τη Σπάρτη. Η Αθήνα, και κυρίως ο ενορχηστρωτής της «πελοποννησιακής της πολιτικής»

Αθηναϊκή Συνθήκη (420 π.Χ.), η οποία επικυρώνει τη συμμαχία με το Αργος, τη Μαντίνεια και την Ηλίδα (Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).

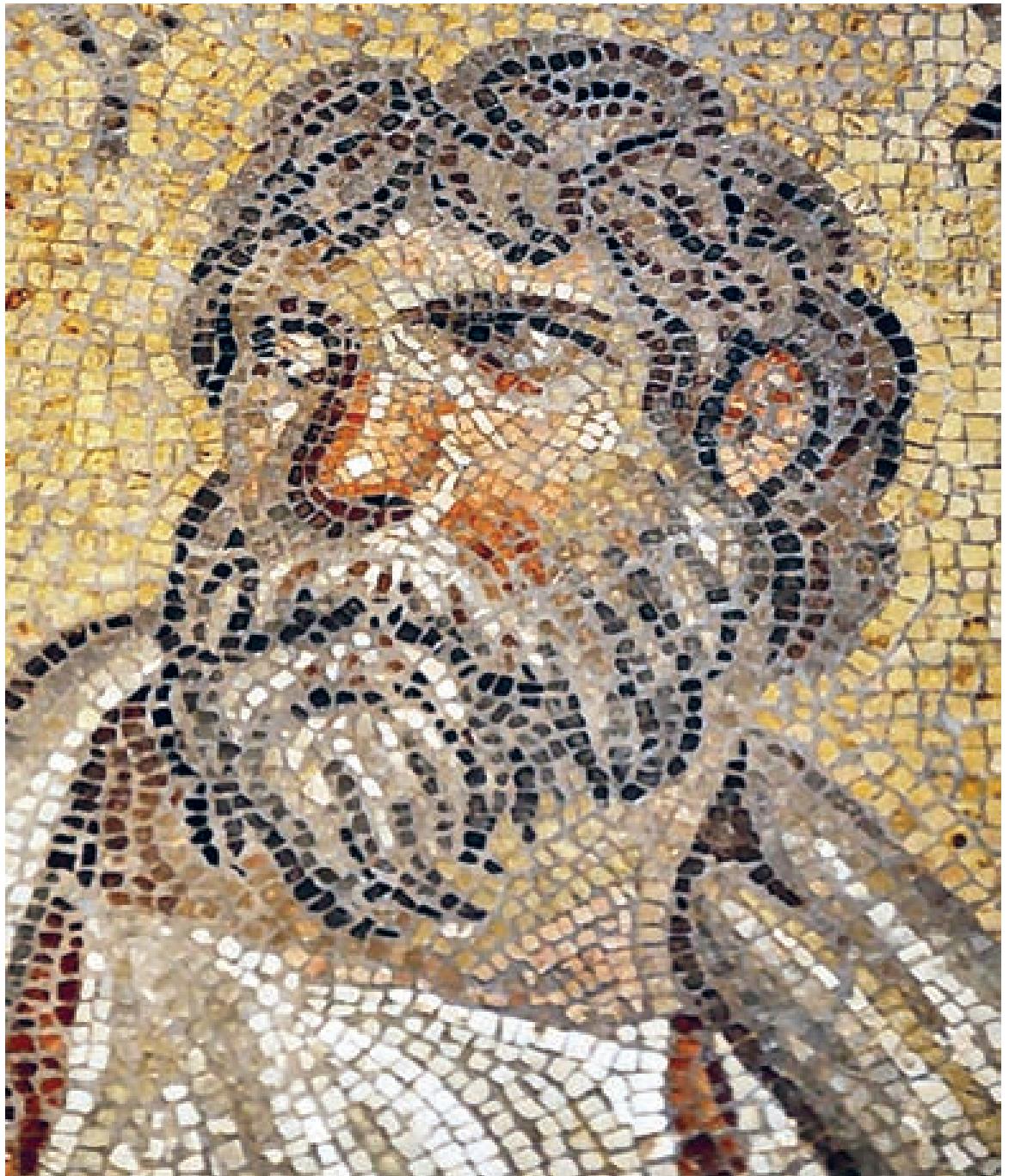
Αποψη του οροπεδίου της Μαντίνειας, όπου έλαβε χώρα η ομώνυμη μάχη υπό την ηγεσία του Αλκιβιάδη. Μετά την ήπα το Αργος και η Μαντίνεια αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν με τη Σπάρτη.

Αλκιβιάδης, θα προσπαθήσει να προσεταιριστεί και πάλι το Αργος και να δημιουργήσει εσωτερικά προβλήματα στην Σπάρτη, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα.

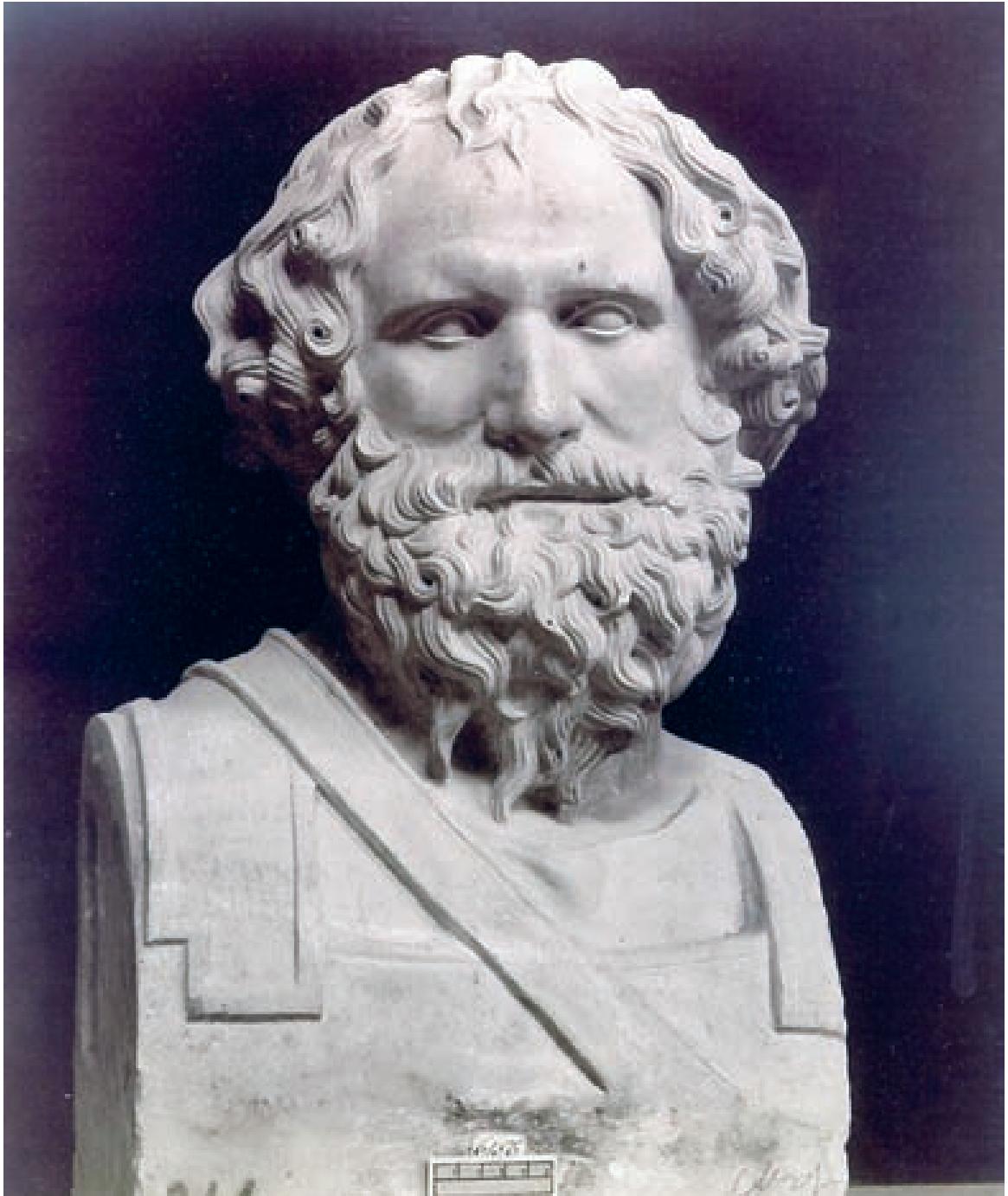
Η τραγωδία της Μίλου

Καθώς τα πιο σημαντικά μέτωπα του πολέμου τείνουν να κλείσουν ή βρίσκονται σε ύφεση, ο Θουκυδίδης επιλέγει να αφηγηθεί εκτενώς την αθηναϊκή εκστρατεία εναντίον της Μίλου, ενός μικρού νησιού των Κυκλαδών. Η Μίλος είχε μέχρι τότε μείνει πεισματικά εκτός της Αθηναϊκής Συμμαχίας, καθώς κατοικείτο από Δωριείς που θεωρούσαν τους εαυτούς τους αποίκους των Λακεδαιμονίων, με τους οποίους άλλωστε είχαν εξαιρετικές σχέσεις. Στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Αθηναίοι είχαν εκστρατεύσει ξανά ενάντια στη Μίλο, αλλά απασχολημένοι ταυτόχρονα και σε άλλα μέτωπα δεν είχαν δώ-

σει μια τελική λύση στο θέμα. Τώρα όμως, το 417, ενέτειναν τις επιδρομές ενάντια στο νησί, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει ανοιχτός πόλεμος. Αναρωτιέται κανείς για τα αίτια αυτής της επιχείρησης ενάντια σε ένα μικρό νησί που δεν είχε προκαλέσει. Υποστηρίζεται από τους νεότερους ιστορικούς πως οι Αθηναίοι το 416 βρίσκονταν σε έναν πολεμικό αναβρασμό και μετά την αποτυχία στην Πελοπόννησο ήταν έτοιμοι να δεχθούν κάθε εκστρατεία που τους προτείνοταν. Επρόκειτο, όμως, και για ζήτημα κύρους. Οι Αθηναίοι, μετά την αποτυχία στη Μαντίνεια, αισθάνθηκαν το κύρος τους ως μεγάλης δύναμης να έχει μειωθεί και, καθώς η συμμαχία τους στην Πελοπόννησο κατέρρευσε, βρέθηκαν χωρίς συμμάχους στην ππειρωτική χώρα. Σε καμία, όμως, περίπτωση η Αθήνα, η μεγάλη ναυτική δύναμη, δεν θα επέτρεπε να αμφισβητηθεί η κυριαρχία της στη θάλασσα. Η ανεξαρτησία της Μίλου, υπό αυτές τις συνθήκες, έγινε πολύ ενοχλητική και η Αθήνα, με τη φιλοπόλεμη παράταξη να κερδίζει ολοένα

Ψηφιδωτό από τη Γέρασα της Συρίας στο οποίο απεικονίζεται ο Θουκυδίδης (Μουσείο Βερολίνου).

Προτομή του Αρχίδαμου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

έδαφος, επιδίωκε μια εκστρατεία που θα καταδείκνυε πώς η ναυτική της δύναμη ήταν αλώβητη και αδιαμφισβήτητη.

Προτού όμως αρχίσουν σοβαρές εχθροπραξίες, οι Αθηναίοι έστειλαν πρέσβεις στους Μηλίους για να τους πείσουν να υποταχθούν. Ο Θουκυδίδης επέλεξε να παρουσιάσει τα επιχειρήματα υπό τη μορφή διαλόγου μεταξύ των Αθηναίων πρέσβεων και των Μηλίων αρχόντων, μέθοδος που προσέδωσε δραματικότητα και αμεσότητα στο επεισόδιο. Οι Αθηναίοι πρέσβεις παρουσιάζονται να υποστηρίζουν με πρωτοφανή κυνισμό και ωμότητα πώς το δίκαιο λαμβάνεται υπ' όψιν μόνο όταν οι δύο πλευρές έχουν την ίδια δύναμη, κάτι που προφανώς δεν συνέβαινε εδώ και πως είναι απολύτως φυσικό οι ισχυροί να έχουν ιάζουν και οι αδύναμοι να υποτάσσονται.

Παρά τις απειλές, οι Μήλιοι, με γνώμονα τη διαφύλαξη της ελευθερίας τους και ελπίζοντας στη βοήθεια των Λακεδαιμονίων, επέμειναν στην άρνησή τους να υποταγούν, αν και γνώριζαν την αδυναμία τους. Η Σπάρτη, όμως, όπως είχαν προβλέψει οι Αθηναίοι, δεν βοήθησε τη Μήλο, η οποία, σκληρά πολιορκούμενη, αναγκάστηκε τον επόμενο χειμώνα να παραδοθεί άνευ όρων. Όλοι οι άνδρες εκτελέστηκαν, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά πωλήθηκαν ως δούλοι.

Κατά τον Αρχιδάμειο Πόλεμο είχαν ληφθεί και από τις δύο πλευρές πολύ σκληρά μέτρα εναντίον πόλεων. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε τις περιπτώσεις των Πλαταιών, της Σκιώνης και της Λέσβου. Η περίπτωση όμως των Μηλίων αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση, καθώς οι κάτοικοι του νησιού δεν είχαν δώσει καμία αφορμή, ούτε είχαν λάβει μέρος στις εχθροπραξίες. Απλώς υπερασπίστηκαν το δικαίωμά τους στην ανεξαρτησία. Αν η καταστροφή της Μήλου εκληφθεί, όπως υποστηρίζει η νεότερη έρευνα, ως ύβρις, η ύψιστη αλαζονική πράξη σκληρότητας της Αθήνας, απομένει να εξετάσουμε αμέσως μετά το γεγονός που αποτέλεσε τη νέμεση, την τιμωρία της μεγάλης πόλης γι' αυτή την συμπεριφορά.

Το υπόβαθρο της Σικελικής Εκστρατείας

Τον ίδιο χειμώνα, στα τέλη του 416, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να εκστρατεύσουν στη Σικελία με μια πολύ μεγάλη δύναμη. Ο Θουκυδίδης, ο οποίος αφηγήθηκε αναλυτικά αυτή την εκστρατεία, είναι από την αρχή κατηγορηματικός: ο στόχος των Αθηναίων ήταν να κατακτήσουν το νησί, χωρίς όμως ουσιαστικά να γνωρίζουν το μέγεθος, τον πληθυσμό, τους κατοίκους και τις συνθήκες που επικρατούσαν εκεί.

Παράσταση
έφηβου τοξότη
σε αττικό αγγείο (5ος αιώνας)
από την αποικία της Γέλας.

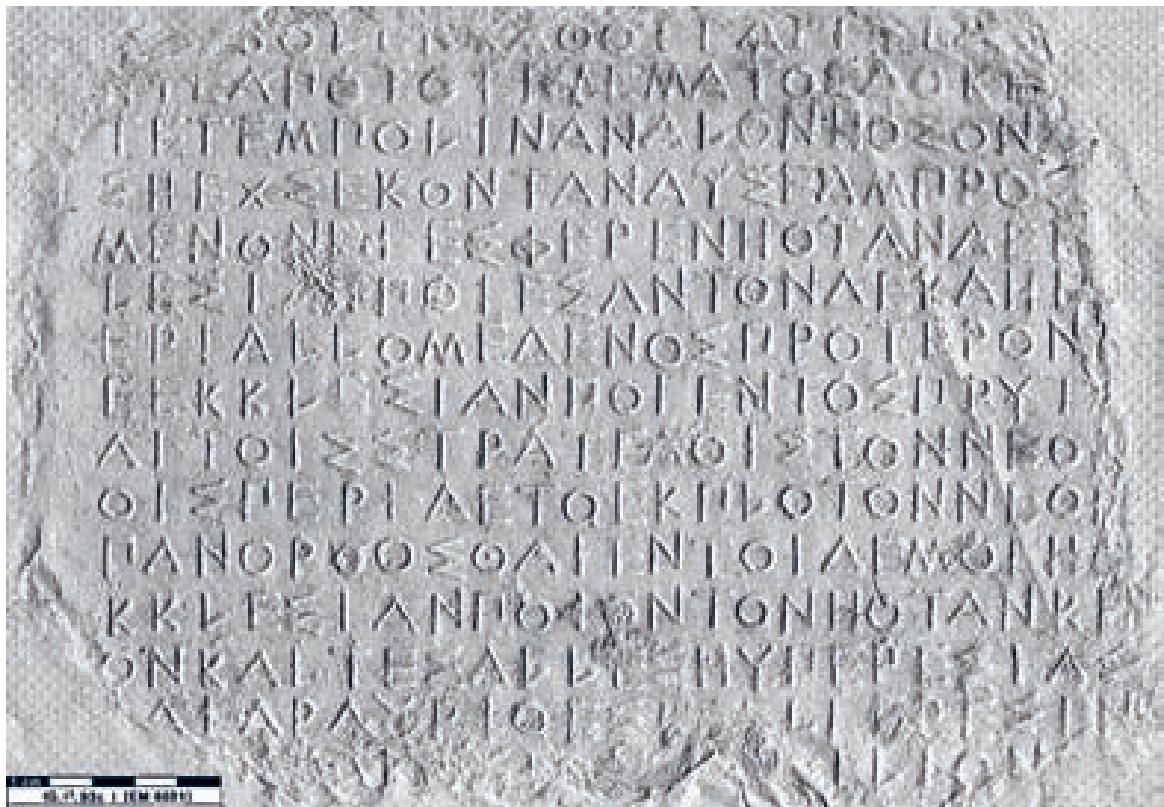
Το νησί της Σικελίας, όπως άλλωστε και η κάτω Ιταλία, είχε από την αρχαική εποχή αποικιστεί από Ελληνες. Οι περισσότερες ελληνικές αποικίες βρίσκονταν στο νοτιοανατολικό τμήμα του, αλλά υπήρχαν διάσπαρτες σε όλες τις ακτές. Οι

περισσότερες ήταν δωρικές, με σημαντικότερη και πιο πλούσια την αποικία της Κορίνθου, τις Συρακούσες. Το ιωνικό στοιχείο του νησιού βρισκόταν σε μειονεκτική θέση και συχνά οι ιωνικές πόλεις αναγκάζονταν να πολεμήσουν για την επιβίωσή τους. Το εσωτερικό της Σικελίας κατοικείτο από μη ελληνικούς πληθυσμούς, τους Σικελούς στα ανατολικά, τους Σικανούς και τους Ελυμους στα δυτικά. Τον πέμπτο πλέον αιώνα οι Συρακούσες ήλεγχαν τους περισσότερους από τους γείτονές τους ιθαγενείς Σικελούς, τους οποίους είχαν μετατρέψει σε υπηκόους.

Η Σικελία διέθετε μεγάλο φυσικό πλούτο και ως ένας από τους τρεις σιτοβολώνες της αρχαιότητας είχε επάρκεια σε σιτηρά και έκανε μεγάλες εξαγωγές προς τον κυρίως ελλαδικό χώρο. Το στοι-

χείο αυτό έπαιξε ρόλο στο εμπορικό, αλλά και στο κατακτητικό ενδιαφέρον που σιγά σιγά ανέπτυξε η νέα ναυτική δύναμη, η Αθήνα, για το νησί. Τη δεκαετία του 440, η Αθήνα συνήφε συμμαχίες με δύο από τις σημαντικότερες ιωνικές πόλεις της περιοχής: τους Λεοντίνους και το Ρήγιο, που, αν και δεν ανήκε με τη στενή έννοια στη Σικελία, βρισκόταν σε καίρια γεωγραφική θέση, καθώς από εκεί, από τα στενά της Μεσσήνης, περνούσαν όλα τα εμπορικά πλοία. Λίγα χρόνια αργότερα, το 433, η Αθήνα συνήφε συμμαχία με την Κέρκυρα εν μέρει επειδή αυτή βρισκόταν στο θαλάσσιο δρόμο για τη Σικελία.

Με το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι δωρικές πόλεις της Σικελίας τάχθηκαν με την πλευρά των Πελοποννησίων, αλλά δεν έστειλαν

Θραύσμα αθηναϊκού ψηφίσματος (415 π.Χ.) που αναφέρεται στην Σικελική Εκτραπεία. (Επιγραφικό Μουσείο, Αθήνα).

βοήθεια, καθώς ήταν απασχολημένες με τα δικά τους προβλήματα, τις στάσεις εντός των πόλεων και τους πολέμους μεταξύ τους. Με αφορμή μια σύγκρουση που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στις Συρακούσες και την πόλη των Λεοντίνων, η Αθήνα, το 427, επενέβη για πρώτη φορά στρατιωτικά εκεί, αποστέλλοντας είκοσι πλοία, για να συνδράμει τις συμμάχους και συγγενείς ιωνικές πόλεις. Κατά τον Θουκυδίδη, όμως, οι πραγματικοί λόγοι ήταν η διακοπή της παροχής σίτου στην Πελοπόννησο και ο έλεγχος του νησιού. Η μικρή αυτή δύναμη με βάση της το Ρήγιο, εκμεταλλευόμενη την αρχική αδράνεια των Συρακουσίων, σημείωσε επιτυχίες, με σημαντικότερην την προσχώρηση της Μεσσήνης στο στρατόπεδό τους. Η κατοχή της Μεσσήνης ήταν τεράστιας σημασίας για τον έλεγχο του πορθμού και συνεπώς του ναυτικού δρόμου που

Ανάγλυφη παράσταση με αθηναϊκό ψήφισμα που αναφέρεται στον τύραννο των Συρακουσών, Διονύσιο.

οδηγούσε από και προς το υπόλοιπο νησί. Παράλληλα, πολλές κοινότητες ντόπιων Σικελών, υποτελών των Συρακουσίων, είχαν προσχωρίσει στους Αθηναίους. Οι Συρακούσες, όμως, εν τω μεταξύ ναυπηγούσαν νέο στόλο για να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους. Μπροστά σε αυτό τον κίνδυνο η Αθήνα αποφασίζει να αποστείλει άλλα σαράντα πλοία στη Σικελία, που όμως εμπλέκονται στα γεγονότα της Πύλου, καθυστερούν να φτάσουν στον τελικό τους προορισμό όταν η κατάσταση είχε πλέον αποβεί αρνητική για τους Αθηναίους: Οι Συρακούσιοι είχαν στο μεταξύ κατορθώσει να πάρουν τη Μεσσήνη με το μέρος τους και στη συνέχεια είχαν συγκρουστεί με τους Αθηναίους στη θάλασσα δύο φορές, με τη συνολική έκβαση μάλλον αμφίρροπη, γεγονός που τους αναπτέρωσε το ηθικό. Οι Σικελιώτες σύμμαχοι των Αθηναίων απογοπεύτηκαν από τις εξελίξεις, καθώς ούτε οι ενισχύσεις των σαράντα πλοίων, όταν έφτασαν, κατόρθωσαν να μεταβάλουν την κατάσταση. Εποι, έγιναν δεκτικοί στις προτάσεις για ειρήνη ενός διακεκριμένου Συρακούσιου πολιτικού, του Ερμοκράτη. Ο Ερμοκράτης, το 424, στο συνέδριο στη Γέλα, όπου είχαν συγκεντρωθεί όλοι οι εμπόλεμοι, διατύπωσε το λεγόμενο «πανσικελικό» δόγμα, την άποψη δηλαδή πως οι Ελληνες του νησιού είχαν κοινά συμφέροντα και γι' αυτό θα έπρεπε να ομονοούν, ώστε να αντιμετωπίζουν από κοινού τους εξωτερικούς εχθρούς, όπως ήταν οι Αθηναίοι, που επιβούλευόνταν τα αγαθά τους και ήθελαν να τους υποτάξουν. Οι προτάσεις του Ερμοκράτη για σύναψη ειρήνης εισακούστηκαν απ' όλους και οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν άπρακτοι. Το αποτέλεσμα αυτό δυσαρέστησε τον αθηναϊκό δήμο, που επέβαλε αυστηρές κυρώσεις στους στρατηγούς της εκστρατείας.

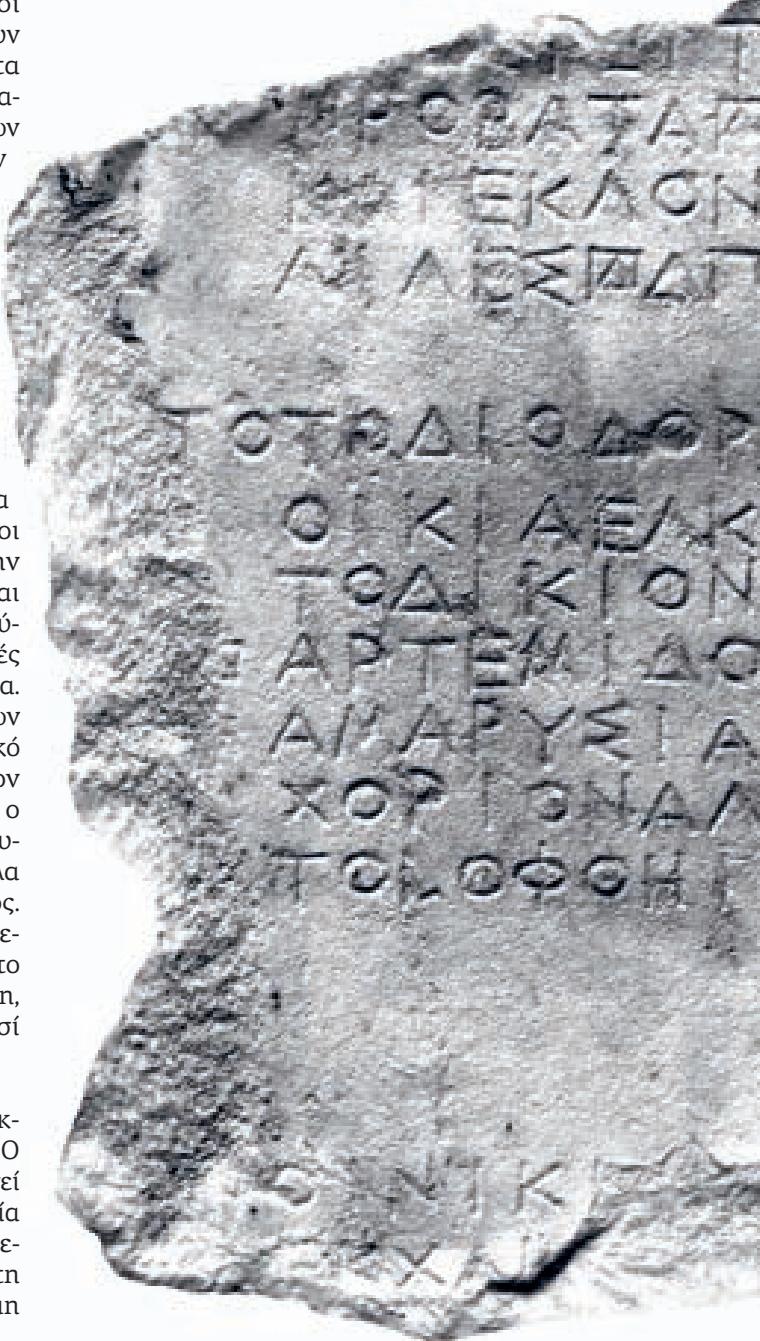
Η απόφαση για νέα εκστρατεία στη Σικελία

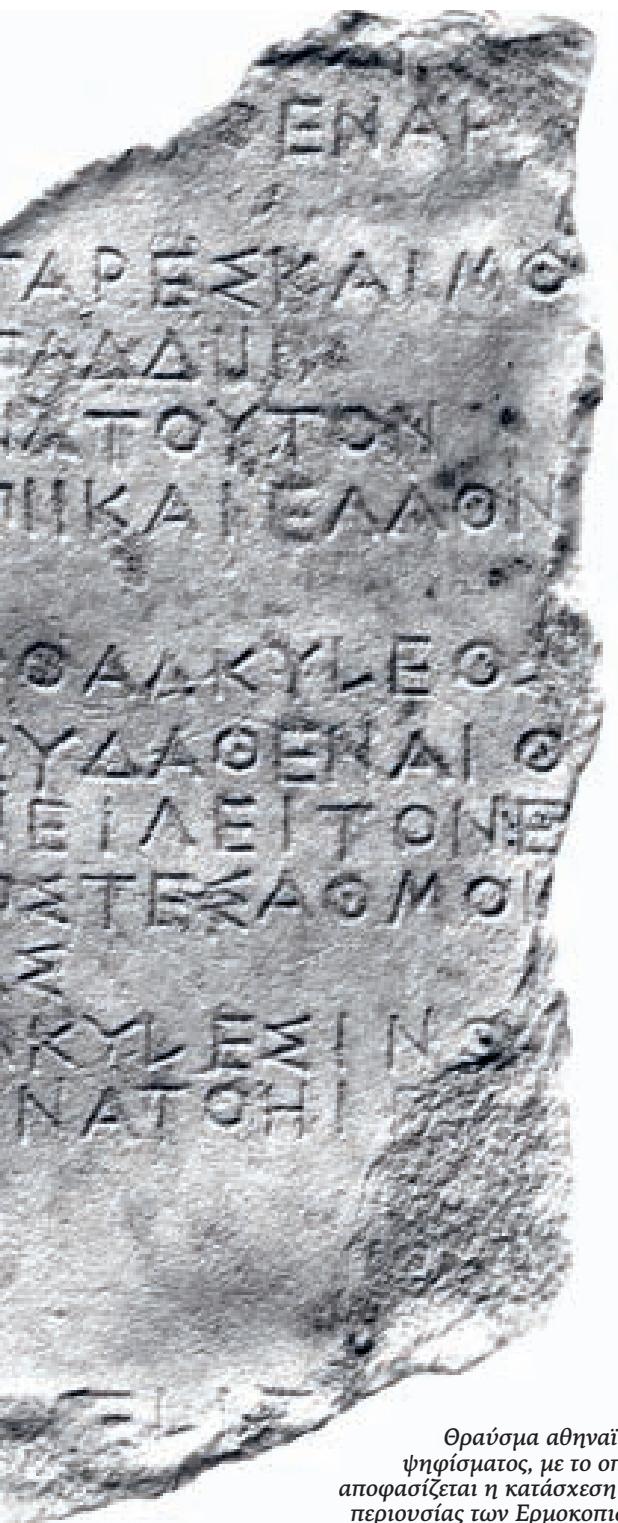
Σε αυτό το σημείο είχαν αφίσει την κατάσταση στη Σικελία οι Αθηναίοι. Για περίπου δέκα χρόνια δεν αναμίχθηκαν στις υποθέσεις των Σικελιωτών. Όμως, το 416, μια ασήμαντη αφορμή θα προκαλέσει νέα εμπλοκή τους εκεί. Η Εγεστα, μια μη

1 cm

ελληνική πόλη στα βορειοδυτικά του νησιού, η οποία είχε στο παρελθόν συνάψει συμμαχία με την Αθήνα, βρισκόταν σε πόλεμο με το γείτονά της Σελινούντα και τις Συρακούσες. Εγεσταίοι πρέσβεις στάλθηκαν στην Αθήνα, για να ζητήσουν ναυτική βοήθεια, υποσχόμενοι να καλύψουν τα έξοδα της εκστρατείας. Τους θύμισαν την πρόσφατη καταστροφή της ιωνικής πόλης των Λεοντίνων από τις Συρακούσες και ισχυρίστηκαν πως ήταν στο άμεσο συμφέρον της πόλης να στείλει αυτή τη ναυτική δύναμη στη Σικελία, καθώς, αν οι Συρακούσες επικρατούσαν σε όλο το νησί, θα μπορούσαν με ασφάλεια να στείλουν ναυτική βοήθεια στους συμμάχους τους Πελοποννήσιους και με αυτό τον τρόπο να καταστρέψουν την Αθήνα. Τα επιχειρήματα των Εγεσταίων βρήκαν ανταπόκριση στην Αθήνα. Από πολλές απόφεις η στιγμή ήταν ιδανική, ώστε οι Αθηναίοι πολίτες να λάβουν την απόφαση για μια τόσο φιλόδοξη εκστρατεία. Η Ειρήνη του Νικία τυπικά ίσχυε ακόμη και, παρότι οι Κορίνθιοι, οι Βοιωτοί και οι Μεγαρείς είχαν αρνηθεί να την υπογράψουν, η αττική γη παρέμενε ασφαλής και ο πόλεμος περιορίζθηκε σε οποραδικές συγκρούσεις με τους Κορινθίους και κάποιες πολεμικές ενέργειες στην Πελοπόννησο και τη Μακεδονία. Ως εκ τούτου, τα χρήματα από τις εισφορές των συμμάχων δεν ξοδεύονταν, το πολεμικό δυναμικό δεν φθειρόταν και το χρηματικό απόθεμα στον Παρθενώνα άρχισε ξανά να αυξάνεται. Επίσης, ο εφιάλτης του λοιμού είχε παρέλθει και ο πλημυρός της Αττικής αυξανόταν. Φαινομενικά, όλα έδειχναν πως η Αθήνα είχε ανακάμψει πλήρως. Παραδίδεται, λοιπόν, πως, αφού έφτασαν οι Εγεσταίοι πρέσβεις στην Αθήνα, πριν ακόμη τεθεί το ζήτημα της εκστρατείας στη Σικελία προς ψήφιση, σε όλη την πόλη η συζήτηση για το μακρινό νησί μονοπωλούσε το ενδιαφέρον των πολιτών.

Ο κύριος υποστηρικτής της συγκεκριμένης εκστρατείας δεν ήταν άλλος από τον Αλκιβιάδη. Ο νέος αυτός και φιλόδοξος άνδρας, που είχε εκλεγεί στρατηγός εκείνο το έτος, θεώρησε την εκστρατεία ως την ευκαιρία για την επίτευξη της μεγαλύτερης στρατιωτικής επιτυχίας της Αθήνας, υπό τη δική του φυσικά πηγεσία, και υποστήριξε με θέρμην

Θραύσμα αθηναϊκού ψηφίσματος, με το οποίο αποφασίζεται η κατάσχεση της περιουσίας των Ερυκοπιδών (Πανεπιστήμιο Οχαίο).

το αίτημα των Εγεσταίων. Πέτυχε, δε, να πείσει τον αθηναϊκό δήμο, που εξέλεξε στρατηγούς της εκστρατείας τον Αλκιβιάδη, τον Νικία και τον Λάμαχο. Ο Νικίας, όμως, παρά την εκλογή του, διαφωνούσε με την πραγματοποίηση της εκστρατείας. Πέντε μόλις ημέρες μετά την αρχική απόφαση, έθεσε το θέμα ξανά προς συζήτηση και ζήτησε από τους Αθηναίους να την ακυρώσουν. Εξήγησε στην εκκλησία του δήμου πως, αν και η κατάσταση στον ελλαδικό χώρο έμοιαζε να έχει ομαλοποιηθεί, κάθε άλλο παρά σταθερή ήταν, καθώς ορισμένοι από τους ισχυρότερους συμμάχους της Σπάρτης δεν είχαν επικυρώσει την ειρήνη, ενώ η ίδια η Σπάρτη αναζητούσε την ευκαιρία για να ξαναρχίσει τον πόλεμο. Υπό αυτές τις συνθήκες, μια εκστρατεία στη Σικελία θα αποτελούσε εγχείρημα διπλά επίφοβο, καθώς μια πιθανή ήττα θα έθετε σε άμεσο κίνδυνο την πγεμονία της Αθήνας στην Ελλάδα. Συνεχίζοντας, ο Νικίας επισήμανε τις αντικειμενικές δυσκολίες μιας τέτοιας επιχείρησης σε τόπο τόσο μακρινό, μεγάλο αλλά και εχθρικό, αφού θα ήταν πολύ δύσκολο για τους Αθηναίους να εξασφαλίσουν εκεί αξιόπιστους συμμάχους.

Ο Αλκιβιάδης πήρε στη συνέχεια το λόγο προκειμένου να πείσει τους Αθηναίους για τη σκοπιμότητα της εκστρατείας. Η Αθήνα, υποστήριξε, δεν θα κινδυνέψει κατά τη σικελική εκστρατεία από τους Πελοποννησίους, αφού ακόμη και αν εισβάλουν ξανά στην Αττική, δεν θα μπορέσουν να πλήξουν τη ναυτική δύναμη της πόλης. Σχετικά, δε, με την ίδια την εκστρατεία στη Σικελία, υποτίμησε τους κινδύνους της, παρουσιάζοντας τις σικελιωτικές πόλεις ως δικαιούμενες από εσωτερικές έριδες και πολέμους μεταξύ τους, στοιχεία που τις καθιστούσαν ευάλωτες. Αυτές τους ακριβώς τις αδυναμίες θα μπορέσουν να εκμεταλλευτούν οι ίδιοι, ώστε να εξασφαλίσουν συμμάχους και να αντιμετωπίσουν τις Συρακούσες που είχαν, κατά τη γνώμη του, λιγότερες δυνάμεις απ' όσες διακήρυξαν. Κατά τον Αλκιβιάδη, η Αθήνα επιβαλλόταν να πραγματοποιήσει αυτή την εκστρατεία, καθώς, αν οι Συρακούσες επικρατούσαν σε όλη τη Σικελία, θα μπορούσαν με ασφάλεια να στείλουν ναυτική βοήθεια στους συμμάχους τους Πελοποννησίους και με αυτό τον τρόπο να καταστρέψουν

την Αθήνα. «Αν παραμείνουμε ήσυχοι», τονίζει ο Αλκιβιάδης, «δεν θα αυξήσουμε σε τίποτε την πγεμονία μας, αντίθετα θα τη μειώσουμε. Διότι μια πγεμονική δύναμη πρέπει πάντοτε να προσέχει, όχι μόνο να αντιμετωπίζει τους εχθρούς που έρχονται εναντίον της, αλλά και να προβλέπει για τους μελλοντικούς εχθρούς».

Ο γεμάτος πάθος λόγος του Αλκιβιάδη κατόρθωσε να πείσει τους Αθηναίους για τη σκοπιμότητα της εκστρατείας αυτής. Βλέποντας ο Νικίας τα τεκτανόμενα, επιχείρησε να αποτρέψει τους Αθηναίους παρουσιάζοντας με τα μελανότερα χρώματα τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι στη Σικελία και ζητώντας γι' αυτό υπερβολικά μεγάλες προετοιμασίες και την αποστολή ενός πολύ μεγάλου εκστρατευτικού σώματος. Ήλπιζε ο Νικίας πως με αυτά του τα λόγια θα κατόρθωνε να αποθαρρύνει τους συμπολίτες του, ήταν όμως τέτοιος ο ενθουσιασμός του δήμου που αντιθέτως ενέκρινε αμέσως την προετοιμασία του εξαιρετικά πολυάριθμου και καλά εξοπλισμένου εκστρατευτικού σώματος.

Ιεροσυλία και ανποσχία στην Αθήνα. Οι Ερμιοκοπίδες

Ενώ είχαν αρχίσει οι προετοιμασίες για τη Σικελική Εκστρατεία, συνέβη ένα από τα πιο αινιγματικά γεγονότα στην ιστορία ολόκληρης ίσως της αρχαιότητας, που ακόμη απασχολεί την ιστορική έρευνα. Κάποια νύχτα, λοιπόν, στην Αθήνα, το θέρος του 415, άγνωστοι δράστες ακρωτηρίασαν όλες σχεδόν τις ερμαϊκές στήλες που υπήρχαν στην πόλη. Οι ερμαϊκές στήλες ήταν ένα είδος αγάλματος το οποίο αποτελείτο από μια στήλη, που έφερε προτομή του Ερμή και έναν τελετουργικό φαλλό. Οι στήλες αυτές χρησίμευαν ως οδοδείκτες, αλλά είχαν και ιερό χαρακτήρα για τους Αθηναίους. Ετσι, όταν βρέθηκαν σχεδόν όλες ακρωτηριασμένες, το γεγονός εξελίφθη ως πράξη ιεροσυλίας, αλλά και ως κακός οιωνός σχετικά με την εκστρατεία. Η ανποσχία του δήμου εντάθηκε από τις κατηγορίες ορισμένων πως πίσω από την πράξη αυτή κρύβονταν κύκλοι που επιθυμούσαν την

Ερμαϊκή στήλη (5ος αιώνας) που φέρει την προτομή του Ερμή και έναν τελετουργικό φαλλό. Ο ακρωτηριασμός των ερμαϊκών στηλών εξελίχθη από τους Αθηναίους ως ιεροσυλία και θεωρήθηκε κακός οιωνός για την έκβαση της Σικελικής Εκστρατείας (Μουσείο Αμφίπολης).

ανατροπή του πολιτεύματος και την εγκαθίδρυση τυραννίδας. Πράγματι, ορισμένα άτομα με αντιδημοκρατικά και αριστοκρατικά ιδεώδη δρούσαν στην Αθήνα, αλλά η απίχνηση και η δύναμη τους ήταν ακόμη εξαιρετικά περιορισμένες. Ισως όμως ακριβώς επειδή δεν μπορούσαν να επηρεάσουν τις εξελίξεις με άλλο τρόπο, επέλεξαν μια τέτοια πράξη για να δημιουργήσουν αναστάτωση.

Αμέσως άρχισαν έρευνες και η Πολιτεία υποσχέθηκε ασυλία και αμοιβές σε όσους έδιναν πληροφορίες. Καταγγέλθηκε τότε όχι κάτι σχετικό με την αποκοπή των Ερμών, αλλά άλλοι ακρωτηριασμοί αγαλμάτων και η βεβήλωση των Ελευσινίων Μυστηρίων, η διακωμώδηση δηλαδή των ιερών αυτών τελετών, σε σπίτια ιδιωτών. Μεταξύ άλλων, κατηγορήθηκε και ο Αλκιβιάδης, του οποίου η συχνά σκανδαλώδης ιδιωτική ζωή είχε στο παρελθόν προκαλέσει αρνητικά σχόλια. Οι πολιτικοί του εχθροί τον κατηγόρησαν μάλιστα πως ήταν αναμεμιγμένος και στην κοπή των Ερμών και πως με τις βέβηλες αυτές πράξεις του στόχευε μακροπρόθεσμα στην κατάλυση της Δημοκρατίας. Ο Αλκιβιάδης αντέκρουε τις κατηγορίες και

ζητούσε να απολογηθεί άμεσα, ώστε πριν αποπλεύσει ο στόλος που ήταν πλέον έτοιμος, ή να βρεθεί ένοχος και να τιμωρηθεί ή να απαλλαγεί από κάθε υποψία. Οι πολιτικοί του όμως αντίπαλοι, οι οποίοι διέκριναν πως σε εκείνη τη φάση και λόγω του εξέχοντος ρόλου που ο Αλκιβιάδης έπαιζε στην εκστρατεία η κοινή γνώμη ήταν ευνοϊκά διατεθειμένη και μάλλον θα αθωωνόταν, έπεισαν το δήμο να αναβάλει τη δίκη έως την επιστροφή του εκστρατευτικού σώματος.

Η αρχή της εκστρατείας

Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο στόλος εξέπλευσε για τη Σικελία περίπου στα μέσα του καλοκαιριού. Ο Θουκυδίδης αφηγείται πολύ παραστατικά τον απότολο του αθηναϊκού στόλου, καθώς «ποτέ στο παρελθόν δεν είχε εκπλεύσει από το λιμάνι μιας μόνο ελληνικής πόλης στρατός πολυτελέστερα και ευπρεπέστερα εφοδιασμένος». Οι εκατό αθηναϊκές τριήρεις απέπλευσαν από τον Πειραιά υπό τις ευχές όλου του πληθυσμού της πόλης, που με ανάμικτα συναισθήματα ενθουσιασμού, αλλά

«Ολυμπιάς», αναπαράσταση αθηναϊκής τριήρους. Στην αρχή της Σικελικής Εκστρατείας απέπλευσαν από τον Πειραιά 100 αθηναϊκές τριήρεις.

και ανησυχίας είχε κατέβει στο λιμάνι για να ξεπροβούδισει το στόλο. Οταν η αθηναϊκή δύναμη θα ενωνόταν στην πορεία του ταξιδιού με τις δυνάμεις των συμμάχων της και των μισθοφόρων που προορίζονταν για τη Σικελία, το σύνολο του εκστρατευτικού σώματος θα αριθμούσε εκατόν τριάντα τέσσερις τριήρεις, πέντε χιλιάδες οπλίτες, τοξότες, σφενδονήτες, ιππείς, καθώς και ένα πλήθος στιγματών, βοηθητικών και εμπορικών πλοίων που ακολουθούσαν το κυρίως εκστρατευτικό σώμα.

Ενώ αυτά συνέβαιναν στον ελλαδικό χώρο, στις Συρακούσες, αν και είχαν φτάσει τα νέα για τη μεγάλη εκστρατεία που προετοίμαζαν οι Αθηναίοι, για καιρό ο λαός δεν πίστευε τις ειδήσεις ως πραγματικές. Μάταια ο Ερμοκράτης προσπάθησε να πείσει το δήμο να αναλάβει άμεσα στρατιωτική

δράση προς αντιμετώπιση της πρώτης μοίρας του εχθρικού ναυτικού στα ανοιχτά της Ιταλίας, πριν δηλαδή ο εχθρικός στόλος ενωμένος φτάσει στα σικελικά νερά. Οι Συρακούσιοι, αβέβαιοι ακόμη για το κατά πόσον ήταν αληθείς οι ειδήσεις για τις προετοιμασίες των Αθηναίων, περιορίστηκαν σε διπλωματικές ενέργειες εντός της Σικελίας και στη λίγψη ορισμένων μέτρων ενίσχυσης της οπλιτικής και ιππικής δύναμης της πόλης τους, όχι όμως και της ναυτικής τους δύναμης.

Στο μεταξύ, ο αθηναϊκός στόλος, μαζί με τις δυνάμεις των συμμάχων, είχε συγκεντρωθεί στην Κέρκυρα και από εκεί έπλευσε τηματικά προς την Ιταλία. Αμέσως προέκυψαν τα πρώτα προβλήματα, καθώς οι ιταλιωτικές πόλεις τούς αντιμετώπισαν με επιφύλαξη και κάποιες φορές εχθρικά. Το πιο ανησυχητικό απ' όλα ήταν πως και το Ρήγιο, σύμ-

Θραύσμα ψηφίσματος των Εγεσταίων, με το οποίο αποφασίζεται η συμμαχία της Εγεστας με την Αθήνα.

μαχος των Αθηναίων κατά την πρώτη σικελική εκστρατεία, αρνήθηκε να τους επιτρέψει την είσοδο εντός των τειχών και να συμμαχήσει μαζί τους ενάντια στις Συρακούσες, δηλώνοντας πως θα τηρήσει στάση ουδετερότητας. Οι προειδοποιήσεις του Νικία πώς δεν θα έβρισκαν συμμάχους φαίνεται πως επιβεβαιώνονταν, ίσως εξαιτίας και του φόβου που δημιούργησε η μεγάλη αυτή δύναμη. Ετσι, οι Αθηναίοι στρατοπέδευσαν προσωρινά έξω από τα τείχη του Ρηγίου μέχρι να αποφασίσουν τις επόμενες κινήσεις τους. Γρήγορα και άλλες αρνητικές ειδήσεις ήρθαν να προστεθούν: Αποκαλύφθηκε πως οι Εγεσταίοι τούς είχαν εξαπατήσει, αφού στην πραγματικότητα διέθεταν στο ταμείο τους ελάχιστα χρήματα και, παρά τις προηγούμενες υποσχέσεις τους, δεν ήταν σε θέση να χρηματοδοτήσουν την εκστρατεία. Χωρίς τη συμμαχία των ιταλιωτικών και των σικελιωτικών πόλεων και χωρίς τα χρήματα από την Εγεστα, η κατάσταση για τους Αθηναίους διαγραφόταν ανησυχητική. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι στρατηγοί συγκρότησαν συμβούλιο για να αποφασίσουν ποια πορεία δράσης να ακολουθήσουν.

Ο Νικίας πρότεινε πως υπό τις παρούσες συνθήκες έπρεπε να περιοριστούν στο να συμφιλιώσουν τους Σελινούντιους με τους Εγεσταίους και, αφού πραγματοποιήσουν μια επίδειξη της δύναμης της πόλης βοηθώντας παράλληλα τους Λεοντίνους με όποιον τρόπο μπορούν, να αποχωρήσουν, εκτός κι αν η κατάσταση αλλάξει στο μεταξύ θεαματικά υπέρ τους.

Το σχέδιο του Αλκιβιάδη είχε τελείως διαφορετική λογική. Πίστευε πως θα ήταν υποτιμητικό ένα τόσο λαμπρό εκστρατευτικό σώμα να αποχωρήσει από τη Σικελία. Αντίθετα, υποστήριξε για άλλη μια φορά πως έπρεπε να χρησιμοποιήσουν τη διπλωματία, ώστε να εξασφαλίσουν επί σικελικού εδάφους όσο το δυνατόν περισσότερους συμμάχους και στη συνέχεια να επιτεθούν στους Συρακούσιους και τους Σελινούντιους.

Σε διαφορετικό τόνο κινήθηκε η πρόταση του Λαμάχου, που ήταν περισσότερο στρατηγός και λιγότερο πολιτικός από τους άλλους δύο. Ο Λά-

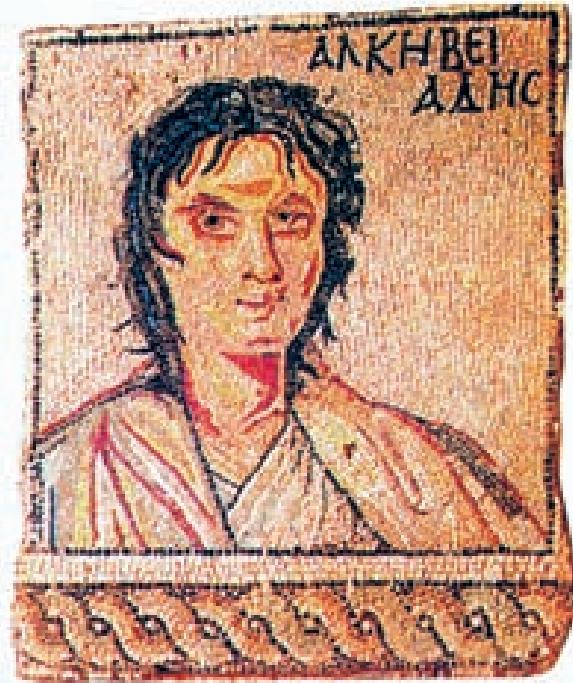
μαχος έβλεπε καθαρά πως ο βασικός στόχος και παράλληλα ο δυσκολότερος αντίπαλος ήταν οι Συρακούσες. Ετσι, πρότεινε να επιτεθούν άμεσα εναντίον της μεγάλης πόλης, όσο διέθεταν το σημαντικό πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού και πριν οι Συρακούσιοι προλάβουν να ολοκληρώσουν τις πολεμικές τους προετοιμασίες. Η άμεση επίθεση εναντίον των Συρακουσών κατά τον Λάμαχο θα προκαλούσε επιπροσθέτως και αλλαγή του κλίματος στο νησί, καθώς οι άλλες σικελιωτικές πόλεις, που μέχρι τότε τηρούσαν στάση αναμονής, θα προσχωρούσαν στους Αθηναίους.

Τελικά, το σχέδιο που προκρίθηκε ήταν αυτό του Αλκιβιάδη, καθώς ο Λάμαχος υποχώρησε. Οι εξελίξεις έμελλε να αποδείξουν πόσο καταστροφική θα αποδεικνύόταν αυτή η επιλογή και πόσο διαφορετικό θα ήταν το αποτέλεσμα, αν είχε ακολουθηθεί η στρατηγική του Λαμάχου. Το σχέδιο του Αλκιβιάδη δεν λειτούργησε, καθώς μόνο μετά την άσκηση πίεσης οι ιωνικές πόλεις Νάξος και Κατάνη συμμάχησαν με τους Αθηναίους, ενώ σε όλες τις άλλες περιπτώσεις το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό.

Ο Ερμής «εκδικείται» τον Αλκιβιάδη

Ενώ η κατάσταση για το εκστρατευτικό σώμα δεν βελτιωνόταν, συνέβη κάτι εντελώς απροσδόκητο. Οι Αθηναίοι, ευρισκόμενοι σε ξένη χώρα, στερήθηκαν τον ιθύνοντα νου της όλης επιχείρησης, τον Αλκιβιάδη, καθώς έφτασε στη Σικελία διαταγή από την Αθήνα για ανάκληση του στρατηγού και κάποιων στρατιωτών ώστε να απολογηθούν σχετικά με τη βεβήλωση των Μυστηρίων.

Κατά το διάστημα που είχε παρέλθει από την αναχώρηση του στόλου, τα πνεύματα στην Αθήνα σχετικά με το ζήτημα του ακρωτηριασμού των Ερμών και την παρωδία των Ελευσίνιων Μυστηρίων κάθε άλλο παρά είχαν πρεμήσει. Οι Αθηναίοι, λαός στο σύνολό του εξαιρετικά θρησκευόμενος αλλά και προληπτικός, καταλήφθηκε από υστερία σχετικά με τις πράξεις ιεροσυλίας. Πειθόμενος δε στις ιαχές κακόβουλων δημιαγωγών, τις αντιμετώπιζε ως συνωμοσίες στρεφόμενες ενάντια στο κράτος

Ρωμαϊκό ψηφιδωτό (2ος, 3ος αιώνας μ.Χ.) με τη μορφή του Αλκιβιάδη. Ο Αθηναίος στρατηγός ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου αντέκρουντε τα επιχειρήματα του Νικία και έπεισε τους Αθηναίους να πραγματοποιήσουν τη Σικελική Εκστρατεία. (Μουσείο Σπάρτης).

και το πολίτευμα. Οι πηγές μας υπογραμμίζουν πως μέσα στο γενικότερο πανικό, οι καταγγελίες αναξιόπιστων ατόμων αντιμετωπίστηκαν πολύ σοβαρά και έτσι πρόσωπα συχνά ευυπόληπτα κατηγορήθηκαν, φυλακίστηκαν και εκτελέστηκαν. Αργότερα αποδείχθηκε πως ορισμένοι τουλάχιστον από τους καταγγέλλοντες είχαν ψευδομαρτυρήσει, ώστε να εισπράξουν τις αμοιβές ή να εκβιάσουν τα υποψήφια θύματά τους. Καθώς η αγριότητα και η γενική μανία αυξάνονταν, πολλαπλασιάζονταν και οι συλλήψεις, χωρίς κανείς να μπορεί να πει με βεβαιότητα ποιος ήταν αθώος και ποιος ένοχος. Τέτοιος ήταν ο τρόμος που επικρατούσε, ώστε όταν συγκαλείτο η Εκκλησία του Δήμου, κανείς Αθηναίος δεν γνώριζε αν επρόκειτο σε λίγο να βρεθεί ο ίδιος κατηγορούμενος. Ο ρίτορας Ανδοκίδης, ο οποίος και αυτός κατηγορήθηκε, για να σώσει τη ζωή του, όπως ο ίδιος μαρτυρεί,

αποφάσισε να εκμεταλλευτεί τον όρο περί ασυλίας και να παραδεχθεί πως ήταν ένοχος για την κοπή των Ερμών, κατονομάζοντας και άλλους για αυτό το έγκλημα. Ετσι, ο μεν καταγγέλλων απελευθερώθηκε, ενώ, αντίθετα, όσοι κατονομάστηκαν από αυτόν συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν ή διέφυγαν και επικηρύχθηκαν. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Θουκυδίδης αμφιβάλλει για το κατά πόσον τιμωρήθηκαν οι πραγματικοί ένοχοι. Οι αμφιβολίες του φυσικά είναι βάσιμες, καθώς οι Αθηναίοι σ' αυτό το «κυνήγι μαγισσών» έμοιαζαν να αναζητούν περισσότερο αποδιοπομπαίους τράγους, παρά τους πραγματικούς ενόχους.

Ενώ αυτό το κλίμα επικρατούσε στην πόλη, οι εχθροί του Αλκιβιάδη τον κατηγόρησαν ξανά εν τη απουσίᾳ του για εμπλοκή στην παρωδία των Ελευσινίων Μυστηρίων και για σχέδια κατάλυσης της Δημοκρατίας σε συνεννόηση με τους Πελοποννησίους. Οι εξελίξεις επέτειναν το κλίμα υστερίας στην Αθήνα και ο δήμος, οργισμένος, ψήφισε την ανάκληση του Αλκιβιάδη και κάποιων στρατιωτών προκειμένου να δικαστούν. Δεδομένου του κλίματος στην Αθήνα, η θανατική τους καταδίκη ήταν βέβαιη. Ο Αλκιβιάδης συνειδητοποίησε ποια θα ήταν η τύχη που τον περίμενε αν επέστρεφε στην Αθήνα, γι' αυτό, ενώ αρχικά προσποιήθηκε πως υπακούει στη διαταγή, φτάνοντας στους Θουρίους, διέφυγε μαζί με τους άλλους κατηγορουμένους και βρήκε καταφύγιο στην Πελοπόννησο. Επειτα από αυτή τη στάση, οι Αθηναίοι τον δίκασαν ερήμην και, όπως ήταν αναμενόμενο, τον καταδίκασαν αυτόν και τους άλλους σε θάνατο. Ο Αλκιβιάδης, πριν εγκαταλείψει για πάντα τα σικελικά νερά, είχε προδώσει στους αντιπάλους το αθηναϊκό σχέδιο για αιφνιδιαστική κατάληψη της Μεσσήνης, με αποτέλεσμα η επιχείρηση αυτή των Αθηναίων, όταν αργότερα τέθηκε σε εφαρμογή, να αποτύχει. Η συγκεκριμένη πράξη εκδίκησης του Αλκιβιάδη απέναντι στην πατρίδα του έμελλε να είναι μόνο η πρώτη από τις ζημίες που τα επόμενα χρόνια θα προκαλούσε στην Αθήνα ο εμπνευστής της Σικελικής Εκστρατείας.

Εξετάζοντας συμπερασματικά τα ζητήματα της κοπής των Ερμών και της βεβήλωσης των Μυ-

Μετάλλιο με μυντικιστική παράσταση δοχείου με φίδι η οποία συσχετίζεται με τα Ελευσίνια Μυστήρια. Η βεβήλωσή τους αποδόθηκε επίσης στον Αλκιβιάδη.

Σπαρτιατική ασπίδα από τη μάχη της Σφακτηρίας (Μουσείο Αγοράς, Αθήνα).

στηρίων, από τα στοιχεία που διαθέτουμε φαίνεται να επιβεβαιώνεται η φράση του Θουκυδίδη πως κανείς πραγματικά δεν μπορεί να γνωρίζει αν τιμωρήθηκαν οι πραγματικοί ένοχοι. Κατά γενική ομολογία, κάθε σωστή δικαστική έρευνα απαιτεί ψυχραιμία, χρόνο και αμεροληψία, στοιχεία που έλειπαν από την πγεσία, αλλά και από τον αθηναϊκό δήμο σε εκείνη τη χρονική συγκυρία. Εχει υποστηριχθεί από την νεότερη έρευνα πως θα βρούμε τους πραγματικούς ενόχους αν αναφτηθούμε ποιος επωφελείτο από την αναστάτωση που θα προκαλούσε μια τέτοια πράξη ιεροσυλίας ακριβώς πριν από τον απόπλου του στόλου. Η απάντηση, φυσικά, είναι οι αντιδημοκρατικοί κύκλοι εντός της Αθήνας και όλοι οι εξωτερικοί της εχθροί. Αυτό όμως δεν επαρκεί για να πεισθούμε, καθώς καμία συνωμοσία εναντίον της Δημοκρατίας δεν αποδείχτηκε. Σχετικά τώρα με τη βεβήλωση των Μυστηρίων, μια τέτοια πράξη ταίριαζε απόλυτα στον τρόπο συμπεριφοράς του Αλκιβιάδη, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει πως αποκλείεται οι εχθροί του να τον κατηγόρησαν άδικα για να τον καταστρέψουν, εκμεταλλεύομενοι το γενικότερο κλίμα υστερίας που είχε επικρατήσει.

Το μόνο βέβαιο και χρήσιμο συμπέρασμα που μπορεί κανείς να εξαγάγει από όλη αυτή την ομιχλώδη υπόθεσην είναι πως ο αθηναϊκός δήμος, ακόμη και τη στιγμή της μεγαλύτερής του δόξας και δύναμης, ήταν ένα σύνολο πολιτών άκρως θρησκόληπτο, δεισιδαίμον, εύπιστο και επιρρεπές στο να διαπράττει, υπό το κράτος του φόβου, πάσης φύσεως ακρότητες και βιαιότητες. Η πορεία των πραγμάτων έμειλλε να αποδείξει ποια θα ήταν η στάση αυτού του ίδιου δήμου σε περιστάσεις ουσιαστικής αδυναμίας, δυσκολιών και κινδύνων.

Η κλιμάκωση της εκστρατείας

Μετά την ανάκληση του Αλκιβιάδη, ο Νικίας και ο Λάμαχος αξιοποίησαν το υπόλοιπο χρονικό διάστημα που απέμενε μέχρι το τέλος του καλοκαιριού, έως δηλαδή τα τέλη Οκτωβρίου,

Κράνος κορινθιακού τύπου. Η Σικελική Εκστρατεία αντιμετωπίστηκε εχθρικά από τους Κορίνθιους, καθώς η επιρροή τους στο νησί, μέσω της αποικίας των Συρακουσών, ήταν παγιωμένη (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

σε δευτερεύουσες επιχειρήσεις που στόχο είχαν την εξασφάλιση χρηματικής και στρατιωτικής βοήθειας από τους Εγεσταίους και τους Σικελούς συμμάχους, που πρόσφατα είχαν προσχωρήσει στο αθηναϊκό μέτωπο.

Μέσα στο χειμώνα που ακολούθησε, οι Αθηναίοι έλαβαν επιτέλους την απόφαση να επιτεθούν στις ίδιες τις Συρακούσες. Οι Συρακούσιοι είχαν στο μεταξύ αξιοποιήσει το χρονικό διάστημα από την εμφάνιση της αθηναϊκής δύναμης στα νερά της Ιταλίας, προκειμένου να ολοκληρώσουν τις προετοιμασίες τους. Βλέποντας πως ο εχθρός δεν επιτέθηκε αμέσως, αναθάρρησαν, εκλαμβάνοντας την καθυστέρηση ως ένδεικη αδυναμίας, και επιθυμούσαν την κατά παράταξη σύγκρουση με τους Αθηναίους. Οταν δε οι Αθηναίοι με τέχνασμα αποβιβάστηκαν στις Συρακούσες απρόσκοπτα, αντιπα-

ρατάχθηκαν και συγκρούστηκαν προς αυτούς έξω από τα τείχη της πόλης. Η σύγκρουση ήταν σκληρή, καθώς, όπως επισημαίνει ο Θουκυδίδης, οι μεν Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους πολεμούσαν για την ίδια τους τη χώρα, οι δε Αθηναίοι και σύμμαχοι γνώριζαν πολύ καλά πως βρίσκονταν σε εχθρική χώρα και η ίδια τους η επιβίωση εξαρτάτο από τη νίκη. Για τους λόγους αυτούς και οι δύο πλευρές μάχονταν με ζήλο και γενναιότητα, ώστε για μεγάλο χρονικό διάστημα η μάχη ήταν αμφίρροπη. Στο τέλος, όμως, η ανώτερη εμπειρία και πειθαρχία των Αθηναίων και των συμμάχων τους επικράτησε, η γραμμή των Συρακουσίων έσπασε και εκείνοι και οι σύμμαχοί τους τράπηκαν σε φυγή. Οι Αθηναίοι όμως, καθώς η εποχή δεν ήταν κατάλληλη για τη συνέχιση των εχθροπραξιών, δεν εκμεταλλεύτηκαν περαιτέρω τη νίκη τους, αλλά αποσύρθηκαν στην Κατάνη για το χειμώνα.

Το εσωτερικό των μεταλλείων του Λαυρίου. Στο πλευρό των Σπαρτιατών αυτή τη φορά, ο Αλκιβιάδης τούς συμβούλεψε να τειχίσουν το φρούριο της Δεκέλειας, ώστε να στερήσουν από τους Αθηναίους την εκμετάλλευση των μεταλλείων του Λαυρίου.

Η Σπάρτη και η Κόρινθος στο πλευρό των Συρακουσών

Μετά την ήττα, το κλίμα στις Συρακούσες ήταν φυσικά βαρύ. Εβλεπαν τώρα καθαρά οι Συρακούσιοι πως είχαν υποτιμήσει τον κίνδυνο που πλέον τους απειλούσε άμεσα. Σε αυτή την κρίσιμη περίσταση ο Ερμοκράτης πρότεινε τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Εκείνα που τους έλειπαν, τόνισε, ήταν η πολεμική εμπειρία και η πειθαρχία. Τη μεν εμπειρία θα την αποκτούσαν αν αξιοποιούσαν το χειμώνα για να ασκηθούν σε στρατιωτικά γυμνάσια, τη δε πειθαρχία αν οι στρατηγοί, που τότε ήταν δεκαπέντε, μειώνονταν κατά πολύ και σε αυτούς τους λίγους δίνονταν έκτακτες αρμοδιότητες. Οι προτάσεις του Ερμοκράτη αυτή τη φορά εισακούστηκαν, και εκείνος μαζί με δύο ακόμη Συρακούσιους εκλέχθηκε στρατηγός. Μια

από τις πρώτες ενέργειες του νέου αυτού Σώματος ήταν να στείλει απεσταλμένους στην Κόρινθο και τη Σπάρτη ζητώντας να τους στείλουν ενισχύσεις και να ανακινήσουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων στην Ελλάδα, ώστε είτε να τους αναγκάσουν να γυρίσουν πίσω είτε τουλάχιστον να τους εμποδίσουν από το να στείλουν ενισχύσεις.

Ενώ οι Συρακούσιοι αξιοποιούσαν κατ' αυτό τον τρόπο το διάστημα της παύσης των επιχειρήσεων, οι Αθηναίοι για άλλη μια φορά επιδίωξαν να κερδίσουν με διάφορα μέσα την υποστήριξη των σικελιωτικών πόλεων, σε μια προσπάθεια να αποκτήσουν ενισχύσεις και βάσεις ελλιμενισμού και ανεφοδιασμού στο νησί. Παρότι το εγχείρημά τους αυτό, τώρα, μετά την πρώτη νίκη τους, θα ήταν θεωρητικά ευκολότερο, απέτυχαν να προσταιριστούν νέους συμμάχους. Ήταν φανερό πως

Η δημιουργία ενός εχθρικού φρουρίου στην Αττική στην περιοχή της Δεκέλειας (Αφίδνα) θα συνιστούσε σοβαρό πλήγμα για τους Αθηναίους, καθώς θα τους στέρούσε πόρους από αγροτικές και μεταλλευτικές δραστηριότητες.

η μεγάλη αυτή αθηναϊκή επιχείρηση με τον εμφανώς κατακτητικό χαρακτήρα είχε προδιαθέσει αρνητικά τους Σικελιώτες που τηρούσαν στάση ουδετερότητας και αναμονής.

Αντίθετα, οι υπόκοοι των Συρακουσίων Σικελοί, εξαιτίας του μίσους για αυτούς, προσχώρησαν στις περισσότερες περιπτώσεις οικειοθελώς στο αθηναϊκό στρατόπεδο, εφοδιάζοντας τους νέους τους συμμάχους με Ιππικό που τους ήταν απαραίτητο. Οι Αθηναίοι έστειλαν απεσταλμένους και στην Αθήνα, ζητώντας ενίσχυση σε Ιππικό και χρήματα, ώστε να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες του πολέμου που θα διεξαγόταν με νέα ένταση την άνοιξη.

Στο μεταξύ, οι απεσταλμένοι των Συρακουσίων, όταν διατύπωσαν τα αιτήματά τους στους Κορινθίους, βρήκαν ένθερμην ανταπόκρισην. Η Κόρινθος, η οποία είχε πάντοτε αγαθότατες σχέσεις με τις Συρακούσες, που ήταν άλλωστε αποικία της, δραστηριοποιείτο εμπορικά κατεξοχήν στη Δύση και είναι φυσικό πως έβλεπε την εκστρατεία αυτή των Αθηναίων με πολύ εχθρική διάθεσην. Άλλωστε, η Κόρινθος δεν είχε ποτέ επικυρώσει την Ειρήνη του Νίκαια και επιθυμούσε τη λύση της και τη συνέχιση του πολέμου. Ετσι, Κορίνθιοι αντιπρόσωποι συνόδευσαν τους Συρακούσιους πρέσβεις στη Σπάρτη, ώστε να τους ενισχύσουν και να πιέσουν για την πραγματοποίηση του σκοπού τους. Στη Σπάρτη, οι Κορίνθιοι και οι Συρακούσιοι βρήκαν το θερμότερο υποστηρικτή του σκοπού τους στο πρόσωπο όχι κάποιου Σπαρτιάτη, αλλά του ίδιου του εμπνευστή της αθηναϊκής εκστρατείας, του Αλκιβιάδη. Ο πρώντη στρατηγός, μετά τη φυγή και την καταδίκη από την πατρίδα του, είχε βρει καταφύγιο στη Λακεδαίμονα και είχε μετατραπεί σε σύμβουλο της Σπάρτης, καθώς γνώριζε εκ των έσω την αθηναϊκή πολιτική σκέψη ακόμη και στα υψηλότερα κλιμάκια. Συνέβη τότε το παράδοξο, ο ιθύνων νους και πγέτης της Σικελικής Εκστρατείας να συμβουλεύει τους εχθρούς της Αθήνας με σκοπό την αποτυχία της ίδιας αυτής επιχείρησης. Στο λόγο του στην Απέλλα, τη σπαρτιατική Εκκλησία του Δήμου, σύμφωνα με τον Θουκυδίδην, ο Αλκιβιάδης υπογράμμισε τον κίνδυνο που συ-

Κράνος των ελαφρού πεζικού των αρχών του 5ου αιώνα π.Χ.

νεπαγόταν για τη Σπάρτη μια νίκη της Αθήνας στη Σικελία. «Αν η Αθήνα νικήσει και υποτάξει το νησί, όπως είναι άλλωστε και ο στόχος της, τότε η δύναμί της θα αυξηθεί πολύ και είναι βέβαιο πως με ενισχυμένες δυνάμεις θα στραφεί ενάντια στην Πελοπόννησο. Προκειμένου να αποτρέψετε ένα τέτοιο ενδεχόμενο αλλά και να ελευθερώσετε την Ελλάδα από την αθηναϊκή τυραννίδα και να βοηθήσετε και τους συμμάχους σας στη Σικελία, θα πρέπει να δραστηριοποιηθείτε. Από τη μία να στείλετε στρατιωτική βοήθεια στις Συρακούσες και κυρίως ικανό Σπαρτιάτη στρατηγό που να τους συμβουλέψει, να τους εμφυγώσει και να τους διδάξει πειθαρχία. Από την άλλη, προκειμένου να στερήσετε τους Αθηναίους από τα εισοδήματα της εκμετάλλευσης της γης τους και των μεταλλείων του Λαυρίου, θα πρέπει να τειχίσετε το

φρούριο της Δεκέλειας, τοποθετώντας εκεί μόνιμη φρουρά». Οι συμβουλές αυτές του Αλκιβιάδη, με αρνητικό βέβαια τρόπο, αποδεικνύουν τη στρατιωτική του ιδιοφυΐα. Γιατί ήδη είχε αποδειχθεί με την περίπτωση του Βρασίδα πως ένας ικανός Σπαρτιάτης στρατηγός μπορούσε να φέρει πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα. Η επανάληψη του πολέμου πάλι και των εισβολών στην Αττική θα ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για την Αθήνα, ειδικά αν αυτός ο πόλεμος γινόταν μονιμότερος με τη δημιουργία ενός εχθρικού φρουρίου μέσα σε αυτήν. Η Δεκέλεια, στα βορειοδυτικά της Αττικής και σε καίρια θέση, ήταν ιδανική γι' αυτό το σκοπό. Στο παρελθόν, κατά τον Αρχιδάμειο Πόλεμο, οι εισβολές και η παραμονή του πελοποννησιακού στρατού στην Αττική διαρκούσαν λίγο κάθε έτος και οι Αθηναίοι το υπόλοιπο διάστημα ήταν σε θέση να εκμεταλλεύονται τη γη τους. Η δημιουργία όμως ενός τέτοιου φρουρίου θα σήμαινε τη διακοπή κάθε αγροτικής, μεταλλουργικής και άλλης προσοδοφόρας δραστηριότητας, εξέλιξην φυσικά άκρως ζημιογόνος.

Το νησί της Ορτυγίας ενώνεται με τη στεριά με μια στενή λωρίδα γης, εκατέρωθεν της οποίας σχηματίζονται τα δύο φυσικά λιμάνια των Συρακουσών: ο Μικρός και ο Μεγάλος Λιμήν.

Η επιχειρηματολογία και οι προτάσεις του Αλκιβιάδη έπεισαν τους διστακτικούς Σπαρτιάτες. Από τη μια, λοιπόν, αποφάσισαν να στείλουν στις Συρακούσες μικρό εκστρατευτικό σώμα με πρότυ τον Γύλιππο, άνδρα έμπειρο στα στρατιωτικά και γνώστη της Σικελίας, αλλά και εισβολή στην Αττική και τείχιση της Δεκέλειας. Ενώ όμως το εκστρατευτικό σώμα υπό τον Γύλιππο οργανώθηκε και εστάλη σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, η τείχιση της Δεκέλειας θα πραγματοποιείτο μόνο ένα χρόνο αργότερα.

Οι Αθηναίοι πολιορκούν τις Συρακούσες

Καθώς ο χειμώνας έφτανε στο τέλος του και ο πόλεμος αναμενόταν να ξαναρχίσει την άνοιξη του 414, οι Αθηναίοι, ενισχυμένοι με Ιππικό που σύντομα θα έφτανε τους εξακόσιους πενήντα ιππείς, ήταν έτοιμοι να επιτεθούν στις Συρακούσες. Μετά τη νίκη τους στη μάχη κατά παράταξη, θε-

ωρούσαν πολύ πιθανό πως οι Συρακούσιοι δεν θα τολμούσαν δεύτερη αναμέτρηση και θα αποσύρονταν στην πόλη τους. Γι' αυτό άρχισαν να προετοιμάζονται για την πολιορκία της πόλης. Ας δούμε, όμως, εν συντομίᾳ τη φυσική διάταξη του χώρου, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα τι συνέβαινε.

Η πόλη των Συρακουσών τον πέμπτο αιώνα αποτελείτο από το λεγόμενο Νησί, την Ορτυγία, που ενωνόταν με μια στενή λωρίδα γης με τη στεριά. Εκατέρωθεν της Ορτυγίας σχηματίζονταν τα δύο φυσικά λιμάνια της πόλης, ο Μικρός Λιμήν στα βόρεια και ο Μεγάλος στα νότια. Η πόλη διέθετε τείχη, τα οποία περιέκλειαν το άστυ, τις περιοχές δηλαδή της Αχραδινής και της Τύχης. Εκτός τειχών βρισκόταν μεταξύ άλλων και ένα οροπέδιο

στα βορειοδυτικά, οι Επιπολές. Από το ύψωμα αυτό μπορούσε κανείς να εποπτεύει όλο το γύρω χώρο και γι' αυτό η θέση αυτή επρόκειτο να παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις.

Δεδομένης της διάταξης του χώρου, οι Αθηναίοι σκόπευαν να δημιουργήσουν ένα περιτείχισμα, ένα τείχος δηλαδή γύρω από το τείχος των Συρακουσών, που ουσιαστικά θα απέκλειε την πόλη από τη στεριά, ενώ ο αθηναϊκός στόλος θα εμπόδιζε κάθε επικοινωνία από τη θάλασσα. Ετσι, η πόλη δεν θα μπορούσε να ανεφοδιαστεί σε τρόφιμα και θα αναγκαζόταν να παραδοθεί. Οι Αθηναίοι το χειμώνα προετοίμαζαν οικοδομικά υλικά για τη δημιουργία του περιτείχισματος. Από την πλευρά τους οι Συρακούσιοι, που είχαν συνειδητοποιήσει ποια θα ήταν η τακτική των Αθηναίων, καθ' όλο το χειμώνα

Παράσταση Αθηναίου οπλίτη σε αγγείο (Βασιλικό Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες).

έπαιρναν μέτρα, ώστε να καταστίσουν δύσκολη μια ενδεχόμενη κύκλωση της πόλης από την ξηρά και να αποτρέψουν μια απόβαση από τη θάλασσα.

Την άνοιξη, και ενώ ανέμεναν αθηναϊκή επίθεση, οι Συρακούσιοι αποφάσισαν να τοποθετήσουν φρουρά στο οροπέδιο των Επιπολών, διότι κατανόησαν πως επρόκειτο για θέση-κλειδί για την περίπτωση μιας πολιορκίας. Επελέγησαν εξακόσιοι άνδρες γι' αυτό το σκοπό, αλλά ήταν αργά: οι αθηναϊκές πεζικές δυνάμεις με μια αιφνιδιαστική επιχείρηση κινήθηκαν γρήγορα προς το ύψωμα και πριν προλάβουν οι Συρακούσιοι να αντιδράσουν, κατέλαβαν το οροπέδιο των Επιπολών.

Κάτοχοι πλέον των Επιπολών, οι δύο Αθηναίοι στρατηγοί αποφάσισαν να στρατοπεδεύσουν σε μια επίκαιρη θέση, τη Συκή, και, αφού την τειχίσουν, από εκεί να κατασκευάσουν το περιτείχισμα, από τη μια στον Νότο, προς τον Μεγάλο Λιμένα, και από την άλλη προς τον Βορρά, προς την ακτή του Τρωγίου. Ενώ οι Αθηναίοι προχωρούσαν στη δημιουργία του περιτείχισματος ταχύτατα, οι Συρακούσιοι, βλέποντας τη φανερή τους αδυναμία να αντιμετωπίσουν σε μάχη κατά παράταξη τους αντιπάλους τους, προτίμησαν να επιχειρήσουν να τους σταματήσουν με άλλον τρόπο: Αρχισαν να κατασκευάζουν ένα αντιτείχισμα, το οποίο θα συναντούσε κάθετα το περιτείχισμα των Αθηναίων και θα τους εμπόδιζε να φτάσουν

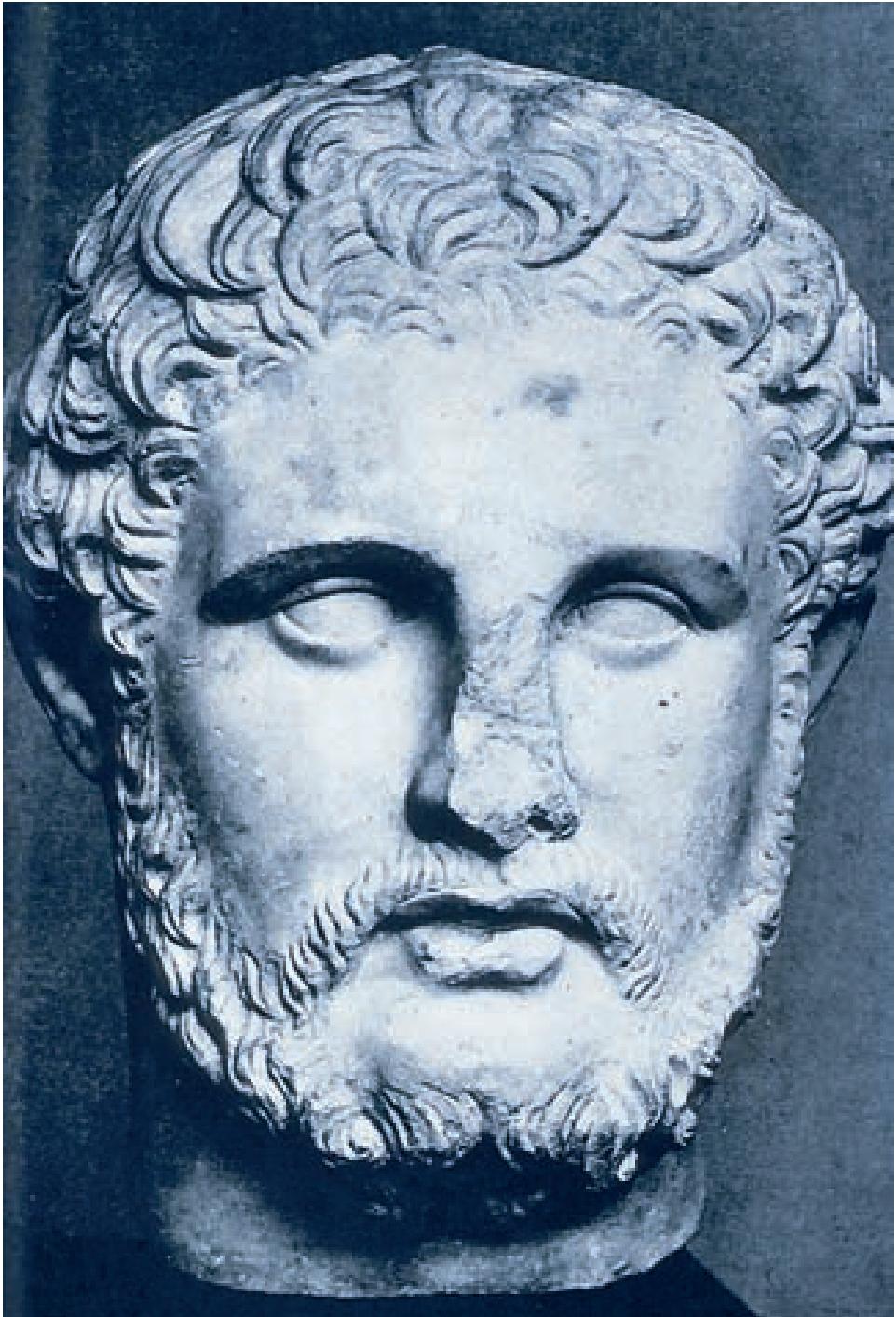
ως τον Μεγάλο Λιμένα. Από εδώ και πέρα αρχίζει ένας αγώνας δρόμου μεταξύ δύο δυνάμεων που δεν αντιπαρατίθενται κατά κύριο λόγο με τα Όπλα, αλλά με τις πλίνθους, καθώς ανταγωνίζονται η μία την άλλη στην οικοδόμηση τειχών με στόχο την αμοιβαία παρεμπόδιση και τον αποκλεισμό.

Προτομή άγνωστου Αθηναίου στρατηγού,
η οποία ταντίζεται από πολλούς και με
τον Λάμαχο. Η απώλεια των δραστήρων
στρατηγού βρήκε τους Αθηναίους στην
πιο κρίσιμη καμπή της Εκστρατείας
(Μουσείο Βατικανού Λονδίνο).

Η απώλεια του Λαμάχου

Ετοι, και οι δύο πλευρές συνέχιζαν την οικοδόμηση, οι μεν του περιτείχισματος, οι δε του αντιτείχισματος. Οι Αθηναίοι, εκμεταλλεύμενοι μια απροσεξία των Συρακουσίων, με μια αιφνιδιαστική επιχείρηση έγιναν κύριοι της θέσης και κατέστρεψαν το αντιτείχισμα. Ακάθεκτοι οι Συρακούσιοι προχώρησαν στην κατασκευή ενός δεύτερου αντιτείχισματος, νοτιότερα, σε μια ελώδη περιοχή, με τον ίδιο στόχο, την παρεμπόδιση των Αθηναίων να φτάσουν το περιτείχισμα ως το λιμάνι. Και το δεύτερο αντιτείχισμα, το οποίο λόγω του ελώδους εδάφους είχε τη μορφή τάφρου, απέτυχε, καθώς καταλήφθηκε από τους Αθηναίους έπειτα από μάχη. Στη μάχη, οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους επικράτησαν μεν, αλλά υπέστησαν μια πολύ σημαντική απώλεια: Ο Λάμαχος εξέθεσε τον εαυτό του σε κίνδυνο και σκοτώθηκε. Η απώλεια αυτή επρόκειτο να στοιχίσει ακριβά στους Αθηναίους, καθώς ο ικανότατος και δραστήριος αυτός στρατηγός είχε επιδείξει τόλμη και αποφασιστικότητα, ιδιότητες

Μετά από
συμβουλές και
τον Αλκιβιάδη, ο
πελοποννησιακός
στρατός εισέβαλε
το 413 π.Χ.
στην Αττική.

που έλειπαν από τον Νικία, ο οποίος, άρρωστος και ταλαιπωρημένος, έμενε πλέον μοναδικός στρατηγός της εκστρατείας στην κρισιμότερη καμπάνη του πολέμου.

Οι Συρακούσιοι, στο μεταξύ, αποθαρρυμένοι από την εξέλιξη των επιχειρήσεων, παραιτήθηκαν της προσπάθειας να εμποδίσουν τους Αθηναίους να φτάσουν το περιτείχισμα έως τον Μεγάλο Λιμένα. Η απογοήτευσή τους οφειλόταν στις αλλεπάλληλες ήπτες τους και στο γεγονός πως ο αθηναϊκός στόλος είχε μεταφερθεί από τη Θάφο στον Μεγάλο Λιμένα, πολιορκώντας πλέον στενά τις Συρακούσες από τη θάλασσα. Υπό αυτές τις συνθήκες, το περιτείχισμα έφτασε μέχρι τον Μεγάλο Λιμένα: Η πλάστιγγα της νίκης έμοιαζε να έχει γύρει ανεπιστρεπτή προς το μέρος των Αθηναίων. Είναι χαρακτηριστικό πως υπήρχε διάχυτη η εντύπωση ότι οι Αθηναίοι θα νικούσαν. Ετσι πολλοί Σικελοί εγκατέλειψαν την ουδετερότητα και ανοιχτά συντάσσονταν με τους Αθηναίους, ενώ από την Ιταλία έφταναν προς αυτούς τρόφιμα και ενισχύσεις. Αντίθετα, οι Συρακούσιοι, βαθιά απογοητευμένοι, και καθώς οι ενισχύσεις από την Πελοπόννησο αργούσαν, αππύθυναν προτάσεις συμβιβασμού προς τον Νικία, τις οποίες εκείνος αρνήθηκε. Δυσαρεστημένοι οι Συρακούσιοι, καθαίρεσαν τους στρατηγούς τους και εξέλεξαν νέους.

Ενας Σπαρτιάτης μεταβάλλει την κατάσταση. Ο Γύλιππος φτάνει στη Σικελία

Ενώ συνέβαιναν αυτά, ο Γύλιππος, με δύο λακωνικά και δύο κορινθιακά πλοία, έπειτα από ένα μακρύ και δύσκολο ταξίδι, πλοσίαζε επιτέλους στον προορισμό του. Ο δε Νικίας, επαναπαυμένος, αν και πληροφορήθηκε την άφιξη του Γύλιππου στην Ιταλία, περιφρόνησε το μικρό αριθμό των πλοίων των αντιπάλων και δεν έλαβε κανένα μέτρο ώστε να μη φτάσει η βοήθεια στις Συρακούσες.

Οταν ο Γύλιππος έφτασε στη γη των Επιζεφυρίων Λοκρών, εννημερώθηκε πως η κατάσταση των Συρακουσών δεν ήταν τόσο απελπιστική όσο οι

διάφορες διαδόσεις ήθελαν. Ενώ δηλαδή το περιτείχισμα των Αθηναίων είχε ολοκληρωθεί στο πρώτο μισό του, από τη Συκή ως τον Μεγάλο Λιμένα, το άλλο μισό τμήμα του έως τον Τρωγίλο είχε μείνει σε πολλά σημεία ημιτελές. Φαίνεται πως ο Νικίας, εφρυσκασμένος από την ως τότε επιτυχία, την απελπισία των Συρακουσίων και τις προτάσεις τους για συμβιβασμό, είχε αμελήσει την ολοκλήρωση των έργων, παράλειψη που επρόκειτο να κοστίσει ακριβά στους Αθηναίους. Ενθαρρυμένος ο Γύλιππος από τη μη ολοκλήρωση του περιτείχισματος, αποφάσισε, αφού συγκέντρωσε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη στρατιωτική βοήθεια από τους Σικελιώτες, μαζί με τους άνδρες που είχε ο ίδιος φέρει, να επιχειρήσει να εισέλθει από τη στεριά στην πολιορκημένη πόλη. Πράγματι, αφού συγκέντρωσε μια διόλου ευκαταφρόνητη δύναμη, καθώς αρκετές πόλεις των συνέτρεξαν πρόθυμα, προχώρησε με ταχύ ρυθμό προς τις Συρακούσες, ανέβηκε στις Επιπολές και από εκεί εισήλθε στην πόλη, διασχίζοντας το ημιτελές περιτείχισμα των Αθηναίων.

Εκτοτε, η πορεία των γεγονότων μεταβλήθηκε άρδην: Ενώ μέχρι τότε την πρωτοβουλία είχαν οι Αθηναίοι, πλέον οι Συρακούσιοι, με τη βοήθεια του Γύλιππου, ανέλαβαν δράση. Μία από τις πρώτες ενέργειες του ήταν να καταλάβει ένα φρούριο στις Επιπολές, το Λάβδαλον, το οποίο βρισκόταν σε θέση-κλειδί πάνω στο οροπέδιο. Αμέσως μετά, μέσω του Λαβδάλου και του τείχους της πόλης τους, οι Συρακούσιοι άρχισαν να κτίζουν ένα τρίτο αντιτείχισμα, το οποίο, όπως και τα δύο προηγούμενα, είχε σκοπό να εμποδίσει τους Αθηναίους να ολοκληρώσουν το περιτείχισμα και να περικυκλώσουν την πόλη από την ξηρά. Αρχισε και πάλι ένας αγώνας δρόμου μεταξύ των δύο αντίπαλων δυνάμεων, αναφορικά με την ολοκλήρωση του τείχους. Οι Συρακούσιοι, αυτή τη φορά με νέα ενεργητικότητα από τότε που έφτασαν ο Γύλιππος και οι ενισχύσεις, κατόρθωσαν να υπερισχύουν σε μια κρίσιμη συμπλοκή, να απωθήσουν τους Αθηναίους και να ολοκληρώσουν το αντιτείχισμά τους. Ετσι, το περιτείχισμα των Αθηναίων δεν έφτασε ποτέ ως τη θάλασσα και τον Τρωγίλο. Πλέον, η κατάσταση ήταν τελείως διαφορετική,

η πλάστιγγα άρχισε αργά αλλά σταθερά να γέρνει προς την πλευρά των Συρακουσίων. Τα πράγματα στην ξηρά είχαν τόσο μεταβληθεί από τη στιγμή της άφιξης του Γύλιππου που ο Νικίας άρχισε να λαμβάνει προστατευτικά μέτρα για το στόλο του, καθώς όλο και περισσότερο στηρίζοταν σε αυτόν. Εποι, για μεγαλύτερη ασφάλεια οχύρωσε το ακρωτήρι Πλημμύριο και μετέφερε εκεί το στόλο. Ομως οι Συρακούσιοι ιππείς δημιούργούσαν συνεχώς προβλήματα στους Αθηναίους ναύτες και μόλις κάποιοι έβγαιναν από το φρούριο τους σκότωναν. Η εξέλιξη δεν ήταν καθόλου θετική για τους Αθηναίους.

Αφιξη αθηναϊκών ενισχύσεων στο σικελικό μέτωπο

Καθώς το καλοκαίρι του 414 έφτανε στο τέλος του, ο Γύλιππος έκινησε νέα αναζήτηση συμμάχων

στο σικελικό έδαφος, ενώ παράλληλα εστάλησαν πρέσβεις στην Πελοπόννησο για να ζητήσουν και από εκεί ενισχύσεις. Οι Συρακούσιοι, δε, άρχισαν για πρώτη φορά σε αυτό τον πόλεμο να ασκούν το Ναυτικό τους, σκοπεύοντας να αναμετρηθούν κάποια στιγμή με τους Αθηναίους στη θάλασσα. Ήταν πλέον φανερό πως μετά τις πρόσφατες εξελίξεις στην ξηρά, ο πόλεμος έμελλε να κριθεί στη θάλασσα.

Βλέποντας αυτές τις ανησυχητικές εξελίξεις ο Νικίας, έστειλε στην Αθήνα μια επιστολή, αναλύοντας την κρισιμότητα της κατάστασης. Στην επιστολή του αυτήν, που διαβάστηκε στην Εκκλησία του Δήμου, εξηγούσε τη δραματική μεταβολή της κατάστασης από τη στιγμή της άφιξης του Γύλιππου και της ολοκλήρωσης του αντιτείχισματος των Συρακουσίων. Πλέον, τονίζει ο Αθηναίος στρατηγός, οι αθηναϊκές δυνάμεις δεν είναι πολιορκητές, αλλά στην ουσία πολιορκημένοι μέσα στο

Τα «πλυντήρια» αργύρου στα μεταλλεία του Λαυρίου, όπως σώζονται σήμερα.

ίδιο τους το οικοδόμημα, το περιτείχισμα, καθώς, όταν εξέρχονται, ανά πάσα στιγμή κινδυνεύουν από τους ιππείς των Συρακουσίων. Επιπροσθέτως, ο Νικίας τόνισε και τον κίνδυνο επίθεσης των Συρακουσίων από τη θάλασσα, καθώς οι δύο στόλοι ήταν ισάριθμοι, ενώ τα πλοία των Αθηναίων δεν βρίσκονταν σε καλή κατάσταση επειδή είχαν παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα στο νερό. Ο Νικίας κατέληγε λέγοντας πως αν οι Αθηναίοι δεν έστελναν ενισχύσεις σε Πεζικό και Ναυτικό που να διπλασιάζουν τις παρούσες δυνάμεις τους, καθώς και αρκετά χρήματα, ο πόλεμος στη Σικελία ήταν για αυτούς χαμένος και θα έπρεπε να τους ανακαλέσουν. Άλλωστε, ο ίδιος ήταν πλέον σοβαρά άρρωστος και ζητούσε την ανάκλησή του και την αποστολή νέου στρατηγού.

Ο αθηναϊκός δήμος αποφάσισε να αποστείλει τις ενισχύσεις σε Πεζικό και Ναυτικό, καθώς και τα χρήματα που ζητούσε ο Νικίας για να συνεχιστεί ο πόλεμος, διπλασιάζοντας με αυτό τον τρόπο το εκστρατευτικό σώμα στη Σικελία. Ο Νικίας δεν ανακλήθηκε, αλλά εκλέχθηκαν άλλοι δύο στρατηγοί, προκειμένου να τον συνδράμουν, ο Δημοσθένης και ο Ευρυμέδοντας. Στο μεταξύ, στην Πελοπόννησο, οι μεν Κορίνθιοι ετοίμαζαν είκοσι τρία πλοία προς ενίσχυση των Συρακουσίων, οι δε Σπαρτιάτες επρόκειτο να αποστείλουν στη Σικελία στράτευμα από τους ίδιους και τους Πελοποννήσιους συμμάχους τους.

Ο πόλεμος ξαναφτάνει στην Αττική. Η Δεκέλεια οχυρώνεται

Η σημαντικότερη όμως εξέλιξη ήταν η προετοιμασία μιας νέας εισβολής στην Αττική. Διότι το θέρος του 414 π.Χ., η Ειρήνη του 421, αυτήν την «ύποπτη ανακωχή», όπως τη χαρακτηρίζει ο Θουκυδίδης, και τυπικά πλέον έπαψε να ισχύει, αφού οι Λακεδαιμόνιοι την κατέγγειλαν. Αφορμή υπήρξε μια αθηναϊκή απόβαση και λεπλασία εδάφους της Λακεδαιμονος. Φυσικά, οι εχθρικές ενέργειες εκατέρωθεν δεν είχαν σταματήσει αυτά τα οκτώ χρόνια. Ομως, μετά και τις συμβουλές του Αλκιβιάδη, οι Σπαρτιάτες θεωρούσαν πως ήταν

πλέον η κατάλληλη στιγμή για να ξαναρχίσουν και επίσημα τον πόλεμο. Ετοι, την άνοιξη του 413, ο πελοποννησιακός στρατός εισέβαλε στην Αττική, αυτή τη φορά όμως με σκοπό όχι μόνο να λεπλατίσει αλλά και να οχυρώσει τη Δεκέλεια, να μείνει δηλαδή μόνιμα στο αθηναϊκό έδαφος. Το πλήγμα για τους Αθηναίους ήταν τεράστιο: Ο πληθυσμός αναγκάστηκε να μεταφερθεί ξανά εντός των τειχών, σταμάτησε ολοκληρωτικά κάθε αγροτική δραστηριότητα, ενώ τα μεταλλεία αργύρου του Λαυρίου, από τα οποία η πόλη μέχρι τότε αποκόμιζε μεγάλα κέρδη, έκλεισαν και οι δούλοι που εργάζονταν σε αυτά κατέφυγαν στους Σπαρτιάτες. Επιπλέον, όλα τα τρόφιμα μεταφέρονταν στην πόλη από τη θάλασσα, περιπλέοντας το ακρωτήρι του Σουνίου, διαδρομή επικίνδυνη αλλά και εξαιρετικά πολυέξοδη. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Αθήνα βρέθηκε στενά πολιορκημένη, έχοντας παράλληλα να αντιμετωπίσει τη Σικελική Εκστρατεία που της κόστιζε πολύ μεγάλα χρηματικά ποσά, που πλέον θα έπρεπε να αντλεί αποκλειστικά από το ταμείο. Παρά όμως την αρνητικότατη αυτή εξέλιξη, οι Αθηναίοι συγκέντρωσαν και ετοιμάστηκαν να αποστείλουν τις μεγάλες ενισχύσεις στον Νικία.

Αθηναίοι και Συρακούσιοι συγκρούονται στη θάλασσα. Η αρχή του τέλους

Στο μεταξύ, στη Σικελία, οι Συρακούσιοι, υπό τις προτροπές του Γύλιππου και του Ερμοκράτη, εξόπλιζαν πλοία και, ξεπερνώντας τον αρχικό τους φόβο για τη ναυτική εμπειρία και δύναμη των Αθηναίων, προετοιμάζονταν να τους αντιμετωπίσουν στη θάλασσα, πράγμα που άλλωστε φοβόταν ο Νικίας.

Στη ναυμαχία που ακολούθησε, οι Αθηναίοι, αν και συγκρούστηκαν με αριθμητικά ανώτερες δυνάμεις, κατόρθωσαν να επικρατήσουν. Ενώ όμως στη θάλασσα το αποτέλεσμα ήταν θετικό για τους Αθηναίους, στην Έπρα, κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας, ο Γύλιππος, με μια αιφνιδιαστική επιχείρηση, κατέλαβε τα αθηναϊκά οχυρά του Πλημμυρίου. Η κατάληψη των οχυρών αυτών

σήμαινε πως οι Συρακούσιοι ήλεγχαν και τις δύο άκρες του στομίου του Μεγάλου Λιμένος. Πλέον, κάθε κίνηση των Αθηναίων, καθώς και η εισαγωγή των τροφίμων θα γίνονταν με μεγάλη δυσκολία: οι Αθηναίοι ουσιαστικά βρέθηκαν εγκλωβισμένοι εντός του Μεγάλου Λιμένος, πολιορκημένοι όχι μόνο από την ξηρά, αλλά και από τη θάλασσα.

Η εξέλιξη αυτή, όπως ήταν φυσικό, επέδρασε με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο στο ηθικό των δύο στρατών. Από τη μια, στο στρατόπεδο των Αθηναίων επικράτησε τρόμος και αποθάρρυνση, ενώ οι Συρακούσιοι άρχισαν πλέον να ελπίζουν για

θετική έκβαση του πολέμου. Εστειλαν μάλιστα πρέσβεις στην Πελοπόννησο για να ανακοινώσουν την είδηση της κατάληψης του Πλημμύριου, καθώς επίσης στις σικελιωτικές πόλεις για να ζητήσουν βοήθεια, ώστε να συντρίψουν τους Αθηναίους πριν φτάσουν σε αυτούς οι ενισχύσεις. Είναι χαρακτηριστικό πως, δεδομένων των εξελίξεων, η γενική εντύπωση στη Σικελία είχε μεταβληθεί και η τελική νίκη των Συρακουσών έμοιαζε πλέον πολύ πιθανή. Ετσι, σχεδόν όλες οι ελληνικές πόλεις του νησιού, ακόμη και εκείνες που πριν έμεναν ουδέτερες ή αναποφάσιστες, ενώθηκαν ενάντια στους Αθηναίους, στέλνοντας

Οι Συρακούσιοι εγκλώβισαν τον αθηναϊκό στόλο μέσα στον Μεγάλο Λιμένα της Ορτυγίας. Ανιστορική γκραβούρα.

στους Συρακουσίους ενισχύσεις σε Πεζικό και Ναυτικό.

Ενώ τέτοια ήταν η κατάσταση, έφτασε η είδηση πως πλοσίαζαν οι ενισχύσεις των Αθηναίων. Μαθαίνοντας τα νέα, οι Συρακούσιοι αποφάσισαν να προκαλέσουν στους αντιπάλους ένα ολοκληρωτικό πλήγμα σε ξηρά και θάλασσα, πριν προλάβουν να φτάσουν οι ενισχύσεις. Καθώς η ναυτική σύγκρουση θα διεξαγόταν μέσα στον Μεγάλο Λιμένα, οι Συρακούσιοι, ακολουθώντας τις συμβουλές των Κορίνθιων συμμάχων τους, προσάρμοσαν τα έμβολα των πλοίων τους ώστε να είναι πιο αποτελεσματικά στον περιορισμένο χώρο. Αντίθετα, τα πλοία των Αθηναίων ήταν φτιαγμένα για συγκρούσεις σε ανοιχτή θάλασσα και γι' αυτό ακατάλληλα για το χώρο του Μεγάλου Λιμένος, όπου, εκτός των άλλων, τα πληρώματα δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν τους συνηθισμένους ελιγμούς. Στη ναυμαχία που ακολούθησε, οι Συρακούσιοι εκμεταλλεύτηκαν με τον καλύτερο τρόπο τα παραπάνω πλεονεκτήματα και εν τέλει νίκησαν κατά κράτος τον αντίπαλο.

Η ναυτική νίκη έδωσε στους Συρακουσίους και στους συμμάχους τους μεγάλη αυτοπεποίθηση, με αποτέλεσμα να προετοιμάζουν νέα επίθεση από ξηρά και θάλασσα, ώστε να συντρίψουν τους Αθηναίους ολοκληρωτικά. Σε εκείνη ακριβώς την κρίσιμη στιγμή έφτασαν εν τέλει οι αθηναϊκές ενισχύσεις. Επρόκειτο στην ουσία για ένα δεύτερο, ισάριθμο σχεδόν του πρώτου εκστρατευτικό σώμα, καθώς αποτελείτο από εβδομήντα τρεις τριήρεις, πέντε χιλιάδες οπλίτες και ένα μεγάλο αριθμό σφενδοντών και ακοντιστών, δύναμη που είχε συγκεντρωθεί από την Αθήνα, αλλά και από ένα πλήθος συμμάχων της. Αντικρίζοντας το μέγεθος των αθηναϊκών ενισχύσεων, οι Συρακούσιοι αποθαρρύνθηκαν και αισθάνθηκαν δέος για την αντίπαλο πόλη, η οποία, αν και η ίδια πολιορκείτο στενά στη Δεκέλεια, εν τούτοις κατόρθωσε να αποστείλει άλλο ένα εκστρατευτικό σώμα στη Σικελία. Ετσι, προσωρινά, οι Συρακούσιοι εγκατέλειψαν κάθε σχέδιο επίθεσης στον αντίπαλο, προσφέροντας στους Αθηναίους το χρόνο να συντονιστούν.

Ο Δημοσθένης, στρατηγός με μεγάλες ικανότητες, τις οποίες είχε επιδείξει σε καίριες περιστάσεις στο παρελθόν, αξιολόγησε αμέσως την κατάσταση. Συνειδητοποίησε πως όλα ήταν χαμένα, εκτός κι αν οι Αθηναίοι κατόρθωναν να καταλάβουν και να καταστρέψουν το αντιτείχισμα των Συρακουσίων που εμπόδιζε την ολοκλήρωση του αθηναϊκού περιτειχίσματος και την κύκλωση της πόλης. Προκειμένου όμως να καταστραφεί το αντιτείχισμα, έπρεπε να γίνουν ξανά κύριοι των Επιπολών.

Ο Δημοσθένης, αφού κατόρθωσε να πείσει το διστακτικό Νικία για την ανάγκη δράσης και εκμεταλλεύόμενος την αποθάρρυνση των Συρακουσίων, μια νύχτα επιχείρησε αιφνιδιαστική επίθεση ενάντια στο φρούριο του Ευρυπίου, στο ύψωμα των Επιπολών. Η σφοδρότατη σύγκρουση που ακολούθησε εκτυλίχθηκε μέσα στο σκοτάδι της νύχτας, γεγονός που έδινε φυσικά το πλεονέκτημα στους Συρακουσίους, οι οποίοι γνώριζαν πολύ καλύτερα το χώρο. Μέσα στη γενική σύγχυση, οι Αθηναίοι αδυνατούσαν να ξεχωρίσουν τους εχθρούς από τους συμμάχους τους, γρήγορα αποπροσαντολίστηκαν και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν άτακτα έχοντας βαριές απώλειες.

Η μεγάλη αθηναϊκή υποχώρηση

Το αποτέλεσμα της επιχείρησης έκρινε ουσιαστικά και τον πόλεμο, καθώς στην πράξη οι Αθηναίοι δεν είχαν πλέον καμία δυνατότητα επιτυχίας κατάληψης των Συρακουσών, ενώ κινδύνευαν άμεσα να αποκλειστούν ολοκληρωτικά μέσα σε εχθρικό έδαφος. Επιπλέον, το θητικό των ανδρών ήταν πολύ καμπόλ και πολλοί υπέφεραν από ασθένειες. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Δημοσθένης πρότεινε την άμεση αποχώρηση και την επιστροφή στην Αθήνα, η οποία πολιορκείτο και χρειαζόταν τα πλοία και τα χρήματα για την ίδια της προάσπιση. Θα περίμενε κανείς πως ο Νικίας, που ήταν εξ αρχής αντίθετος με την εκστρατεία, θα συναινούσε. Ομως εκείνος, αν και άρρωστος, αρνείτο, καθώς φοβόταν πως αν επέστρεψε στην Αθήνα ο δήμος θα τον έκρινε αυστηρά και θα του επέβαλλε ατιμωτική τιμωρία. Θυμόταν άλλωστε πως οι στρατηγοί της

Αποψη των λατομείων των Συρακουσών, όπου οι αιχμάλωτοι Αθηναίοι έμειναν για μήνες, με ελάχιστη τροφή και νερό.

πρώτης Σικελικής Εκστρατείας είχαν τιμωρηθεί αυστηρότατα, αν και διέθεταν δυνάμεις πολύ κατώτερες από τις παρούσες. Ο Ευρυμέδων, ο τρίτος στρατηγός, συμφωνούσε με τον Δημοσθένη, αλλά μπροστά στην επιμονή του Νικία οι άλλοι δύο υποχώρησαν προσωρινά. Καθώς όμως λίγο αργότερα έφτασαν από την υπόλοιπη Σικελία και την Πελοπόννησο ενισχύσεις στις Συρακούσες, ενώ η θέση των Αθηναίων επιδεινωνόταν συνεχώς και οι άνδρες αποδεκατίζονταν από τις ασθένειες, οι αντιρρήσεις του Νικία κάμφθηκαν και αποφασίστηκε η αναχώρηση. Μια έκλειψη σελίνης, όμως, έσπειρε τον τρόμο στο στράτευμα και στον ίδιο τον Νικία, με αποτέλεσμα η αναχώρηση να αναβληθεί για άλλη μια φορά. Ήταν όμως πλέον πολύ αργά: Οι Συρακούσιοι, που είχαν πληροφορηθεί το σχέδιο αποχώρησης των Αθηναίων, αποφάσισαν να μην τους επιτρέψουν να φύγουν, αλλά να τους συντρίψουν ολοκληρωτικά.

Ετσι, στις αρχές Σεπτεμβρίου οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους επιτέθηκαν στο στρατόπεδο των Αθηναίων από ξηρά και από θάλασσα. Ενώ η επίθεση στην ξηρά απωθήθηκε, το αποτέλεσμα στη θάλασσα ήταν για άλλη μια φορά καταστροφικό, καθώς πολλά αθηναϊκά πλοία καταλήφθηκαν από τον εχθρό, ο οποίος φόνευσε τα πληρώματα, μεταξύ αυτών και το στρατηγό Ευρυμέδοντα. Η θέση των Αθηναίων και των συμμάχων τους ήταν πλέον απελπιστική, ενώ το ηθικό των ανδρών είχε καταρρακθεί, καθώς οι Συρακούσιοι είχαν αποκλείσει το στόμιο του Μεγάλου Λιμένα τοποθετώντας πλοία να περιπολούν συνεχώς. Επιθυμούσαν, βέβαια, την αιχμαλωσία ολόκληρου του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος και τη δόξα που αυτή η απόλυτη νίκη θα τους έδινε στα μάτια όχι μόνο του σικελικού, αλλά και ολόκληρου του Ελληνισμού.

Εγκλωβισμένοι οι Αθηναίοι μέσα στον Μεγάλο Λιμάνι, χωρίς τρόφιμα και βοήθεια από πουθενά, μετάνιωναν τώρα πικρά για την απόφασή τους να αναλάβουν αυτή την εκστρατεία σε τόπο τόσο μεγάλο, ισχυρό και μακρινό όπως ήταν η Σικελία. Επρεπε όμως να σκεφτούν κάποιον τρόπο ώστε να σωθούν. Αποφάσισαν λοιπόν να επιβιβάσουν στα

πλοία όλο το στράτευμα και να επιχειρήσουν με ναυμαχία να διασπάσουν τον κλοιό των αντίπαλων πλοίων που έφραζε το στόμιο του Μεγάλου Λιμένος. Αν μεν επιτύχαναν, θα διέφευγαν. Αν όμως αποτύχαναν, θα έκαιγαν τα πλοία και θα αναγκάζονταν να υποχωρήσουν από την ξηρά προς την ενδοχώρα. Ολοι γνώριζαν πολύ καλά πως μια υποχώρηση από την ξηρά ισοδυναμούσε με αυτοκτονία, καθώς οι δυνάμεις των Συρακουσίων θα τους επιτίθεντο και εξασθενημένοι θα ήταν εξαιρετικά ευάλωτοι στις επιθέσεις του εχθρικού Ιππικού. Ετσι, η μόνη ουσιαστικά ελπίδα σωτηρίας ήταν η νίκη στη θάλασσα και η φυγή με τα πλοία. Καθώς όμως είχαν υποστεί ήδη πολλές ναυτικές ήττες, το ηθικό των ανδρών βρισκόταν σε πολύ χαμπλό επίπεδο. Υπό αυτές τις κρίσιμες συνθήκες ο Νικίας επέδειξε εξαιρετική ενεργητικότητα και με έναν πολύ θερμό λόγο επιχείρησε να εμψυχώσει όλους τους άνδρες, Αθηναίους και συμμάχους από κοινού.

Στο αντίπαλο στρατόπεδο, το κλίμα ήταν τελείως διαφορετικό: Οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους είχαν αποκτήσει αυτοπεποίθηση από τις συνεχείς ναυτικές τους επιτυχίες εναντίον ενός αντιπάλου που μέχρι τότε θεωρείτο ανίκητος στη θάλασσα. Γνώριζαν άλλωστε πως πλέον μάχονταν για την ολοκληρωτική νίκη επί του αντιπάλου, γεγονός που τους γέμιζε με αισθήματα εκδίκησης ενάντια σε έναν εχθρό που χωρίς προφανή αιτία ήρθε για να τους κατακτήσει.

Τέτοιο ήταν το ηθικό των δύο αντίπαλων δυνάμεων πριν από τη ναυμαχία. Η σύγκρουση που ακολούθησε ήταν η πιο σφοδρή ολόκληρου του πολέμου. Ο συνολικός αριθμός των πλοίων που μάχονταν και από τις δύο πλευρές ήταν επίσης ο μεγαλύτερος μέχρι εκείνη τη στιγμή, αφού συνολικά ανέρχονταν σε διακόσια. Καθώς μάλιστα και οι δύο αντίπαλοι μάχονταν με ιδιαίτερο σθένος και επιμονή, για μεγάλο χρονικό διάστημα η σύγκρουση παρέμεινε αμφίρροπη. Εν τέλει, όμως, το υψηλό φρόνημα των Συρακουσίων, αλλά και η εξάντληση και το χαμπλό ηθικό των Αθηναίων και των συμμάχων τους, σε συνδυασμό με τη στενότητα του χώρου που δεν τους ευνοούσε, έκριναν

το αποτέλεσμα: Ο αθηναϊκός στόλος δεν κατόρθωσε να διαρρίξει το φράγμα και αναγκάστηκε διωκόμενος από τον εχθρό να υποχωρήσει ξανά στο στρατόπεδό του.

Η ήττα έκρινε και την τύχη του εκστρατευτικού σώματος. Ετσι, το συναίσθημα που επικράτησε ήταν η απελπισία: κραυγές και ολοφυρμοί ακούγονταν παντού, ενώ τέτοια ήταν η απελπισία που οι Αθηναίοι δεν ζήτησαν καν από τον εχθρό τα σώματα των νεκρών, όπως συνηθίζοταν. Επειδή δε οι ναύτες είχαν εντελώς αποθαρρυνθεί και αρνούνταν να ναυμαχήσουν ξανά, όπως πρότεινε ο Δημοσθένης, δεν έμενε πλέον στο στράτευμα άλλος δρόμος παρά η από ξηράς υποχώρηση.

Υστερα από τρεις ημέρες προετοιμασιών, το εκστρατευτικό σώμα άρχισε να υποχωρεί, σε μια προσπάθεια να φτάσουν από την ξηρά στη σύμμαχο Κατάνη. Η κατάσταση των ανδρών ήταν τραγική: Εξαντλημένοι από τις κακουχίες, τις ασθένειες, την έλλειψη τροφίμων και πάνω απ' όλα υπό το βάρος της ήττας και της καταστροφής του στόλου, περίπου σαράντα χιλιάδες ανθρώπινα ράκη εγκατέλειπαν το στρατόπεδό τους. Αφοναν πίσω άταφους τους νεκρούς συντρόφους τους και ακόμη χειρότερα τους βαριά ασθενείς, οι οποίοι εκλιπαρούσαν να τους πάρουν μαζί τους. Γνώριζαν, άλλωστε, ότι ο δρόμος της υποχώρησης μέσα στο εσωτερικό της Σικελίας θα ήταν μακρύς και εξαιρετικά επικίνδυνος.

Η οριστική συντριβή και η παράδοση του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος

Υπό αιτές τις συνθήκες, ο Νικίας, άρρωστος ο ίδιος και εξαντλημένος, επέδειξε εξαιρετικό ζήλο, προσπαθώντας να εμψυχώσει τους άνδρες και να τους βοηθήσει ώστε να διατηρήσουν μια στοιχειώδη τάξη και πειθαρχία κατά τη μακρά πορεία. Το αθηναϊκό εκστρατευτικό σώμα προχωρούσε με ταχύ ρυθμό προς τα δυτικά με στόχο να βρει αρχικά εφόδια και καταφύγιο στους Σικελούς συμμάχους ώστε στη συνέχεια να κατευθυνθεί προς

την Κατάνη στα βόρεια. Οι Συρακούσιοι, όμως, δεν είχαν σκοπό να αφήσουν τους Αθηναίους να γλιτώσουν. Ετσι, είχαν τοποθετήσει φρουρές σε όλα τα περάσματα, ενώ παράλληλα το Πεζικό και το Ιππικό τους ακολουθούσε κατά πόδας και τους προκαλούσε σημαντικές απώλειες. Τέτοια ήταν η απελπισία του Νικία και του Δημοσθένη που αποφάσισαν να αλλάξουν την πορεία τους και να κατευθυνθούν προς τη Θάλασσα, προς τον Νότο, σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να ξεφύγουν από τον εχθρό. Μάταια όμως: Οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους πρόλαβαν και περικύκλωσαν την οπισθοφυλακή που με αρκηγό τον Δημοσθένη είχε καταληφθεί από πανικό και είχε μείνει πίσω. Το τμήμα αυτό του στρατού παραδόθηκε και αιχμαλωτίστηκε, ενώ ο Νικίας, που οδηγούσε ακόμη το μεγαλύτερο τμήμα του στρατού, αρνήθηκε να παραδοθεί και συνέχισε την απέλπιδα πορεία, αν και το στράτευμα ήταν τελείως εξαντλημένο και χωρίς καθόλου τρόφιμα.

Την επόμενη ημέρα, και καθώς οι Συρακούσιοι ακοντιστές τους παρενοχλούσαν από παντού, βρέθηκαν στον ποταμό Ασσίναρο: Η αφόρητη δύση των στρατιωτών επικράτησε και χωρίς να λογαριάζουν τον εχθρό που τους περικύκλωσε έπεσαν στο ποτάμι αγωνιζόμενοι μεταξύ τους για το νερό. Η σφαγή που ακολούθησε ήταν ανελέητη και γρήγορα το νερό του ποταμού θόλωσε από το αίμα. Οι εξαντλημένοι, όμως, στρατιώτες συνέχισαν να πίνουν. Μπροστά στο τρομερό αυτό θέαμα, ο Νικίας παραδόθηκε στον Γύλιππο και η σφαγή σταμάτησε. Ο πόλεμος στη Σικελία είχε τελειώσει.

Τα παρεπόμενα της αθηναϊκής συντριβής

Η τύχη που επιφύλαξαν οι Συρακούσιοι στους αιχμαλώτους ήταν πραγματικά σκληρή. Οι στρατηγοί, ο Νικίας και ο Δημοσθένης, εκτελέστηκαν αμέσως, παρά την αντίθετη επιθυμία του Γύλιππου, που θα προτιμούσε να τους μεταφέρει αιχμαλώτους στη Σπάρτη. Από την άλλη, αρκετοί άνδρες αιχμαλωτίστηκαν από ιδιώτες και, αφού για κάποιο χρό-

νικό διάστημα υπηρέτησαν ως οικιακοί δούλοι, οι περισσότεροι απελευθερώθηκαν ή διέφυγαν και επέστρεψαν στην πατρίδα τους. Η μοίρα, όμως, των επίσημων αιχμαλώτων ήταν πολύ σκληρότερη. Εκείνοι φυλακίστηκαν στα λατομεία των Συρακουσών, μέσα σε στενές και τελείως ανθυγιεινές στοές, όπου αναγκάστηκαν να μείνουν αρκετούς μήνες με ελάχιστη τροφή και νερό.

Η πόλη των Συρακουσών, παρά τις αρχικές δυσκολίες, κατόρθωσε να βγει νικήτρια σε αυτό τον αγώνα απέναντι στη μεγαλύτερη ναυτική δύναμη της εποχής και να αποκομίσει φυσικά μεγάλη αίγλη σε πανελλήνιο επίπεδο. Σε ανάμνηση της λαμπρής νίκης τους, οι Συρακούσιοι θέσπισαν αγώνες που πήραν το όνομα του ποταμού Ασσίναρου, όπου παίχτηκε, θα έλεγε κανείς, και η τελευταία πρά-

ξη του δράματος αυτού του πολέμου. Επίσης, οι Συρακούσιοι εξέδωσαν αναμνηστικά νομίσματα για τη νίκη τους επί των Αθηναίων.

Η Σικελική Εκστρατεία, όπως άλλωστε τονίζει ο Θουκυδίδης, υπήρχε από πολλές απόψεις το σημαντικότερο γεγονός του Πελοποννησιακού Πολέμου, καθώς η νίκη της μιας πλευράς και η ήττα της άλλης ήταν συντριπτικές και απόλυτες. Η Αθήνα, η οποία είχε αποστείλει με κατακτητικούς σκοπούς μια τεράστια δύναμη στο μακρινό νησί της Σικελίας, δεν θα ξανάβλεπε ποτέ εκείνα τα πλοία και τους άνδρες και, πλέον, με όσες δυνάμεις της είχαν απομείνει, με το ηθικό καταρρακωμένο και το ταμείο σχεδόν άδειο, θα αναγκαζόταν να πολεμήσει ξανά, αυτή τη φορά όχι για τη δόξα, αλλά για την ίδια την επιβίωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Hornblower S., 2005, Ο Ελληνικός Κόσμος, Αθήνα (μετάφραση Πέππα Ε.).

Kagan D., 1981, *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, Ithaca-N.Y.-London.

Kallet L., 2001, *Money and the Corrosion of Power in Thucydides: The Sicilian Expedition and its Aftermath*, Berkeley.

Lazenby J.F., 2004, *The Peloponnesian War: A Military Study*, London.

Μαρουλάκη Μ., 2011, «Η Σικελική

Εκστρατεία» στο Πελοποννησιακός Πόλεμος, Ε-Ιστορικά Ιανουαρίου, 91-130.

Tritte L.A., 2010, *A new history of the Peloponnesian War*, Malden.

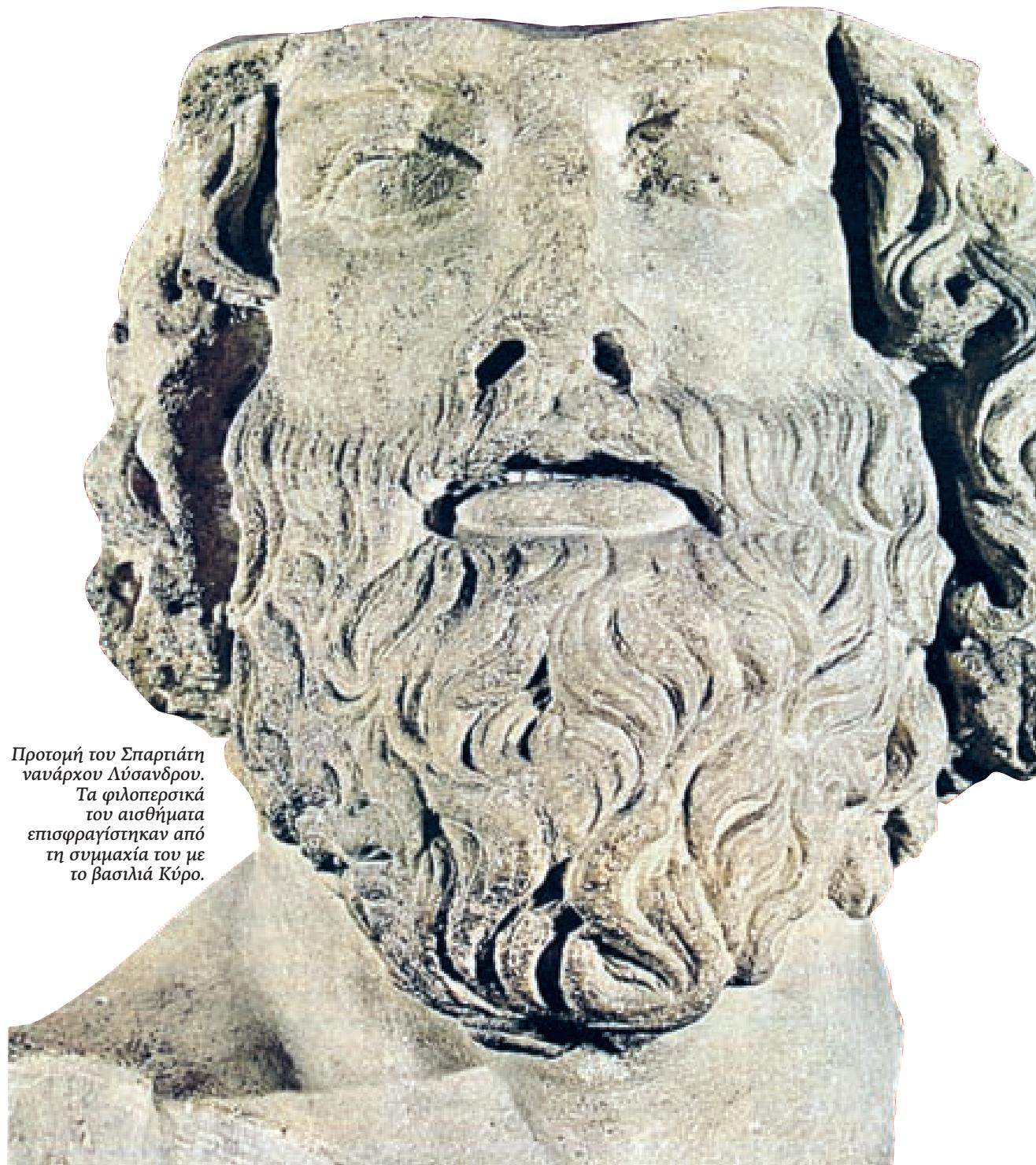
Παπαδόπουλος Θ., 2006, «Πελοποννησιακός Πόλεμος» στο Ιστορία των Ελλήνων, Εκδόσεις Δομή, τόμ. 2, 110-157.

Πελεκίδης Χ., 1972, «Η μεγάλη αθηναϊκή εκστρατεία στη Σικελία» στο Ιστορία των Ελληνικού Εθνους τ. Γ1, 242-265.

Στήλη με τιμητικό ψήφισμα για τον Θρασύβουλο τον Καλνδώνιο και λοιπούς αναμεμειγμένους στη δολοφονία των Φρυνίχον το φθινόπωρο του 411 π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Προτομή του Σπαρτιάτη νανάρχον Λύσανδρου.

Τα φιλοπερσικά του αισθήματα επισφραγίστηκαν από τη συμμαχία του με το βασιλιά Κύρο.

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας Αρχαίας Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Οι Αθηναίοι χωρίς στόλο και συμμάχους. Το περσικό «χρυσίον». Ο φιλοπέρσης Λύσανδρος και ο αντιπέρσης Καλλικρατίδας. Οι ολιγαρχικοί επιβάλλονται στην Αθήνα. Ο Αλκιβιάδης επιστρέφει θριαμβευτικά. Η νίκη των Αθηναίων στο Κυνός Σήμα και την Κύζικο. Οι νικητές των Αργινονούσών πίνουν το κώνειο στην Αθήνα. Η συνθηκολόγηση και οι τριάκοντα τύραννοι.

Τα νέα της σικελικής καταστροφής φτάνουν στην Αθήνα

Οταν τα νέα της καταστροφής έφτασαν στην Αθήνα, τόσο οι Αρχές όσο και ο λαός δεν ήθελαν να πιστέψουν ότι ήταν αλήθεια. Η πόλη έχασε το άνθος της πολεμικής της μηχανής, έμπειρα πληρώματα, εξαιρετικής ποιότητος πλοία, οπλίτες και στρατηγούς, αλλά εξίσου κρίσιμη ήταν η

αξιολόγηση της ήττας από τον υπόλοιπο κόσμο, συμμάχους και αντιπάλους. Πολλοί θα θεωρούσαν ότι μια αποδυναμωμένη Αθήνα δεν θα μπορούσε να διατηρήσει την ενότητα της συμμαχίας της ή να αποκρούσει επιθέσεις από την αντίταπη πλευρά. Ωστόσο, προτού απασχολήσουν τη σκέψη τους οι εξωτερικοί παράγοντες, οι Αθηναίοι στράφοκαν στο εσωτερικό μέτωπο, δίχως να επιδείξουν ιδιαίτερη αυτοσυγκράτηση.

Οσο οι Αθηναίοι αποκτούσαν πληρέστερη εικόνα της καταστροφής, η οργή φούντωνε και τελικά ξέσπασε, πρώτα εναντίον όσων παρότρυναν τους πολίτες να εγκρίνουν την εκστρατεία («σαν να μην την είχαν ψηφίσει οι ίδιοι», παρατηρεί δηκτικά ο Θουκυδίδης). Στη συνέχεια, στο στόχαστρο βρέθηκε ένα πλήθος ανθρώπων και ιδιοτήτων, όπως οι μάντεις και οι χρησιμολόγοι που έβλεπαν αίσιο τέλος της επιχείρησης, ενώ μέχρι το 411 είχαν προστεθεί στον κατάλογο οι οκνηροί στρατηγοί, οι φίλαρχοι πολιτικοί, οι μέτοικοι, οι φιλόδοξοι, οι χρεώστες του Δημοσίου, οι κληρούχοι. Οι πολίτες αναζητούσαν ευθύνες και ενόχους για τη δυσχερέστατη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η πόλη. Δίχως στόλο, χρήματα, έμπειρους κωπιλάτες, έπειτα από τόσες απώλειες, ο φόβος κυριαρχούσε στην Αθήνα. Πολλοί θεωρούσαν ότι δεν υπήρχε τίποτα να εμποδίσει τους Σικελιώτες να εισβάλλουν με τη σειρά τους στην Αττική, επικουρύμενοι από εχθρούς και αποστάτες συμμάχους των Αθηναίων, ενθαρρυμένους λόγω της σικελικής καταστροφής. Οι Αθηναίοι δεν απελπίστηκαν και έλαβαν άμεσα μέτρα.

Πρώτη ανάγκη ήταν η άμεση κατασκευή πολεμικών πλοίων για την άμυνα της ίδιας της πόλης και την εξασφάλιση της νομιμοφροσύνης των συμμάχων, της βάσης της αθηναϊκής ισχύος. Ο Θουκυδίδης έχει ίδην εκθέσει ένα σχέδιο παλιό όσο ο Πεντηκονταετία και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, την πρόκληση αποστασιών στις πόλεις της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Δίχως ισχυρό αθηναϊκό στόλο να περιπολεί στο Αιγαίο, ήταν ευκολότερο για την πελοποννησιακή πλευρά να υλοποιήσει το παλιό σχέδιο του Αρχιδάμου, το οποίο έφερε ξανά στην επικαιρότητα ο Αλκιβιάδης. Η απώλεια

εσόδων, ναυτικών βάσεων, πηγών εφοδίων, ικανών κωπιλατών, πρώτης ποιότητος ξυλείας θα γονάτιζε την Αθήνα, ειδικά αν συνδυαζόταν με απώλεια του ελέγχου των στενών του Ελλησπόντου. Δίχως εξασφαλισμένη διέλευση των πλοίων μεταφοράς σιτηρών από τον Εύξεινο Πόντο, η Αθήνα θα λύγιζε από την πείνα.

Στη συνέχεια, επιχειρήθηκε η εξασφάλιση από μελλοντικές παρόμιοις, παράτολμες και οδυνηρές αποφάσεις. Ο Δῆμος ήταν πεπεισμένος ότι είχε παρασυρθεί από ορισμένους φιλόδοξους πολιτικούς, άφρονες ή ιδιοτελείς ή και τα δύο. Εν μέσω καταστάσεως εκτάκτου ανάγκης, υπήρχαν αρκετοί πολίτες που πρόθυμα θα δέχονταν περιορισμό της εξουσίας του Δήμου, προκειμένου να υπάρξει ευταξία. Τότε πραγματοποιήθηκε η πρώτη στροφή του πολιτεύματος σε έναν πιο ολιγαρχικό τρόπο διακυβέρνησης, με τη θέσπιση του θεσμού των δέκα προβούλων, εκλεγμένων μεταξύ των μεγαλύτερων σε ηλικία πολιτών. Παρά την ξεκάθαρα ολιγαρχική τους τοποθέτηση, εξέφραζαν επί του παρόντος την κοινή βούληση για ευταξία και σωφροσύνη, δύο έννοιες που εύκολα διαστρεβλώνονται, όπως αποδεικνύουν τα γεγονότα του επομένου έτους στην Αθήνα. Ειδικά μετά την καταστροφή του στόλου, τη βάσης του δημοκρατικού καθεστώτος, ίσως ορισμένοι να πίστευαν ότι είχε έρθει η κατάλληλη ώρα για τον περιορισμό των εξουσιών του Δήμου.

Η αλλαγή του τρόπου συλλογής χρημάτων από τις πόλεις της συμμαχίας είναι ενδεικτική της νέας πραγματικότητας. Αντί του συνηθισμένου ορισμού ενός ποσού πληρωτέου από κάθε πόλη, εισήχθη ένας φόρος 5% επί των μεταφερόμενων αγαθών εντός της συμμαχίας. Οι Αθηναίοι υπολόγιζαν ότι θα δυσκολεύονταν στην εισπραξη του φόρου δίχως το φόβητρο του στόλου τους και συμβιβάστηκαν με λιγότερα, αλλά εξασφαλισμένα έσοδα. Στην ίδια την Αθήνα, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες αφενός είχαν επωμιστεί το βάρος των υπέροχων πολεμικών δαπανών για μια εκστρατεία, για την οποία ο Δῆμος τώρα παραδεχόταν ότι είχε παρασυρθεί να εγκρίνει, αφετέρου,

έβλεπαν πάλι τις περιουσίες τους να καταστρέφονται από τις σπαρτιατικές επιδρομές που διενεργούνταν από τη βάση στη Δεκέλεια. Το δεύτερο αυτό κακό είχε ξεκινήσει από μια ακόμη «ασύνετη» ενέργεια του δημοκρατικού καθεστώτος, την καταδίκη του Αλκιβιάδη, του ανθρώπου που υπέδειξε στον αντίπαλο να οχυρώσει την περιοχή. Την ίδια στιγμή, οι εύποροι ήταν υποχρεωμένοι από το νόμο να συνεχίζουν να ξοδεύουν μεγάλα ποσά σε χορηγίες και τριπαρχίες, ενώ χρήματα από το δημόσιο ταμείο διοχετεύονταν σε πληρωμές βουλευτών και δικαστών, δηλαδή προς τους ανθρώπους στους οποίους έπεφτε το στίγμα της απόφασης για την καταστροφική εκστρατεία. Η ευταξία και η σύνεση θα επιχειρούσαν μια δραματική επίλυση αυτών των «ατελειών» του υφιστάμενου πολιτεύματος την επόμενη χρονιά. Προς το παρόν, κατασκευάστηκαν και επανδρώθηκαν εσπευσμένα τρίνεις, προκειμένου να αντιμετωπίστε η υπονομευτική δράση των Πελοποννησίων στο Αιγαίο.

Η Πελοποννησιακή Συμμαχία εν δράσει

Η σικελική καταστροφή λειτούργησε όπως φοβούνταν οι Αθηναίοι. Οι ελπίδες των Πελοποννησίων για την τελική επικράτηση αναπτερώθηκαν και οι συμμαχικές πόλεις βρήκαν την ευκαιρία να ξεφύγουν από τον αθηναϊκό έλεγχο. Οι Λακεδαιμόνιοι αποφάσισαν τη δημιουργία μιας ισχυρής ναυτικής μοίρας εκατό τριήρων από τις πόλεις της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Μέχρι το πέρας του χειμώνα, είχαν ήδη φτάσει εκκλίσεις για ενίσχυση αποστασιών στην πόλη της Σπάρτης από τη Λέσβο, την Εύβοια, τη Χίο και τις Ερυθρές, όλα σημαντικά μέλη της Αθηναϊκής Συμμαχίας.

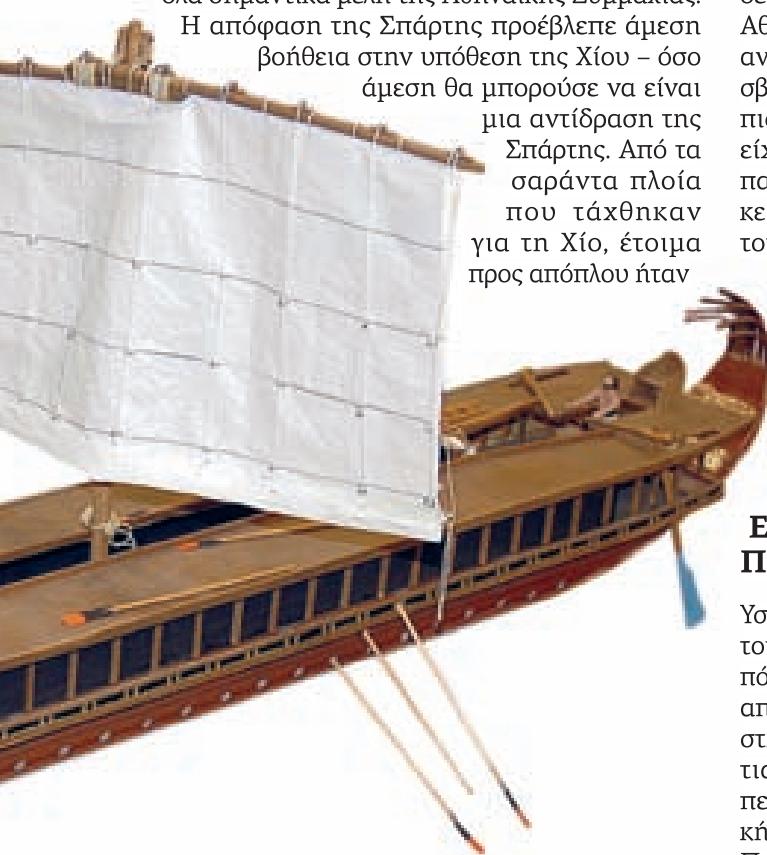
Η απόφαση της Σπάρτης προέβλεπε άμεση βοήθεια στην υπόθεση της Χίου – όσο άμεσο θα μπορούσε να είναι μια αντίδραση της

Σπάρτης. Από τα σαράντα πλοία που τάχθηκαν για τη Χίο, έτοιμα προς απόπλου ήταν

τα δέκα, αλλά τελικά απέπλευσαν πέντε, ύστερα από πολιτικές ζυμώσεις στη Σπάρτη και αντικατάσταση του ναυάρχου. Το εγχείρημα τελικά έγινε γνωστό στους Αθηναίους κατά τη συμμετοχή τους στην εορτή των Ισθμίων. Ως εκ τούτου, η πελοποννησιακή μοίρα αποκλείστηκε από τον αθηναϊκό στόλο, ελαφρώς υπέρτερο αριθμητικά, κοντά στην Επίδαυρο και αμέσως φάνηκαν όλες οι αδυναμίες της πελοποννησιακής πλευράς. Πέρα από την παραδοσιακή καθυστέρηση στη λίψη και υλοποίηση αποφάσεων, δεν υφίστατο ενδεχόμενο αναμέτρησης με ισοδύναμο αθηναϊκό στόλο και μετά την πρώτη αποτυχία οι Λακεδαιμόνιοι ήταν έτοιμοι να ματαιώσουν τη θαλάσσια κινητοποίηση, αν δεν τους έπειθε για το αντίθετο ο Αλκιβιάδης. Ο Αθηναίος αποστάτης προσέγγισε όσους εφόρους αντετίθεντο στον Άγιο και την ενίσχυση της Λέσβου αντί της Χίου, τονίζοντας ότι δεν έπρεπε να πιστωθεί ενδεχόμενη νίκη στο βασιλιά που ήδη είχε έκτακτες εξουσίες, λόγω της στρατιωτικής παρουσίας στη Δεκέλεια. Η προσπάθεια στέφθηκε από επιτυχία και σύντομα αποστάτησαν από τους Αθηναίους η Χίος, η Μίλητος, οι Ερυθρές, οι Κλαζομενές και η Λέσβος. Κύριο επιχείρημα του Αλκιβιάδη ήταν η δυνατότητα συμμαχίας με το Μεγάλο Βασιλιά. Ενας νέος κρίσιμος παράγοντας για την εξέλιξη του πολέμου υπεισερχόταν πλέον στο πολιτικό παιχνίδι: η Περσική Αυτοκρατορία.

Ενα νέο όπλο για τους Πελοποννησίους: ο περσικός χρυσός

Υστερά από τις νίκες των Αθηναίων και την ειρήνη του Καλλία στα μέσα του 5ου αιώνα, οι ελληνικές πόλεις των ακτών της Μικράς Ασίας είχαν ξεφύγει από την περσική κυριαρχία (για να περιέλθουν στην αθηναϊκή, όπως υποστήριζαν οι φιλοσπαρτιατικές παρατάξεις), ενώ απαγορευόταν στον περσικό στόλο να πλεύσει στο Αιγαίο. Η εμπλοκή των Αθηναίων στις εξεγέρσεις των σατραπών Πισσούνθη και Αμόργη εναντίον του Μεγάλου Βασιλιά έφεραν την πόλη σε πορεία σύγκρουσης με την Περσία. Μετά τη σικελική καταστροφή άνοιξαν νέες δυνατότητες για ανατροπή του status

Ομοίωμα αθηναϊκής τριήρους. Η αναδημιουργία των στόλων τέθηκε από τους Αθηναίους ως προτεραιότητα μετά τη σικελική καταστροφή.

Χρυσό νόμισμα (5ος αιώνας), όπου απεικονίζεται ο Πέρσης βασιλιάς Δαρείος. Η περσική ανάμικη έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

quo στην περιοχή και ο Πέρσης βασιλιάς άδραξε την ευκαιρία, στέλνοντας εντολή στους σατράπες του να συγκεντρώσουν, έπειτα από χρόνια, φόρους από τις ελληνικές πόλεις. Μαζί με τους πρέσβεις των ελληνικών πόλεων, στη Σπάρτη μετέβη και απεσταλμένος του σατράπη των νοτίων περιοχών της Μικράς Ασίας, Τισσαφέρνη, με προτάσεις για συνεργασία στις πολεμικές επιχειρήσεις. Ενας πελοποννησιακός στόλος θα μπορούσε να προκαλέσει την πτώση των Αθηνών (και την ευδόση των περσικών σχεδίων), αλλά η κατασκευή και συντήρηση μεγάλου αριθμού τριήρεων ήταν πέρα από τις οικονομικές δυνατότητες της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Ο Πέρσης σατράπης προσφέρθηκε να καλύψει τα έξοδα συντήρησης και τους μισθούς των πληρωμάτων. Για τους Λακεδαιμονίους ήταν μια πρόταση που δεν μπορούσαν να αρνηθούν.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αρχαίες πηγές υπερτονίζουν το ρόλο του Αλκιβιάδη, παρουσιάζουν τον Τισσαφέρνη περίπου ως αιχμάλωτο της γονείας του εξόριστου στρατηγού και αποδίδουν πολύ λιγότερη σημασία στους στόχους της περσικής διπλωματίας, ειδικά στα πρώτα στάδια της συνεργασίας με τους Πελοποννησίους. Στην πραγματικότητα, ο σατράπης δεν ήταν μια τυχαία προσωπικότητα και σε καμία περίπτωση δεν θα ενέπλεκε τον Μεγάλο Βασιλιά σε επίσημες συμφωνίες και τεράστια έξοδα για χάρη μιας προσωπικής σχέσης ή υπό την επιρροή ενός εξόριστου. Υπήρχαν πολύ σημαντικότεροι πολιτικοί στόχοι για την Περσία μετά τις νέες εξελίξεις και δεν χρειαζόταν υπενθύμιση ή υποδαύλιση του Αλκιβιάδη για να γίνει κατανοτό ότι ήταν προς το συμφέρον της Περσίας η επιμήκυνση του πολέμου και η εσαϊσθένση των αντιπάλων. Ο δαιμόνιος Αθηναίος κατανοούσε τους στόχους της περσικής πλευράς και μπορούσε να προβλέψει σε γενικές γραμμές τις ενέργειες του Τισσαφέρνη, ώστε να τις παρουσιάζει ως αποτελέσματα δικής του επιρροής.

Η κατάσταση περιπλέκεται με την παρουσία του Φαρνάβαζου. Ο σατράπης των περιοχών κοντά στον Ελλήσποντο είχε ζητήσει κι εκείνος από τους Λακεδαιμονίους βοήθεια στην ανατροπή των φιλο-αθηναϊκών καθεστώτων στις ελληνικές πόλεις της περιοχής του, προσφέροντας κι αυτός σε αντάλλαγμα την κάλυψη των εξόδων συντήρησης των πληρωμάτων. Οι Λακεδαιμόνιοι επρόκειτο να εμπλακούν σε ένα πολύπλοκο, ειδικά για τους ίδιους, διπλωματικό παιχνίδι με τους Πέρσες σατράπες, με απώτερο στόχο την τελική νίκη μέσω ενός πελοποννησιακού στόλου με περσική χρηματοδότηση και πιθανή θυσία των ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας. Δεν ήταν δυνατό να υπάρξει ομοφωνία σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ειδικά εφόσον σύνθημα της Σπάρτης αποτέλεσε η απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων από τον αθηναϊκό ζυγό. Για τα επόμενα χρόνια, η σπαρτιατική πολιτική θα ακροβατούσε μεταξύ των δύο άκρων, υπό τη διαχείριση φιλοπερσικών και αντιπερσικών προσωπικοτήτων, όπως ο Λύσανδρος και ο Καλλικρατίδας.

Προς το παρόν, η επιρροή του Αλκιβιάδη και ο έξυπνος χειρισμός των εσωτερικών αντιθέσεων στη Σπάρτη έλυσαν γρήγορα το πρόβλημα και επιλέχθηκε η αποστολή βοήθειας στη Χίο, όπως είχε ζητήσει ο Τισσαφέρνης. Ήταν ξεκάθαρα ζήτημα δυνατοτήτων: Μια αποστασία της Λέσβου ή της Εύβοιας θα δημιουργούσε μεγαλύτερες αντιξότητες στους Αθηναίους, αλλά θα έπρεπε η Σπάρτη να βασιστεί στις περιορισμένες δυνατότητες της Πελοποννησιακής Συμμαχίας ή του Φαρνάβαζου. Η επιλογή της Χίου πιθανότατα υπαγορεύτηκε από την οικονομική δύναμη του Τισσαφέρνη και τα μέσα καθόρισαν το βραχυπρόθεσμο στόχο. Λίγο πριν από την οριστική ρίξη με τον Αγι, ο Αλκιβιάδης έπρεπε να παρουσιάσει εξαιρετικά αποτελέσματα για να διατηρήσει τη θέση του και επιδίωξε πάσιν θυσία την ταχεία κλιμάκωση του πολέμου.

Η τρίτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου διεξήχθη στις ακτές της Ιωνίας (εξ ου και ιωνικός πόλεμος) μετά τη σικελική καταστροφή. Διαμορφώθηκε από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τριών εμπλεκόμενων μερών, με αρχικούς στόχους, ανάγκες και προϋποθέσεις όπως σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, μέχρι την τελική ήττα της Αθήνας.

Κύμα αποστασιών από την Αθηναϊκή Συμμαχία και 1η συνθήκη με Τισσαφέρνη (412 π.Χ.)

Παρά την παροιμιώδη καθυστέρηση, η πελοποννησιακή μοίρα υπό τους Αλκιβιάδη και Χαλκιδέα κατέφθασε αιφνιδιαστικά στη Χίο, διόλου τυχαία κατά την ώρα της συνέλευσης, πετυχαίνοντας άμεση απόφαση για αποστασία, πάντα σε πλήρη

Πέρσης σατράπης δέχεται αντιπροσωπία Ιώνων. Ανάγλυφο από το μνημείο των Νηρηίδων.

συνεννόηση με τους ολιγαρχικούς του νησιού και εν αγνοίᾳ του πλήθους. Υστερά από τις αποστασίες των Κλαζομενών, των Ερυθρών, της Εφέσου και της Μίλητου συνομολογήθηκε η πρώτη συνθήκη με τον Τισσαφέρον. Φαίνεται ότι επρόκειτο για μια εκ του προχείρου συμφωνία για τα άμεσα ζητήματα μεταξύ των δύο πλευρών, δίχως να καθορίζονται οι λεπτομέρειες. Οι δύο πλευρές δεσμεύονταν να αναλάβουν από κοινού πολεμική δράση κατά των Αθηναίων και να προστατεύουν η μία την άλλη. Ο πλέον αμφιλεγόμενος όρος ήταν η διακήρυξη ότι όσες περιοχές και πόλεις ήταν στην κατοχή του βασιλιά και των προγόνων του ανήκαν στον Μεγάλο Βασιλιά. Δυνητικά, ο Δαρείος Β' θα μπορούσε να διεκδικήσει εδάφη μέχρι και τη Βοιωτία, αλλά το θύμα αυτής της ρύθμισης ήταν οι ιωνικές πόλεις, εκείνες που η Σπάρτη διακήρυξε ότι ερχόταν να απελευθερώσει. Η θυσία δεν συνδευόταν από κάποια ρητή υποχρέωση της άλλης πλευράς, παρά μόνο από γενικότητες περί κοινής δράσης, ενώ δεν ορίστηκε ούτε το πληρωτέο ποσό για τη συντήρηση του στόλου. Προς στιγμήν, η πλάστιγγα φάνηκε να γέρνει ακόμη περισσότερο προς την πλευρά των Πελοποννησίων, ειδικά έπειτα από ένα σπάνιο φαινόμενο, μια νίκη στη

θάλασσα επί των Αθηναίων που είχαν αποκλείσει την πελοποννησιακή μοίρα κοντά στην Επίδαυρο. Πολύ σύντομα αποδείχθηκε ότι η νίκη δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Οι Αθηναίοι επανέφεραν στη συμμαχία τη Λέσβο και τις Κλαζομενές, απέκλεισαν τη Χίο και αποβίβασαν δυνάμεις στη Μίλητο, σε μια εκδήλωση ενεργυπτικότητας που κέρδισε τον έπαινο του Θουκυδίδη.

Στη Μίλητο θα μπορούσε να είχε κριθεί ο πόλεμος, αν ο Αθηναίος στρατηγός Φρύνιχος είχε αποφασίσει να αναμετρηθεί με τους Πελοποννησίους. Έχοντας στο παθητικό την καταστροφή στη Σικελία, ο αθηναϊκός στόλος δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει δεύτερη στη σειρά σημαντική ήττα, υπό δυσμενείς μάλιστα συνθήκες και εναντίον αγγώστου αριθμού πλοίων (η αναλογία ήταν τελικά 68 έναντι 80 εις βάρος των Αθηναίων, ένα μειονέκτημα που ο αθηναϊκός στόλος άλλων εποχών θα θεωρούσε ευνοϊκή συγκυρία). Ετσι, ο αθηναϊκός στόλος απέφυγε τη ναυμαχία και άφησε στα χέρια των Πελοποννησίων τη Μίλητο, την πόλη που αποτέλεσε για τα επόμενα χρόνια, μαζί με την Εφέσο, τη βάση του στόλου που υπονόμευε την αθηναϊκή ισχύ. Μια ενδεχόμενη αθηναϊκή νίκη

Νόμισμα όπου απεικονίζεται ο σατράπης Φαρνάβαζος. Είχε κι αυτός ζητήσει τη συνδρομή των Λακεδαιμονίων για την ανατροπή των φιλοαθηναϊκών καθεστώτων στις ελληνικές πόλεις του Ελλησπόντου.

Χάλκινη κεφαλή (420 π.Χ. - 415 π.Χ.) αφιερωμένη στη Νίκη. (Μουσείο Αγοράς, Αθήνα).

ίσως είχε διαλύσει την πρόσφατη συνεργασία με τους Πέρσες, αποδεικνύοντας έμπρακτα την πελοποννησιακή αδυναμία, ακόμη και με τις αντιξότητες για την κυρίαρχο του Αιγαίου. Η απόσυρση του Φρυνίχου επέκτεινε χρονικά την αναμέτρηση και δημιούργησε πολλά προβλήματα στην Αθήνα, αλλά τουλάχιστον η πόλη ήταν ακόμη σε θέση να προβάλει αντίσταση. Λίγο αργότερα, ο ενισχυμένος αθηναϊκός στόλος θα ήλεγχε τη θάλασσα, αλλά η ευκαιρία είχε περάσει και ήταν ο πελοποννησιακός στόλος οικείνος που απέφευγε τη μάχη. Ο χρόνος κυλούσε υπέρ των Πελοποννησίων, με τη συντήρηση του στόλου εξασφαλισμένη, τουλάχιστον στα χαρτιά (ο Τισσαφέρνης μείωσε στο μισό το μισθό των πληρωμάτων μετά τον πρώτο μήνα), την ίδια στιγμή που στην Αθήνα αποφασίζοταν η χρήση του εκτάκτου αποθέματος των χιλίων ταλάντων.

Νέες δυσχέρειες για τη Σπάρτη

Η περσική χρηματοδότηση προσέφερε τα μέσα, αλλά όχι και την ικανή ηγεσία για ένα θαλάσσιο πόλεμο που προβλεπόταν μακρύς. Ο, τι καλύτερο διέθεταν οι Λακεδαιμόνιοι ήταν ο Αλκιβιάδης, όμως η ρήνη με τον Άγι τον έστειλε στο πλευρό του Τισσαφέρνη. Εκεί βρισκόταν όταν συνομολογήθηκε η δεύτερη συμφωνία Σπάρτης και Περσίας. Η συμφωνία γίνεται με πρόσωπα (τον Μεγάλο Βασιλιά, τους γιους του και τον Τισσαφέρνη), σε χρονική περίοδο κατά την οποία οι Πελοποννήσιοι απολαμβάνουν όλα τα οικονομικά οφέλη της συνεργασίας. Ο επαχθής όρος της περσικής κατοχής ελληνικών πόλεων επαναδιατυπώθηκε, αλλά η περσική πλευρά πέτυχε να μην αντικαταστήσουν οι Σπαρτιάτες τους Αθηναίους στην

Ο Σωκράτης αναζητεί τον Αλκιβιάδη στο σπίτι της Ασπασίας. Πίνακας του Jean Léon Gérôme. Η αφετηρία του αθηναϊκού ολιγαρχικού πραξικοπήματος από τη Σάμο θεωρήθηκε αποτέλεσμα των ενεργειών του Αλκιβιάδη.

Μαρμάρινη
κεφαλή του
Περικλή. Οι
μεταρρυθμίσεις
του
ανατράπηκαν
μετά την
εγκαθίδρυση
του ολιγαρχικού
πολιτεύματος
στην Αθήνα
(Μουσείο
Τεκνών,
Πρίνστον).

συλλογή των φόρων. Στο εξής, ο Πέρσης βασιλιάς θα ήταν ο αποκλειστικός χρηματοδότης των Πελοποννησίων, με τις λεπτομέρειες να αφήνονται σε μελλοντική νέα διαπραγμάτευση. Για άλλη μια φορά, η σπαρτιατική πλευρά είχε παραχωρήσει περισσότερα από όσα είχε κερδίσει.

Ο Αστύοχος, ο νέος Σπαρτιάτης ναύαρχος, αντιμετώπιζε δυσκολίες, καθώς ούτε επιθετικά πέτυχε κάτι ούτε ήταν σε θέση να βοηθήσει την απελπισμένη Χίο, παρά τις εικκλήσεις του Πεδάριτου, του Σπαρτιάτη διοικητή του νησιού. Οι σχέσεις των δύο ήταν τεταμένες και το θέμα πρέπει να παραπέμφθηκε στη Σπάρτη, όπου και αποφασίστηκαν η αποστολή έντεκα συμβούλων στον Αστύοχο με διευρυμένες εξουσίες (συνηθισμένη πρακτική όταν ο πόλεμος στη θάλασσα δεν διεξαγόταν με επιτυχία) και η δυνατότητα να τον καθαιρέσουν, αν το έκριναν σκόπιμο. Οι οδηγίες τους φαίνεται ότι προέβλεπαν επαναδιαπραγμάτευση της συμφωνίας με τον Πέρση βασιλιά και την αφαίρεση κάθε νύξης σε περσική κυριαρχία επί ελληνικών πόλεων, μια διατύπωση που μόνο κακό μπορούσε να κάνει στη σπαρτιατική προπαγάνδα. Ο πελοποννησιακός στόλος κινήθηκε προς Νότο και προκάλεσε την αποστασία των πόλεων της Ρόδου, στοχεύοντας στη διεύρυνση της οικονομικής βάσης, προκειμένου να μην είναι μόνος χρηματοδότης ο Τισσαφέρνης. Και παρότι οι αριθμοί ευνοούσαν την πελοποννησιακή πλευρά, οι έντεκα σύμβουλοι ακολούθησαν την τακτική του Αστυόχου και απέφευγαν να δώσουν μάχη με τον αθηναϊκό στόλο. Αυτή τη φορά, δεν ήταν ο παράγων χρόνος, αλλά η μειωμένη πολεμική ικανότητα εκείνη που υπαγόρευσε την παθητικότητα: ο πελοποννησιακός στόλος ακόμη δεν ήταν εφάμιλλος του αθηναϊκού και το μέλλον θα έδειχνε ότι η αριθμητική διαφορά έπρεπε να είναι πολύ μεγάλη, προκειμένου να τολμήσουν οι Πελοποννήσιοι να αναμετρηθούν με τους Αθηναίους. Για όσο διάστημα Τισσαφέρνης και Πελοποννήσιοι εφάρμοζαν παρελκυστική τακτική σε ένα πολύπλοκο διπλωματικό παιχνίδι, με αιστάθμιτους παράγοντες τον Αλκιβιάδη και τον Φαρνάβαζο, ο αθηναϊκός στόλος βρισκόταν στη Σάμο σε αναβρασμό. Οι Αθηναίοι ολιγαρχικοί έκριναν ότι είχε έρθει η ώρα να πάρουν την κατάσταση στα χέρια τους.

Η Σάμος ως αφετηρία του αθηναϊκού ολιγαρχικού πραξικοπήματος (411 π.Χ.)

Αν πιστέψουμε τον Θουκυδίδη, ο μοχλός που έθεσε σε κίνηση τα πράγματα ήταν ο Αλκιβιάδης και η επιθυμία του να επιστρέψει στην πατρίδα του. Κάτι τέτοιο φαινόταν απίθανο με το υπάρχον καθεστώς και ο εξόριστος στρατηγός προσπάθησε από το πλευρό του Τισσαφέρνη να αλλάξει την κατάσταση, προσφέροντας στην πόλη του το έπαθλο της περσικής υποστήριξης, σε αντάλλαγμα της επιστροφής του και της πολιτειακής αλλαγής. Με δεδομένους τους στόχους των σατραπών και του Μεγάλου Βασιλιά, φαντάζει απίθανο το ενδεχόμενο συμμαχίας με την Αθήνα, ακόμη δε περισσότερο απίθανη είναι η ύπαρξη γνήσιου ενδιαφέροντος του Δαρείου Β' για το πολιτειακό καθεστώς των Αθηνών.

Οπως και να είχε η κατάσταση, ο σπόρος έπεσε σε χωράφι οργωμένο. Οι ολιγαρχικοί στη ναυτική βάση της Σάμου προπαγάνδισαν την επιστροφή του Αλκιβιάδη, του ικανότερου πολεμικού τηγέπι της εποχής, και την πολιτειακή αλλαγή ως τα δύο μέσα που θα έφερναν τη συμμαχία του Πέρση βασιλιά και την τελική επικράτηση στον πόλεμο. Οι υποσχέσεις δημιούργησαν ελπίδες και σύντομα οι κωπιλάτες αποδέχθηκαν οικειοθελώς τον περιορισμό των δικαιωμάτων τους, δίχως μάλιστα να γνωρίζουν επακριβώς σε τι συμφώνησαν, θυσία στο βωμό της συνέξισης του πολέμου με πολύ καλύτερες προϋποθέσεις και της εξασφάλισης του μισθού τους. Ακολούθως, στάλθηκε πρεσβεία στην Αθήνα με επικεφαλής τον Πεισανδρό, το κατεξοχήν εκτελεστικό όργανο του κινήματος.

Η Δημοκρατία ανατρέπεται

Η εμφάνιση και η ομιλία του Πεισάνδρου στις αρχές Ιανουαρίου του 411 συνάντησαν έντονες αντιδράσεις όχι μόνο από τον Αθηναϊκό Δῆμο, αλλά και από τα ιερατικά γένη των Κηρύκων και των Ευμολπιδών, υπεύθυνων για τα Ελευσίνια Μυστήρια, που δεν ήθελαν να σκέφτονται την

επιστροφή του ιερόσυλου. Ο Πείσανδρος πήρε το λόγο τελευταίος, εν μέσω ορυμαγδού αντιδράσεων και αιτιάσεων, πρόβαλε ως μοναδική λύση τη μεταβίβαση των αρχών στους ολίγους και τη διαχείριση των κοινών με περισσότερη σωφροσύνη, σπεύδοντας αμέσως να καθησυχάσει το πλήθος ότι οποιαδήποτε στιγμή στο μέλλον το αρχικό πολίτευμα μπορούσε να επανέλθει. Ο καθησυχασμός λειτούργησε θαυμάσια και εγκρίθηκε η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων με τους Αλκιβιάδην και Τισσαφέρνη, καθώς και η αντικατάσταση του αντιδρώντα Φρυνίχου από τον Σκιρωνίδην. Κατά το διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα, ο Πείσανδρος οργάνωσε τις εταιρείες των ολιγαρχικών προς το νέο, μεγαλεπίβολο στόχο, την ανατροπή της Δημοκρατίας.

Το σχέδιο κινδύνευσε να ματαιωθεί όταν ο Αλκιβιάδης δεν πέτυχε τη συνεργασία με τον Τισσαφέρνη, αλλά οι ολιγαρχικοί αποφάσισαν να κινηθούν δίχως αυτόν. Η δεύτερη αποστολή του Πεισάνδρου στην Αθήνα βρήκε τα πάντα προετοιμασμένα στην εντέλεια. Ενα κλίμα τρόμου είχε απλωθεί πάνω από την πόλη: Πολιτικοί αντίπαλοι δολοφονούνταν, πολιτικοί θεσμοί υπονομεύονταν μέχρι του σημείου να αποτελούν κενό γράμμα και όσοι, παρά την ατμόσφαιρα φόβου, τολμούσαν να μιλήσουν ανοιχτά για την κατάσταση, βρίσκονταν μυστηριωδώς νεκροί, δίχως κάποιος να ενδιαφέρεται για την ανεύρεση και την τιμωρία των ενόχων. Επιπλέον, οι εταιρείες εργάστηκαν σκληρά στον τομέα της προπαγάνδας. Οταν η ομάδα του Πεισάνδρου έφτασε στην Αθήνα, διαπίστωσε ότι οι προτάσεις που έφερνε μαζί της είχαν ήδη διαρρεύσει ως φήμες στην πόλη, ώστε να προετοιμαστεί το κλίμα για μια αναμενόμενα επεισοδιακή Εκκλησία του Δήμου. Για τον Θουκυδίδην, η θρυλούμενη κατάργηση της μισθοφοράς και ο περιορισμός της συμμετοχής στα κοινά σε ένα πολιτικό σώμα πέντε χιλιάδων ανδρών ήταν ένα πρόσχημα για λαϊκή κατανάλωση, προκειμένου να εξαπατηθούν οι πολλοί και να αποκρυψούν οι προθέσεις των ολίγων. Ο φόβος, η διάχυτη καχυποψία και η αβεβαιότητα κατέστησαν το Δήμο και τους δημοκρατικούς απλούς θεατές των εξελίξεων.

Το αιωνόβιο δημοκρατικό πολίτευμα καταργήθηκε πιθανώς με μία μόνο συνέλευση της Εκκλησίας, επεισοδιακή, μαραθώνια, στα όρια της νομιμότητας, εντελώς ξεχωριστή από τα συνηθισμένα. Η μοναδική πρόταση της «επιτροπής σωτηρίας» ήταν η άρση της γραφής παρανόμων, της προστατευτικής δικλίδας του πολιτεύματος. Στη συνέχεια, καταργήθηκε η μισθοφορά και ορίστηκε το νέο ανώτατο όργανο της νέας Πολιτείας, μια Βουλή τετρακοσίων ανδρών, με απόλυτη εξουσία δίχως «περιττές και χρονοβόρες διαδικασίες», αποκλειστικά υπεύθυνη να συγκροτεί τη συνέλευση του νέου, περιορισμένου σώματος των πέντε χιλιάδων πολιτών. Ετσι λύθηκε το πρόβλημα του περιορισμού των συμμετεχόντων στις αποφάσεις και τα κοινά. Οι πεντακόσιοι βουλευτές της Δημοκρατίας

αποχώρησαν ειρηνικά όταν εξοφλίθηκαν εις το ακέραιο και το νέο, ολιγαρχικό πολίτευμα των Αθηνών πήρε σάρκα και οστά.

Η πολιτική νομιμοποίηση του πραξικοπήματος ήταν δεξιοτεχνική. Οι «μεταρρυθμίσεις» αντέστρεψαν το βέλος του χρόνου πίσω στην πολιτειακή οργάνωση της πόλης «την εποχή της πηγεμονίας και της ειρηνικής συνύπαρξης με τους Πελοποννησίους», πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και του Περικλή προς το κατά πολύ δημοκρατικότερον, πριν ο Δῆμος αναλάβει την εξουσία. Η «επιστροφή» δεν δικαιολογείτο μόνο βάσει των πρακτικών ζητημάτων, δηλαδή της ανάγκης για τη συνέχιση του πολέμου, της ανάκλησης του

Αργυρό
τετράδραχμο
(412-411 π.Χ.).
Στον εμπροσθότυπο
απεικονίζεται ο Πέρσης
σταράπης Τισσαφέρνης και
στον οπισθότυπο γλαύκα
(Βρετανικό Μουσείο).

Αλκιβιάδη, της τακτοποίησης των οικονομικών της πόλεως και του εξορθολογισμού του τρόπου λήψεως αποφάσεων. Πολύ ισχυρότερη ήταν η στήριξη μέσω της «επιστροφής στην αρίστη πάτριο πολιτεία», το υπέροχο, ιδανικό πολίτευμα των δοξασμένων προγόνων. Στην ουσία, καμία από τις διακρητικές δεν εφαρμόστηκε, το εξωτερικό τυπικό κατέρρευσε σύντομα και η νέα κατάσταση εμφανίστηκε με τις πραγματικές της διαστάσεις. Οι τετρακόσιοι διοικούσαν με αυθαίρεσία και απόλυτη εξουσία την πόλη, εφαρμόζοντας τη δοκιμασμένη και επιτυχημένη μέθοδο των δολοφονιών για να εξουδετερώσουν όσους θεωρούσαν επικίνδυνους.

Στη συνέχεια, οι «πατέρες της πόλης», οι ολίγοι, σώφρονες, διορισμένοι για να βάλουν τάξη και να διεξάγουν αποτελεσματικότερα τον πόλεμο, φανέρωσαν τις αληθινές τους προθέσεις. Πραγματοποιώντας στροφή 180 μοιρών, έστειλαν αμέσως προτάσεις ειρήνης στη Δεκέλεια. Ο Αγις είδε αμέσως την ευκαιρία που παρουσιάζοταν μπροστά του: μπορούσε να τερματίσει τον πόλεμο με μια αποφασιστική επίθεση εναντίον μιας πόλης που σπαρασσόταν από εμφύλια διαμάχη. Ήλπιζε ότι οι υπερασπιστές των Αθηνών θα ήταν αρκετά απασχολημένοι συγκρουόμενοι ο ένας με τον άλλο. Προετοιμάστηκε όσο καλύτερα μπορούσε, ζήτησε και έλαβε ενισχύσεις από την Πελοπόννησο, έκανε την επίθεσή του και πτήθηκε για τον ίδιο λόγο που ο ίδιος δεν προσέφερε ειρήνην προπονούμενως. Μπορεί η πόλη να είχε χωριστεί στα δύο, αλλά τα δύο μέρη εξακολουθούσαν να είναι Αθηναίοι, όπως ο ίδιος μπορεί να ήταν ολιγαρχικός, αλλά πάνω από όλα Σπαρτιάτης. Υστερα από την ήττα του, ο βασιλιάς επέδειξε πολύ μεγαλύτερη διαλλακτικότητα στις νέες προτάσεις ειρήνης των τετρακοσίων και παρέπεμψε τους πρεσβευτές στη Σπάρτη. Η ειρήνευση ήταν απαραίτητη για την εδραίωση της εξουσίας τους, με τη διάλυση του στόλου. Το αντίπαλον δέος των τετρακοσίων ήταν τα πληρώματα των τριήρεων, οι θήτες, που αποτελούσαν κατά μεγάλο ποσοστό τον Αθηναϊκό

Δήμο. Με τη λίξη του πολέμου και τη διάλυση του στόλου, ο κίνδυνος θα εξέλιπε. Ομως, ο στόλος της Σάμου είχε άλλα σχέδια.

Η δημοκρατική αντίδραση στη Σάμο. Επιστροφή του Αλκιβιάδη και πτώση των τετρακοσίων

Αμέσως μετά την ανατροπή, εστάλησαν πρέσβεις στο στόλο στη Σάμο για να καθησυχάσουν, με τη γνώριμη παρελκυστική τακτική, τα πληρώματα και τους επικεφαλής. Προσπάθησαν να πείσουν τη μάχιμη δύναμη των Αθηνών ότι η πολιτειακή μεταβολή δεν θα συνεπαγόταν ούτε διώξεις αντιφρονούντων ούτε μεγάλες αλλαγές στο ίδιο υπάρχον δημοκρατικό καθεστώς. Καταλαβαίνει κανείς ότι η ανατροπή δεν είχε γίνει όπως είχε αποφασιστεί αρχικά από τους επικεφαλής στη Σάμο. Οι τετρακόσιοι δεν είχαν να φοβούνται μόνο την αντίδραση των θυτών του στόλου, αλλά και των τριηράρχων και των στρατηγών, που είτε διαφωνούσαν με τα πεπραγμένα είτε είχαν τεθεί εκτός εξουσίας. Οταν η εικόνα έγινε σαφέστερη και κατέστησαν γνωστά η αυθαίρετη εξουσία των τετρακοσίων και το κλίμα τρόμου στην Αθήνα, τα πληρώματα όρμησαν εναντίον των πρωτεργατών της κίνησης των ολιγαρχικών και μόλις που συγκρατήθηκαν από τους μετριοπαθείς που υπενθύμιζαν ότι υπήρχε κι άλλος εχθρός στην περιοχή, εκτός από τον εσωτερικό. Οι επικεφαλής των δημοκρατικών εκμεταλλεύτηκαν τη στιγμή και όρκισαν τους στρατιώτες να παραμείνουν πιστοί στη Δημοκρατία, να συνεχίσουν τον πόλεμο εναντίον των Πελοποννησίων και να είναι πολέμιοι των τετρακοσίων (σε αντίθετη περίπτωση, ο στόλος εξ ορισμού θα διαλυόταν, τα πληρώματα θα επέστρεφαν σε μια πόλη από την οποία είχαν φύγει ως πολίτες, αλλά τώρα δεν θα είχαν δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά). Το επόμενο βήμα ήταν η καθαιρέση των ολιγαρχικών τριηράρχων και στρατηγών από την εκκλησία των πληρωμάτων, η οποία εξέλεξε νέους, μεταξύ αυτών τον Θράσυβολο και τον Θρασύβουλο. Ετσι δημιουργήθηκαν δύο αρχές, με κέντρα τη Σάμο και την Αθήνα, με τελείως διαφορετικούς στόχους.

Η συνέχιση του πολέμου απαιτούσε χρήματα και αυτό ακριβώς δεν διέθετε ο αθηναϊκός στόλος στη Σάμο. Η ομάδα γύρω από τον Θρασύβουλο επέστρεψε στο αρχικό σχέδιο, την επιστροφή του Αλκιβιάδη για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων με τον Τισσαφέρνη. Ο Αλκιβιάδης θα εκλεγεί στρατηγός από την εκκλησία του στόλου και θα στείλει ένα μήνυμα στους τετρακοσίους, μέσω των πρεσβευτών τους, επιφανειακά συμφιλιωτικό, αλλά στο σκοπό του διαβρωτικό. Ζητώντας την ενεργοποίηση του Σώματος των πέντε χιλιάδων, ουσιαστικά εξέθετε τους τετρακοσίους: Αν δεν εφάρμιζαν τα συμφωνημένα, θα προέκυπτε ρήξη στο εσωτερικό τους, μεταξύ των μετριοπαθών που επέμεναν να τηρηθεί το σχέδιο και των ακραίων που επιθυμούσαν απόλυτη εξουσία.

Οι αντιπροτάσεις του Αλκιβιάδη πυροδότησαν νέες εντάσεις στην Αθήνα, όπου οι μετριοπαθείς ολιγαρχικοί, με επικεφαλής τον Θηραμένη και τον Αριστοκράτη, αναθάρρησαν και εξέφραζαν φανερά πλέον τις διαφωνίες τους σχετικά με τη νέα πολιτειακή μορφή της πόλης. Εν μέσω πόλωσης, οι ακραίοι ολιγαρχικοί που βρίσκονταν στην εξουσία αποφάσισαν να οχυρώσουν ένα τμήμα της ακτής του Πειραιά. Επρόκειτο για μια παγκόσμια πρωτοτυπία: Οι αμυνόμενοι κατασκεύαζαν οχυρό όχι για την απόκρουση, αλλά για την υποδοχή των εισβολέων. Οι αντιδράσεις ήταν έντονες, αλλά η κρίση εκτονώθηκε και συμφωνήθηκε να συζητηθούν τα προβλήματα σε μια συνέλευση. Την προκαθορισμένη εκείνη μέρα, η εμφάνιση μοίρας του πελοποννησιακού στόλου υπό τον Αγησανδρίδα στη Σαλαμίνα ενίσχυσε όσα διέδιδε ο Θηραμένης για τη συνεννόηση των τετρακοσίων με τους Λακεδαιμονίους. Η πελοποννησιακή μοίρα τελικά θα κατευθυνθεί στην Εύβοια και υπό το βάρος της αποστασίας του υποσιού θα καταλυθεί η αρχή των τετρακοσίων. Το νέο πολίτευμα «των πέντε χιλιάδων» μάς είναι σχεδόν ολοκληρωτικά άγνωστο. Ωστόσο, οι αρχαίες πηγές συμφωνούν σε ένα πράγμα: εκείνο τον καιρό, οι Αθηναίοι διοικούσαν με ορθό τρόπο την πόλη τους. Όσο καιρό δεν συνέβαινε αυτό, οι εξελίξεις στην Ιωνία δεν περίμεναν τους Αθηναίους.

Οι Πελοποννήσιοι συνάπτουν και ζητούν με τον Τίσσαφέρνη. Ο πόλεμος μεταφέρεται στον Ελλήσποντο

Μέχρι το χειμώνα του 411/10 ο Τίσσαφέρνης αντιλήφθηκε ότι η τακτική του κινδύνευε να φέρει τους Πελοποννησίους σε τόσο δύσκολην κατάσταση, ώστε είτε θα εγκατέλειπαν την Ιωνία είτε θα αναγκάζονταν, λόγω της έλλειψης χρημάτων, να επισπεύσουν την κρίσιμη ναυμαχία με τους Αθηναίους. Το τελικό αποτέλεσμα της ναυμαχίας ήταν αδιάφορο για το σατράπη: Πιθανή συντριβή μιας παράταξης θα σήμαινε το ναυάγιο της πολιτικής της αμοιβαίας εξασθένησης των δύο. Ετσι, προσέγγισε τους Λα-

κεδαιμονίους με πολύ ευνοϊκότερη διάθεση και η τρίτη συνθήκη διαμόρφωσε ένα σταθερό πλαίσιο συνεργασίας των δύο πλευρών. Η συνθήκη της πεδιάδας του Μαιάνδρου συνομολογήθηκε μεταξύ Λακεδαιμονίων, Τίσσαφέρνη και Ιεραμένη, ίσως εκπροσώπου του Δαρείου Β΄. Η Ασία παραχωρείτο στον Μεγάλο Βασιλιά, συμφωνήθηκαν αμοιβαίο σύμφωνο μη επιθέσεως, αμυντική συμμαχία και από κοινού δράση κατά των Αθηναίων. Επιλύθηκε το βασικό πρόβλημα της μισθοδοσίας και συντήρησης: Μέχρι την άφιξη των πλοίων του βασιλιά (ίσως ο σκιώδης φοινικικός στόλος που ουδέποτε εμφανίστηκε) ο Τίσσαφέρνης θα παρέχει όσα απαιτεί ο πελοποννησιακός στόλος, ενώ αργότερα οι Λακεδαιμόνιοι μπορούν να επιλέξουν αν θα συντηρούν το στόλο τους με δικά τους μέσα ή με τη βοήθεια του σατράπη (και την υποχρέωση να επιστρέψουν τα χρήματα μετά την τελική νίκη). Ο Πέρσης βασιλιάς εμπλέκεται πιο άμεσα στην αναμέτρηση (με ένα στόλο που ποτέ δεν έφτασε), αλλά και πάλι με τους δικούς του όρους, την κυριαρχία στην Ασία και την οικονομική βοήθεια με τη μορφή πλέον δανείου, όχι δωρεάς (δάνειο που επίσης ουδέποτε εξοφλίθη). Ο φοινικικός στόλος, ήλπιζαν οι Λακεδαιμόνιοι, θα δημιουργούσε τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή για την τελική νίκη. Πράγματι, αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης, ο Τίσσαφέρνης άρχισε τις προετοιμασίες για την άφιξη του στόλου – στην πραγματικότητα «ήθελε να φαίνεται ότι προετοιμάζεται».

Ο σπαρτιατικός στόλος αδυνατούσε να ανακουφίσει την πολιορκημένη Χίο και να στηρίξει την αποστασία της Εύβοιας, καθώς δεν ήταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση από τον αθηναϊκό. Η απροθυμία του Αστυόχου να ναυμαχήσει εναντίον ενός κατώτερου αριθμητικά αντιπάλου (112 πελοποννησιακά και 82 αθηναϊκά) πριν από την άφιξη του φοινικικού στόλου, ενδεχόμενο που ολοένα γινόταν περισσότερο απίθανο, δημιουργούσε αναταραχές στα πληρώματα. Ο Σπαρτιάτης ναύαρχος αναγκάστηκε να επιζητήσει τη ναυμαχία, αλλά υπαναχώρησε μπροστά στον ενισχυμένο αντίπαλο. Τα σενάρια συνεννόησης με τον Τίσσαφέρνη και προδοσίας ξαναφούντωσαν. Η υπεροπτική

Απεικόνιση φοινικικού πολεμικού πλοίου σε νόμισμα (340 π.Χ.) Αν και ο στόλος των Λακεδαιμονίων ήταν αριθμητικά υπέρτερος του καταπονημένου αθηναϊκού, οι Σπαρτιάτες δεν αποφάσιζαν να εμπλακούν σε μια ναυμαχία στη Χίο χωρίς την ενίσχυσή τους από το φοινικικό στόλο.

Παράσταση φοινικικού πλοίου σε νόμισμα.

συμπεριφορά του Αστυόχου τον έφερε ένα βήμα πριν από το λιντσάρισμα στα χέρια σικελιωτικών πληρωμάτων που ζητούσαν μισθούς.

Την άνοιξη του 411 π.Χ. θα εφαρμόζονταν οι οδηγίες που έφεραν οι έντεκα σύμβουλοι από τη Σπάρτη: ανακούφιση της Χίου με τη μεταφορά του πολέμου στον Ελλήσποντο, στην περιοχή του Φαρνάβαζου, ώστε να πιεστεί ταυτοχρόνως ο Τισαφέρνης να τηρεί τα συμφωνηθέντα, αλλά και να απειληθεί η γραμμή επιβίωσης της πόλης των Αθηνών. Οσο η πόλη και ο στόλος των αντιπάλων βρίσκονταν σε διάσταση, η Χίος πέτυχε να χαλαρώσει τον αποκλεισμό και μια σπαρτιατική αποστολή έφτασε διά ξηράς από τη Μίλητο στην Αβύδο και προκάλεσε αποστασία. Την ώρα που η εκκλοσία του στόλου συζητούσε την επιστροφή του Αλκιβιάδη, η σπαρτιατική δράση στον Ελλήσποντο είχε προκαλέσει και την αποστασία της ισχυρής πόλης του Βυζαντίου. Άλλαγνη πηγεσίας πραγματοποιήθηκε και στον αντίπαλο στόλο, με το δραστήριο Μίνδαρο να αντικαθιστά τον αμφιλεγόμενο Αστύοχο.

Η Εύβοια αποστατεί. Κυνός Σήμα: Η νίκη επιστρέφει στους Αθηναίους

Υστερά από τη μιατάϊση του σχεδίου υποστήριξης των τετρακοσίων, η μοίρα των 42 τριήρεων του Αγησανδρίδα στράφηκε προς την Εύβοια, ένα από τα σημεία-κλειδιά της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Εκεί αντιμετώπισε και νίκησε 36 βιαστικά προετοιμασμένα αθηναϊκά πλοία, με ένα τέχνασμα που θα επαναληφθεί στους Αιγάλεω Ποταμούς, με εξίσου σαρωτική επιτυχία. Η ανεύρεση εφοδίων και αναλωσίμων ήταν εξαιρετικά χρονοβόρα για τους Αθηναίους (οι Ερετριείς είχαν κλείσει την αγορά και οι στρατιώτες πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι), ενώ ο Αγησανδρίδας διέθετε την ευκολία του λιμανιού της Ερέτριας. Ετσι, όταν προκάλεσε ναυμαχία, ύστερα από σινιάλο των Ερετριών, τα αθηναϊκά πλοία βγήκαν να τον αντιμετωπίσουν επανδρωμένα όπως έτυχε το καθένα. Η φυσιολογική συντριβή προκάλεσε την αποστασία του νησιού και η Αθήνα γνώρισε εκ νέου στιγμές απελπισίας, παρόμοιες με εκείνες της σικελικής καταστροφής. Ο Αγησανδρίδας, όπως και ο Φρύνιχος στη Μίλητο, είχε μια ευκαιρία να τελειώσει τον πόλεμο, αλλά η παραδοσιακή σπαρτιατική ακαμψία, σύμφωνα με τον Θουκυδίδην, δεν επέτρεψε τον αποκλεισμό των Αθηνών ή την απόβαση. Ωστόσο, μια τέτοια ενέργεια δεν ήταν στους στόχους της μικρής σπαρτιατικής μοίρας: μια απευθείας επιθετική ενέργεια στην Αττική με τέτοιο μέγεθος στόλου ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία, δίχως τη σύμπραξη των τετρακοσίων. Ο αθηναϊκός στόλος της Σάμου αριθμούσε πάνω από εκατό πλοία και σε ελάχιστο διάστημα μπορούσε να επιστρέψει και να υπερασπιστεί με επιτυχία την πόλη. Με τα 42 πλοία του Αγησανδρίδα εξουδετερωμένα και τους Αθηναίους μονοιασμένους, ο στόλος τους θα απέπλεε για τη Μικρά Ασία, έτοιμος να δώσει το καίριο χτύπημα στον αντίπαλο. Ετσι, φρονίμως ποιών, ο Αγησανδρίδας επέλεξε να κινηθεί προς τον Ελλήσποντο, με στόχο να αλλάξει δραματικά τα αριθμητικά δεδομένα υπέρ των Πελοποννησίων. Μια καταγίδα κατέστρεψε τα περισσότερα από τα πλοία του κατά τον περίπλου του Αθω, αφήνοντας τον Μίνδαρο με 98 αντί για 140 τριήρεις.

Στη Μίλητο, δοκιμαζόταν η υπομονή του Σπαρτιάτη ναυάρχου. Φήμες ήθελαν το φοινικικό στόλο να προσεγγίζει την Ασπενδο και ο Μίνδαρος ανέμενε σκεδόν δύο μήνες, προτού τελικά πληροφορηθεί με απόλυτη σαφήνεια ότι ο Τίσσαφέρνης τούς ενέπιαζε και δεν είχε την παραμικρή διάθεση να φέρει το φοινικικό στόλο στο Αιγαίο (έδωσε όμως μια θαυμάσια ευκαιρία προσωπικής προβολής στον Αλκιβιάδη, ο οποίος κινήθηκε προς την Ασπενδο για να μπορέσει μετά να καυχιέται ότι εκείνος έπεισε τον Τίσσαφέρνη να αποσύρει τους Φοίνικες). Επομένως, ήταν η ώρα να υλοποιηθεί το σχέδιο της μεταφοράς του πολέμου στον Ελλήσποντο. Ομως, μεταξύ της Μιλήτου και του αντικειμενικού στόχου μεσολαβούσε ο αθηναϊκός στόλος, πανέτοιμος να προσφέρει ναυμαχία από τη βάση της Σάμου. Ο Μίνδαρος ξεγλίστρησε κάτω από τη μύτη των Αθηναίων, την ώρα που ο

Θράσυλλος με τις 55 τριήρεις στη Σάμο επέλεξε να καταπνίξει τις νέες αποστασίες στη Λέσβο, αντί να κυνηγήσει τον αντίπαλο στόλο.

Οταν ξανασυγκεντρώθηκε ο αθηναϊκός στόλος, δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά να ακολουθήσουν τον Μίνδαρο στα στενά και να ναυμαχήσουν ενάντια σε υπέρτερο αντίπαλο (76 αθηναϊκές τριήρεις και 86 πελοποννησιακές). Η αρχική επικράτηση των Πελοποννησίων και η καταδίωξη των αντιπάλων τους έφεραν αταξία στην παράταξή τους. Ετσι, στάθηκε αδύνατον να αποκρούσουν την αντεπίθεση του Θρασύβουλου από τη δεξιά πτέρυγα του αθηναϊκού στόλου. Οι απώλειες ήταν μικρές και για τους δύο, αλλά η ψυχολογική σημασία της νίκης στο Κυνός Σήμα ήταν ανυπολόγιστη. Μετά τις συνεχείς ήττες, οι Αθηναίοι αναθάρρησαν, απώλεσαν το φόβο για τον ενισχυμένο τους

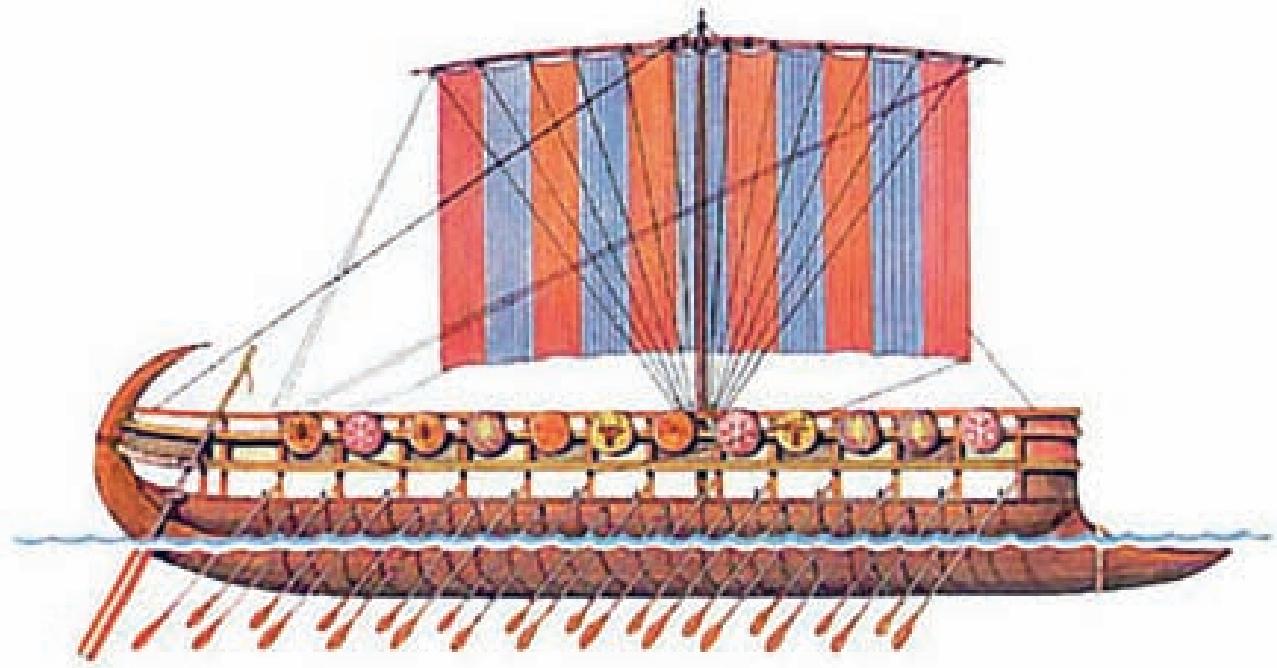
Επί δύο μήνες ο σπαρτιατικός στόλος περίμενε μάταια στην Ασπενδο τις ενισχύσεις του περσικού στόλου.

αντίπαλο και πίστεψαν ξανά στην τελική επικράτηση. Στο Κυνός Σήμα φάνηκαν όλες οι παράμετροι του πολέμου στη θάλασσα: το αριθμητικό πλεονέκτημα των Πελοποννησίων ήταν ανεπαρκές για να καλύψει τη μειωμένη ικανότητα σε αυτό το είδος πολέμου, παρότι στρατολογίθηκαν καλύτερα πληρώματα και οι ακτές ελέγχονταν από τις φίλιες δυνάμεις του Φαρνάβαζου. Οσο η ναυμαχία είχε ουσιαστικά εξελιχθεί σε πεζομαχία στο κέντρο, η δεξιά πτέρυγα του αθηναϊκού στόλου κράτησε τη συνοχή της και ανέτρεψε τα δεδομένα. Η ικανή πγεσία και η καλύτερη εκπαίδευση χάρισαν τηνίκι στις αθηναϊκές τριήρεις και θα περνούσαν χρόνια μέχρι ο αντίπαλος να καταστεί εφάμιλλος και σε αυτό τον τομέα.

Το άστρο του Αλκιβιάδη: Αβυδος και Κύζικος (410 π.Χ.)

Αμέσως μετά την ήττα, ο Μίνδαρος αποφάσισε να συγκεντρώσει όλες του τις δυνάμεις στον Ελ-

λίσποντο, θέλοντας να δώσει ένα καίριο χτύπημα στον αθηναϊκό στόλο. Για το λόγο αυτό ανακάλεσε τη μοίρα που, υπό τον Δωριέα, είχε στείλει στο Νότιο Αιγαίο για να υποκινήσει αποστασίες. Τα 14 πελοποννησιακά πλοία εντοπίστηκαν από τους Αθηναίους και αποκλείστηκαν λίγο μετά την είσοδο στον Ελλήσποντο. Ο Μίνδαρος κινητοποίησε τον πελοποννησιακό στόλο και έσωσε την τελευταία στιγμή τα πλοία του Δωριέα, τα οποία, τραβηγμένα στην ξηρά, κινδύνευαν να καταληφθούν έπειτα από απόβαση των Αθηναίων. Ετσι, ύστερα από πέντε ημέρες εντατικής εκπαίδευσης, 97 πελοποννησιακά πλοία ετοιμάστηκαν να επιτεθούν στα 74 αθηναϊκά. Αυτή τη φορά η ναυμαχία ήταν αμφίρροπη, με την ανώτερη τακτική των Αθηναίων να εξουδετερώνει το αριθμητικό μειονέκτημα. Στο στενό θαλάσσιο χώρο, οι Πελοποννήσιοι δεν κατόρθωναν να εμβολίσουν από τα πλάγια τα αντίπαλα πλοία, τα οποία κρατούνταν σε στενό σχηματισμό και λόγω της ευελιξίας τους προέτασσαν στους επιτιθέμενους πάντοτε το έμβολό τους. Οι πηγές μάς λένε ότι η ναυμαχία μαινόταν όλη τη

Γραφική αναπαράσταση φοινικικού πολεμικού πλοίου.

μέρα, μέχρι που το απόγευμα μια ναυτική μοίρα έκανε την εμφάνισή της από τον Νότο. Η αγωνία των δύο πλευρών για την ταυτότητα των πλοίων έληξε όταν ο Αλκιβιάδης έκανε το σινιάλο στους Αθηναίους στρατηγούς ότι πλοσίαζε με περίπου 20 πλοία. Η αιφνιδιαστική άφιξή του έκρινε το αποτέλεσμα και ο πελοποννησιακός στόλος κατέψυγε στην ακτή με σημαντικές απώλειες (30 πλοία), γλιτώνοντας από μεγαλύτερη συμφορά χάρη στο στράτευμα του Φαρνάβαζου που ήλεγχε την παραλία και μια ξαφνική θύελλα που εμπόδισε την καταδίωξη.

Μετά τη ναυμαχία στην Αβυδο φάνηκαν ξανά οι διαφορετικές δυνατότητες των δύο πλευρών. Ο πτημένος Μίνδαρος επισκεύαζε τις ζημιές του και ναυπηγούσε νέες τριάρεις στην Αβυδο, ενώ οι Αθηναίοι ζητούσαν ενισχύσεις από μια πόλη με ολοένα και λιγότερα έμψυχα και χρηματικά αποθέματα. Η Αθήνα δεν θα άντεχε μια μεγάλη ήττα, οι Πελοποννήσιοι μπορούσαν πάντοτε να ανακάμπτουν και να αναπληρώνουν τις απώλειες του στόλου τους, βασιζόμενοι στην περσική χρηματοδότηση. Οι Αθηναίοι στρατηγοί αναγκάστηκαν να διασπάσουν το στόλο τους προς αναζήτηση χρημάτων στις γειτονικές περιοχές. Οσο αυτοί αργυρολογούσαν, ο Μίνδαρος με την πουσχία του βγήκε από την Αβυδο με εξήντα πλοία, ανάγκασε τον αθηναϊκό στόλο να εγκαταλείψει τον Ελλήσποντο και με τη βοήθεια του Φαρνάβαζου κατέλαβε την Κύζικο, μια εξαιρετική βάση για μελλοντική δράση στην περιοχή των στενών. Στη Σηστό ξανασυγκεντρώθηκαν το σύνολο του αθηναϊκού στόλου, ο αργυρολογών Θρασύβουλος, ο Θηραμένης με την ενίσχυση των είκοσι πλοίων από την Αθήνα (ο οποίος επίσης αργυρολόγησε στην πορεία του) αλλά και ο παράτολμος Αλκιβιάδης. Ο γιος του Κλεινία έπαιξε το παιχνίδι της παραπλάνησης των συμπατριωτών του λίγο περισσότερο από ότι έπρεπε: μόλις πληροφορήθηκε ότι ο Τισσαφέρνης βρισκόταν στον Ελλήσποντο, έσπευσε να τον επισκεφτεί ως φίλος, προσφέροντας έτσι τον εαυτό του στα χέρια των αντιπάλων. Ο Αλκιβιάδης έμεινε ένα μίνα αιχμάλωτος και έπειτα από μια μυθιστορηματική απόδραση έφτασε ξανά στο αθηναϊκό στρατόπεδο.

Αυτά τα γεγονότα και οι περιορισμοί επέβαλαν το σχέδιο δράσης. Η οικτρή οικονομική κατάσταση των Αθηνών ανάγκαζε τους στρατηγούς να αργυρολογούν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του Αιγαίου, από τις Κυκλαδες μέχρι τη Μακεδονία. Η αναγκαστική διάσπαση του στόλου μόνο να διαιωνίσει μπορούσε την παρουσία των Πελοποννησίων στην περιοχή. Από την άλλη, επί του προσωπικού, αποδείχθηκε πλέον ότι ο Αλκιβιάδης ουδεμία επιρροή ασκούσε στον Τισσαφέρνη. Η οδός της επιστροφής του στην Αθήνα περνούσε μέσα από την καταξίωση στο πεδίο της μάχης. Εξαιτίας της οικονομικής δυσπραγίας, ο αθηναϊκός στόλος επειγόταν να ναυμαχήσει με τον αντίπαλο.

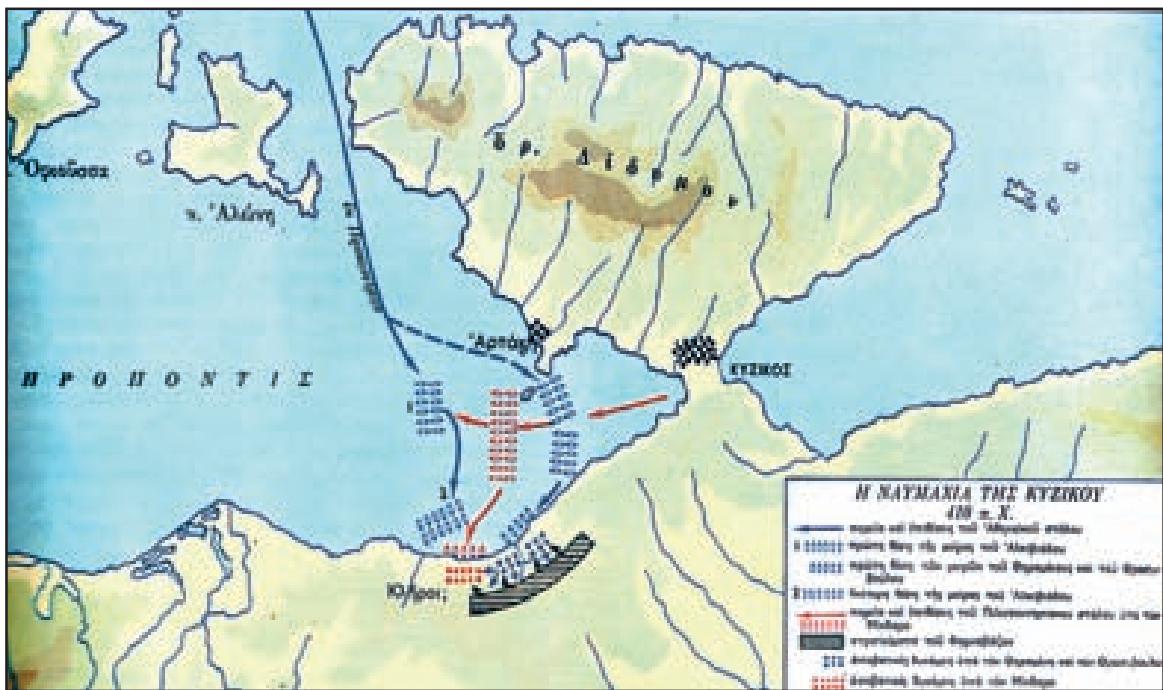
Στη βάση του Ελλοπόντου αποφασίστηκε η αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον του Μινδάρου στην Κύζικο και οι Αθηναίοι πήραν τα μέτρα τους για να κρατήσουν την κίνησή τους μυστική. Συνέλαβαν όλα τα πλοία που έπλεαν προς την περιοχή και απαγόρευσαν τον πλου προς την Κύζικο επί ποινή θανάτου. Η πορεία του αθηναϊκού στόλου καλύφθηκε από το νυχτερινό σκοτάδι και μια καταρρακτώδη πρωινή βροχή. Οταν κόπασε ο καιρός, φάνηκε ο στόλος του Μινδάρου στα ανοιχτά της Κυζίκου. Ο αιφνιδιασμός ήταν πλήρης. Ο Σπαρτιάτης ναύαρχος εκείνη την ώρα εκπαίδευε τα πληρώματά του μακριά από το λιμάνι. Διέθετε περίπου 80 τριάρεις, έναντι 86 των αντιπάλων του, αλλά επιπλέον η αιφνιδιαστική άφιξη των Αθηναίων τον είχε αποκόψει από τη βάση του. Δεν είχε άλλη επιλογή από το να ναυμαχήσει, έστω και υπό αντίξεως συνθήκες.

Οι πηγές μάς δίνουν δύο διαφορετικές εκδοχές της ναυμαχίας. Κατά τον Ξενοφώντα, ο πελοποννησιακός στόλος αμέσως κατέψυγε στην ακτή κακήν κακώς, ελπίζοντας στην υποστήριξη του Φαρνάβαζου, αλλά η απόβαση του Αλκιβιάδη έφερε τη νίκη στο αθηναϊκό στρατόπεδο. Περισσότερο πλήρως είναι η διήγηση του Διοδώρου. Την προηγούμενη νύχτα αθηναϊκό τμήμα είχε αποβιβαστεί και βάδιζε εναντίον της Κυζίκου. Προτού γίνει ορατός από την πόλη, ο αθηναϊκός στόλος διασπάστηκε σε τρία τμήματα, με τον Αλκιβιάδη

να προπορεύεται, δόλωμα για τον Μίνδαρο. Το τέχνασμα είχε απόλυτη επιτυχία και ο Μίνδαρος παρασύρθηκε σε ναυμαχία εναντίον του συνόλου των αθηναϊκών πλοίων. Με το λιμάνι αποκλεισμένο, ο Σπαρτιάτης ναύαρχος οδήγησε τα πλοία του σε μια ανοχύρωτη ακτή, ελπίζοντας στη βοήθεια του Φαρνάβαζου. Ο Αλκιβιάδης πραγματοποίησε απόβασην και η μεγάλη μάχη δόθηκε κοντά στα πελοποννησιακά πλοία, όπου έσπευσε και ο Θρασύβουλος για να ολοκληρώθει η κυκλωτική κίνηση. Ο Μίνδαρος διέσπασε τις δυνάμεις του για να προλάβει τον Θρασύβουλο και σύντομα ο Αθηναϊός στρατηγός θα ήταν περικυκλωμένος από τις δυνάμεις του Φαρνάβαζου στα νώτα του, αν ο Θηραμένης δεν ένωνε τις δυνάμεις του με εκείνες που είχαν αποβιβαστεί την προηγούμενη νύχτα, για να βοηθήσει τον Θρασύβουλο. Ο θάνατος του Μινδάρου έδωσε τη χαριστική βολή στις πελοποννησιακές δυνάμεις και τη νίκη στους Αθηναίους.

Η Κύζικος επιτρέπει στην Αθήνα να ανακάμψει. Προτάσεις ειρήνης

Η νίκη στην Κύζικο ανέτρεψε τα αποτελέσματα της δράσης των Πελοποννησίων στην περιοχή του Ελλησπόντου. Η οικονομική βάση των Αθηνών διευρύνθηκε με την επαναφορά πόλεων στη συμμαχία και την εγκατάσταση του τελωνείου στη Χρυσόπολη, στην είσοδο του Βοσπόρου: στο εξής, κάθε εμπορικό πλοίο που έπλεε στην περιοχή έπρεπε να καταβάλλει δασμό 10% επί της εμπορικής αξίας του φορτίου. Η Αθήνα ένιωσε αρκετά ισχυρή ώστε να επαναφέρει το συμμαχικό φόρο, τον οποίο είχε αντικαταστήσει με το φόρο 5% επί της αξίας των μεταφερόμενων εμπορευμάτων το 412. Μετά τις συνεχόμενες νίκες, ένα κλίμα αισιοδοξίας κυριάρχησε στην πόλη, μια γενικευμένη πεποίθηση ότι είναι δυνατή η τελική επικράτηση, λόγω του ελέγχου του Αιγαίου, της οικονομικής ανάκαμψης και της επιστροφής του

Χάρτης με τη ναυμαχία της Κυζίκου. Ο θάνατος του Μινδάρου χάρισε τη νίκη στους Αθηναίους, ανατρέποντας τα αποτελέσματα της δράσης των Πελοποννησίων στην περιοχή του Ελλησπόντου. (Από την «Ιστορία Ελληνικού Εθνους» της Εκδοτικής Αθηνών, Γ' τόμος).

Αλκιβιάδη, του ικανότερου πολεμικού ηγέτη της περιόδου. Απεικόνιση της αλλαγής στη διάθεση ήταν η επανέναρξη των εργασιών στην Ακρόπολη, όχι μόνο για τη συντήρηση του πληθυσμού από τις πληρωμές των δημοσίων έργων, αλλά για την τόνωση της ψυχολογίας: η Πολιτεία δείχνει να επιστρέφει στην κανονική λειτουργία της.

Στην περίοδο αυτή τοποθετείται μια άλλη σημαντική μεταβολή, η αποκατάσταση της πλήρους Δημοκρατίας. Μετά το «εθνοσωτήριο» καθεστώς των τετρακοσίων, μια πολύ διευρυμένη ολιγαρχία (ή πολύ περιορισμένη Δημοκρατία) είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα. Για το καθεστώς δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα. Πιθανότατα οι «πέντε χιλιάδες» αποτέλεσαν σύνθημα των ολιγαρχικών, μια διευρυμένη οπλιτική συνέλευση που δεν συνεδρίασε ποτέ τον καιρό της αυθαίρετης διακυβέρνησης των τετρακοσίων. Μετά την ανατροπή, ίσως το παλιό σύνθημα έδωσε στο νέο καθεστώς το όνομά του. Οι «μετριοπαθείς» ολιγαρχικοί επέδειξαν χαρακτηριστική επιμονή στην καταδίωξη των ακραίων ομοιδεατών τους, όχι δίχως ιδιοτέλεια. Στην Αθήνα του 5ου αιώνα οι διαπροσωπικές σχέσεις και ο ρόλος μεμονωμένων προσώπων ήταν κρίσιμοι παράγοντες στην πολιτική κονίστρα. Πολύ λογικά, οι πέντε χιλιάδες επιθυμούσαν να απαλλαγούν από πιθανούς ανατροπείς/αντιπάλους, αλλά και ταυτόχρονα να επιδείξουν την πλήρη αντίθεσή τους με το ακραίο ολιγαρχικό παρελθόν, εν όψει της αναπόφευκτης παλινόρθωσης της Δημοκρατίας. Φαίνεται ότι μετά τις ναυτικές νίκες, ο αθηναϊκός Δῆμος ένιωσε αρκετά ισχυρός για να αναλάβει εκ νέου τα πνίγα της πόλεως, ειδικά από τη στιγμή που εξομαλύνονταν οι κρίσιμες περιστάσεις του προηγουμένου έτους. Η Δημοκρατία έλαβε τα μέτρα της, ποινικοποιώντας μελλοντική συμμετοχή ή συνεργασία σε πολιτειακές ανατροπές, δίχως διάθεση αντεκδίκησης προς τα δευτερεύοντα μέλη της ανατροπής ή όσους απρόθυμα είχαν συμμετάσχει. Επειδή μάλιστα είχε γίνει πολύς λόγος για τα νόμιμα και τα πάτρια, μια κληρονομιά του ολιγαρχικού διαλείμματος ήταν η συγκέντρωση των νόμων και η σαφέστερη καταγραφή τους, διαδικασία που κράτησε πάνω από δέκα χρόνια.

Η Σπάρτη βρέθηκε σε δεινή θέση, στη χειρότερη μετά τα σικελικά. Οι απώλειες πλοίων και ανδρών ήταν συντριπτικές εναντίον της (γύρω στις 150 τριήρεις) και η διαφαινόμενη αδυναμία της να αντιμετωπίσει την εξασθενημένη Αθήνα επιδρούσε αρνητικά στην προσέλκυση πληρωμάτων, στην πρόκληση αποστασιών, αλλά και στη χρηματοδότηση από την Περσία. Ενας άγνωστος αριθμός αιχμαλωτισμένων Σπαρτιατών ίσως ήταν άλλος ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν την πρότιδα της Πελοποννησιακής Συμμαχίας να παραβεί τον όρο της συμφωνίας με τον Μεγάλο Βασιλιά περί κοινής περάτωσης του πολέμου. Η πρόταση ειρήνης που κατατέθηκε προέβλεπε τη διατήρηση των κεκτημένων, την ανταλλαγή αιχμαλώτων και την απόσυρση των φρουρών από τις πόλεις. Η ομιλία του Ενδίου, επικεφαλής της πρεσβείας, στην Εκκλησία του Δήμου αποτυπώνει την οινοεί θέση ισχύος της Σπάρτης: κυριαρχεί στην ξηρά, με την περσική χρηματοδότηση μπορεί να κυριαρχήσει στη θάλασσα, η Αθήνα αιμορραγεί και αρκεί να χάσει μία κρίσιμη μάχη για να υποκύψει στο φάσμα της πείνας, ενώ η Σπάρτη έχει όλο το χρόνο για να σφίξει τον κλοιό γύρω από τον αντίπαλό της.

Είναι κοινός τόπος στις αρχαίες πηγές και σε αρκετούς νεότερους ερευνητές ο αφορισμός του Αθηναϊκού Δήμου που τόλμησε να απορρίψει την πρόταση, «παρασυρόμενος από κακούς και ιδιοτελείς δημαγωγούς». Στην πραγματικότητα, δεν είχε κανένα λόγο να επιθυμεί ειρήνη. Τη δεδομένη στιγμή όλα έβαιναν καλώς (ή καλύτερα από ό,τι στο άμεσο παρελθόν), ενώ μια συμφωνία επί του status quo απλά θα έδινε τη δυνατότητα στη Σπάρτη να οργανωθεί καλύτερα και να επιτεθεί σε πιο εύθετο χρόνο. Μάλιστα, είναι εξαιρετικά πιθανό η πρόταση να κατατέθηκε επί καθεστώτος των πέντε χιλιάδων, άρα ο «Δήμος που παρασύρθηκε» δεν είχε καν την εξουσία να απορρίψει την πρόταση. Ο κρίσιμος ρόλος που αποδίδεται στον Κλεοφώντα το λυροποιό δεν ξεφεύγει από το στερεότυπο της στηλίτευσης «λαϊκών», μη αριστοκρατικών, πηγεών μετά το θάνατο του Περικλή. Άλλωστε, με πατέρα να έχει υπηρετήσει ως στρατηγός και ενδεχομένως στρατηγός ο ίδιος, ο Κλεοφών ήταν

Κύρος ο Α'. Ο γιος
των Πέροη βασιλιά
Δαρείον Β' με την
άφιξή του στην
Ελλάδα προσέβλεπε
σε μια συμμαχία
με τη Σπάρτη.
Στο πρόσωπο του
νανάρχον του
πελοποννησιακού
στόλου,
Λυσάνδρου, βρήκε
έναν εξαιρετικό
συμπαραστάτη.

τόσο χειροτέχνης λυροποιός όσο ήταν ο Κλέων βυρσοδέψης. Ένας ιδιοκτήτης (ενδεχομένως μεγάλου) εργαστηρίου με κάποιο πολιτικό υπόβαθρο υποβιβάζεται από την ιστοριογραφία και την κωμωδία της αρχαιότητας στο καθεστώς του απλού χειροτέχνη, άπειρου επί των πολιτικών, που με το θράσος του και την πλεονεξία του καταδικάζει το κλεινόν άστυ στην ήττα.

Δεν πρέπει, επίσης, να λησμονείται η εμπειρία του πρόσφατου παρελθόντος, όταν οι Σπαρτιάτες δεν τίρπσαν τους όρους της συνθήκης του 421 - το 410 εμφανίστηκαν μάλιστα στην Αθήνα για να προσφέρουν ειρήνην καταπατώντας μια άλλη συμφωνία, εκείνη με τον Πέρση βασιλιά. Τίποτε δεν μπορούσε να διαβεβαιώσει τους Αθηναίους ότι θα τηρούνταν αυτή τη φορά τα συμφωνηθέντα. Αν δέχονταν να συνάψουν ειρήνη, παραιτούνταν από την κυριαρχία τους στη θάλασσα και τον έλεγχο των εμπορικών δρόμων, διακινδυνεύοντας τη γραμμή επιβίωσης από τον Εύξεινο Πόντο. Με λίγα λόγια, ισοδυναμούσε με ήττα. Ουδείς ήταν διατεθειμένος το 410 να σπαταλήσει τις προσπάθειες μιας δεκαετίας για χάρη ενός αφέβαιου μέλλοντος και ο πόλεμος συνεχίστηκε.

Τα χρόνια της επιστροφής του Αλκιβιάδη (409 – 407 π.Χ.)

Τα επόμενα χρόνια η Αθήνα είχε την πρωτοβουλία στο ναυτικό πόλεμο και η Σπάρτη τα οικονομικά προβλήματα. Σταδιακά θα επανέλθουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία το Βυζάντιο, η Θάσος, η Λάμψακος, η Χαλκηδόνα, η Σηλυβρία, η Κολοφώνα κ.ά., με τον πελοποννησιακό στόλο να μην μπορεί να αναστρέψει την κατάσταση, ίσως εξαιτίας μιας προσωρινής διακοπής ή ελάττωσης της περσικής χρηματοδότησης. Τα πράγματα εξελίσσονταν χειρότερα για τους Αθηναίους στα άλλα μέτωπα. Το 409 η Αθήνα θα χάσει τη βάση της Πύλου και τη Νίσαια, το ένα από τα δύο λιμάνια των Μεγαρέων, καθώς και ένα από τα σημεία-κλειδιά για την είσοδο στην Αττική. Ωστόσο, μπόρεσε να αποκρούσει μια μεγάλης κλίμακας επίθεση του Αγίδος στα Μακρά τείχη. Η νέα ήττα έκανε ακόμη

σαφέστερη την πραγματικότητα: Ο πόλεμος θα κρινόταν στον Ελλήσποντο.

Υστερα από τρία χρόνια επιτυχίας, είχε έρθει για τον Αλκιβιάδη η ώρα να επιστρέψει θριαμβευτής στην πατρίδα που κάποτε τον εξόρισε και τώρα στηρίζοταν ολοκληρωτικά πάνω του. Η επιστροφή των νικητών έγινε θέαμα για τους ταλαιπωρημένους κατοίκους των Αθηνών και πλήθος κόσμου συνέρρευσε στον Πειραιά για να δει ιδίοις όμμασι τη μεγάλη επιστροφή. Ακόμη και τότε, ο Αλκιβιάδης στεκόταν αναποφάσιστος στην τρίμρη του και μόνο έπειτα από διαβεβαιώσεις ότι όλα ήταν εξασφαλισμένα αποβιβάστηκε. Επρεπε να γίνουν τα τυπικά: μια γεμάτη συναίσθημα απολογία του στην Εκκλησία και η ανάκληση της κατάρας από τα iερατικά γένη, προκειμένου να αρθεί το καταδικαστικό ψήφισμα και να επιστραφεί η δημευμένη περιουσία του. Η συνέχεια δόθηκε στο ιδεολογικό επίπεδο, με τον Αλκιβιάδη να κινητοποιεί δυνάμεις αρκετές για να εξασφαλίσουν τη διά ξηράς πομπή των Ελευσινίων Μυστηρίων μέσω της Ιεράς οδού, πρώτη φορά μετά την οχύρωση της Δεκέλειας, μια κίνηση άκρως συμβολική για τον πάλαι ποτέ iερόσυλο. Ο Αλκιβιάδης αναδείχθηκε στρατηγός με έκτακτες εξουσίες (αυτοκράτωρ) και απέπλευσε με 100 τριήρεις και 1.500 οπλίτες πρώτα για την Ανδρο, όπου προσπορίστηκε τους μισθούς των πληρωμάτων με λεπλασία του νησιού (όπως οι αργυρολογούντες Αθηναίοι στρατηγοί συνήθιζαν να κάνουν στα χρόνια της δυστραγής), στη συνέχεια για την Ιωνία. Εκεί θα έβρισκε μια τελείως διαφορετική κατάσταση.

Κύρος και Λύσανδρος: Η μοιραία για την Αθήνα σύμπραξη (407 π.Χ.)

Ισως κουρασμένος από τον ανταγωνισμό των στρατών του, ίσως θορυβημένος από τις μεγάλες δαπάνες δίχως αποτέλεσμα, ίσως υπό την επιρροή της γυναίκας του, Παρυσάτιδος, ο Δαρείος Β' ανέθεσε στο νεότερο γιο του τη διοίκηση της περιοχής. Ο Κύρος ερχόταν στο Αιγαίο με μεγάλα χρηματικά κεφάλαια και ένα σαφή στόχο στο μυαλό του, την προλείανση του εδάφους για τη διεκδίκηση της διαδοχής στο θρόνο του άρρωστου

πατέρα του. Οι Ελληνες μισθοφόροι αποτελούσαν ένα από τα πλέον αξιόμαχα στρατιωτικά σώματα στην ανατολική Μεσόγειο και συχνά χρησιμοποιούντο από τους σατράπες και τον Πέρση Βασιλιά. Αν ο Κύρος μπορούσε να κτίσει μια καλή σχέσην με τις ελληνικές πόλεις, είχε εξασφαλίσει μια σημαντική υποστήριξη στα σχέδιά του. Το ζητούμενο πλέον δεν ήταν η εξασθένηση των δύο αντιπάλων, αλλά η δραστική βοήθεια στη Σπάρτη.

Τροχοπέδην στα σχέδια του Κύρου ήταν η εγνωσμένη αδυναμία της Σπάρτης να επικρατήσει στο ναυτικό πόλεμο. Περισσότερα χρήματα σήμαιναν περισσότερες τριήρεις και καλύτερα πληρώματα, αλλά δεν μπορούσαν να υποκαταστήσουν την ικανή πγεσία. Ο γιος του Μεγάλου Βασιλιά βρισκόταν σε αναζήτηση στρατιωτικού ικανού να νικήσει τους Αθηναίους στη θάλασσα και πολιτικού ικανού να πείσει τη Σπάρτη να υποστηρίξει τον αγώνα του για το θρόνο. Ισως γνώριζε ότι δεν θα μπορούσε να πείσει κανένα πολιτειακό όργανο της

Σπάρτης (Γερουσία, βασιλείς, εφόρους) να αναλάβει τέτοιο μακρινό εγχείρημα. Ομως, ένας εξωτερικός παράγων, εξαιρετικά φιλόδοξος, διορατικός και ικανός, ίσως μπορούσε να επιπρεάσει καταστάσεις μετά τον πόλεμο, σε εντελώς διαφορετικό περιβάλλον. Η σύμπτωση της παρουσίας του Κύρου και της υπηρεσίας του Λυσάνδρου ως ναυάρχου του πελοποννησιακού στόλου είναι μια από τις γοητευτικές σελίδες της αρχαίας Ιστορίας.

Το παρελθόν του ναυάρχου παραμένει σκοτεινό, αλλά οι προσωπικές του σχέσεις με το βασιλικό οίκο των Ευρυποντιδών (ως εραστής του μετέπειτα βασιλιά Αγησιλάου) τον συνδέουν με τα μεγαλεπίβολα πηγεμονικά σχέδια του Αγίδος. Δεν γνωρίζουμε αν είχε αποδείξει τις ικανότητές του μέχρι τότε, αλλά η υπηρεσία του δύο φορές ως επικεφαλής του πελοποννησιακού στόλου (τη δεύτερη φορά τυπικά ως γραμματεύς του ναυάρχου, καθώς ο σπαρτιατικός νόμος απαγόρευε δεύτερη θητεία στο αξίωμα) φανέρωσε έναν άνθρωπο με

Η Δεκέλεια σε γκραφούρα εποχής.

εξαιρετικές ικανότητες και μεγάλες φιλοδοξίες, οι οποίες ενδεχομένως έφταναν μέχρι την επιθυμία μεταβολής του πολιτεύματος. Ο ναυτικός πόλεμος ήταν πεδίο δόξης λαμπτρό και στην Ιωνία περίμενε ένας πρόθυμος και ενεργητικός χρηματοδότης. Για άλλη μια φορά, οι πιγές υπερτονίζουν τη γοντεία που ασκούσε ο Λύσανδρος στο νεαρό Κύρο, αλλά το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για ζήτημα στόχων της περσικής πλευράς.

Ο Λύσανδρος ανανεώνει το σπαρτιατικό στόλο. Ο Αλκιβιάδης εξορίζεται για δεύτερη φορά (407 π.Χ.)

Με την ενεργητικότητα του Λυσάνδρου και το άφθονο περσικό χρήμα δημιουργήθηκε σύντομα ένας στόλος 90 τριήρων στη βάση της Εφέσου. Η αύξηση του μισθού στο σπαρτιατικό στόλο από τρεις σε τέσσερις οβολούς ανά ημέρα προσείλκυε ικανότερα πληρώματα, την ώρα που ο αθηναϊκός στόλος άρχισε να έχει προβλήματα επάνδρωσης των πλοίων. Η αδυναμία πλήρους εκμετάλλευσης της νίκης στην Κύζικο πίεζε τώρα τους Αθηναίους και τον Αλκιβιάδη για νέες νίκες.

Ο αθηναϊκός στόλος των 100 τριήρων βρισκόταν στη Σάμο, δίχως όμως τον Αλκιβιάδη: Ο στρατηγός αυτοκράτωρ ταξίδεψε στη Φώκαια για διαβουλεύσεις με τον Θρασύβουλο, αφίνοντας επικεφαλής του στόλου τον κυβερνήτη του πλοίου του, Αντίοχο, με ροπή εντολή να μην επιχειρίσει τίποτε στο διάστημα της απουσίας του. Ο αντικαταστάτης του έπραξε ακριβώς το αντίθετο και προκάλεσε τον αντίπαλο να ναυμαχήσει. Ενδεχομένως πρόθεσή του ήταν να επαναλάβει το τέχνασμα της Κυζίκου και να παρασύρει τον απρόθυμο σπαρτιατικό στόλο. Ωστόσο, η εκτέλεση ήταν τόσο κακή ώστε εκείνοι που αιφνιδιάστηκαν ήταν οι Αθηναίοι τρινήραρχοι και ο στόλος βγήκε στα ανοιχτά εντελώς απροετοίμαστος να αντιμετωπίσει έναν Λύσανδρο που ενδεχομένως είχε πληροφορηθεί την απουσία του αντιπάλου επικεφαλής. Ο σπαρτιατικός στόλος επέστρεψε νικητής στην Εφέσο και δεν ξαναπροσέφερε ναυμαχία στους Αθηναίους μετά την επι-

στροφή του Αλκιβιάδη. Οι απώλειες ήταν σχετικά μικρές (15 τριήρεις), αλλά η ήττα στο Νότιο είχε δυσανάλογο αντίκτυπο και για τις δύο πλευρές. Αφενός αντέστρεψε το κακό κλίμα στο πελοποννησιακό στρατόπεδο, αφετέρου προστέθηκε στις κατηγορίες εναντίον του Αλκιβιάδη στην Αθήνα. Οι μεγάλες ελπίδες των Αθηναίων διαψεύστηκαν, η απογοήτευση εκτονώθηκε με την αντικατάσταση των στρατηγών και ο Αλκιβιάδης πήρε μόνος του το δρόμο της εξορίας για δεύτερη φορά. Ο Λύσανδρος από θέση ισχύος οργάνωσε ένα δίκτυο φιλικών προς αυτόν προσώπων μεταξύ των επιφανέστερων κατά τόπους πολιτών, μια θαυμάσια βάση για την εμπέδωση της σπαρτιατικής, αλλά και της προσωπικής του ισχύος. Αποχωρώντας από το αξίωμα, άφησε στο διάδοχό του μια κατάσταση πολύ καλύτερη από εκείνην που ο ίδιος είχε παραλάβει, αλλά υπήρχε μία ακόμη στροφή πριν από την τελική ευθεία.

Καλλικρατίδας (406 π.Χ.)

Στη Σπάρτη υπήρχαν ισχυρές προσωπικότητες που δεν επιθυμούσαν την ηγεμονική θέση της πόλης τους εις αντικατάστασιν της Αθήνας. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τη διατάρποση στόλου, με συνέπειες απρόβλεπτες για τη σταθερότητα του σπαρτιατικού πολιτεύματος, βαθιά ριζωμένου στη γη, και τους εξαρτημένους πληθυσμούς. Μια πολιτειακή εξέλιξη στα πρότυπα της Αθήνας, με τα κατώτερα στρώματα να υπηρετούν στο Ναυτικό και να ζητούν ισοτιμία στα αξιώματα, θα ήταν ενδεχομένως το τίμημα για τη δημιουργία στόλου. Οι υποστηρικτές του μετριασμού της επέκτασης και της μειωμένης προσκόλλησης στην Περσία πρέπει να ήταν συνασπισμένοι γύρω από τον Αγιάδη βασιλιά Παυσανία, διάδοχο του κατεξοχήν ειρηνόφιλου Πλειστοάνακτα. Ισως με δική τους επιφρού διορίστηκε διάδοχος του Λύσανδρου ένας άνθρωπος της δικής τους αντίληψης. Με την ανάληψη της ναυαρχίας από τον Καλλικρατίδα, το σύνολο των δράσεων του Λυσάνδρου αντιστράφηκε.

Οι πρώτες αντιδράσεις σημειώθηκαν εντός του

στρατοπέδου, με τους υποστηρικτές του Λυσάνδρου να υπονομεύουν τον Καλλικρατίδα, αλλά εκείνος με σθένος τούς αντιμετώπισε ενώπιον του στόλου. Ομως η ενέργεια του Λυσάνδρου να επιστρέψει τα χρήματα που του περίσσεψαν στον Κύρο τού έδεσε τα χέρια. Ο προκάτοχός του έδειξε ότι διαχειρίζεται το πολεμικό ταμείο ως προσωπική του ιδιοκτησία και η επίσκεψη του Καλλικρατίδα στον Κύρο απλά χειροτέρεψε την κατάσταση, όταν ο Σπαρτιάτης ναύαρχος δεν άντεξε την παραδοσιακή περσική παρελκυστική πρακτική και εγκατέλειψε τις συνομιλίες. Μόνη διέξοδος στο οικονομικό πρόβλημα που ανέκυψε ήταν η κάλυψη των εξόδων από τις συμμαχικές πόλεις, με ό,τι συνεπαγόταν αυτό για το επίπεδο της χρηματοδότησης ενός μεγάλου στόλου. Από ανάγκη, υποχρεωμένος μάλιστα από την αναλογία δυνάμεων (διέθετε στόλο διπλάσιο του αθηναϊκού), ο Καλλικρατίδας πέρασε στην επίθεση.

Ο Αθηναϊός στρατηγός Κόνων σε φανταστική γκραφούρα από το *Promptuarium Iconum Insigniorum*.

Στη βάση της Σάμου ο Κόνων αντιμετώπιζε πρόβλημα με το θικό των ανδρών του και την επάνδρωση των τριήρεων (τελικά μπόρεσε να παρατάξει μόνο 70, παρότι διέθετε 100). Από εκεί αναγκάστηκε να πλεύσει στη Λέσβο, βρήκε τη Μήθυμνα στα χέρια του Καλλικρατίδα και το δρόμο της επιστροφής στη Σάμο αποκλεισμένο. Ο αθηναϊκός στόλος κατέψυγε στο λιμάνι της Μυτιλήνης, όπου τον ακολούθησε ο Καλλικρατίδας και τον νίκησε προξενώντας του μεγάλες απώλειες (30 τριήρεις, σχεδόν τη μισή του δύναμη). Αποκλεισμένος στη Μυτιλήνη, ο Κόνων κατόρθωσε να στείλει μήνυμα για άμεση βοήθεια στην πόλη. Προτού χαθεί άλλος ένας πολύτιμος σύμμαχος, η Αθήνα αντέδρασε αιστραπαία.

Αργινούσες: Το κύκνειο άσμα των αθηναϊκών τριήρεων (406 π.Χ.)

Η μαζική κινητοποίηση στην Αθήνα παρήγε 110 τριήρεις, επανδρωμένες όμως βιαστικά, κυριολεκτικά ένας στόλος έκτακτης ανάγκης, με στρατολόγηση, μετοίκων, ξένων, ακόμη και δούλων. Μέσα σε τριάντα ημέρες ο νέος στόλος απέπλευσε για τη Λέσβο και στην πορεία οι ενισχύσεις από συμμαχικές πόλεις ανέβασαν τον αριθμό των τριήρεων σε 150. Πίσω στο λιμάνι της Μυτιλήνης, ο Καλλικρατίδας άφησε ένα τμήμα του στόλου του στον αποκλεισμό και επιζήτησε την κρίσιμη μάχη με μόλις 120 τριήρεις. Δεν πρέπει να γνωρίζε το μέγεθος του αντίπαλου στόλου, αλλά πιέζόταν κι ο ίδιος να ναυμαχήσει και να κερδίσει δίχως αποφασιστική περσική βοήθεια. Η πρόθεσή του για νυχτερινή αιφνιδιαστική επίθεση ματαιώθηκε από ξαφνική νεροποντή και οι δύο στόλοι τέθηκαν αντιμέτωποι με το φως της επόμενης μέρας.

Παρά την αριθμητική υπεροχή, ο αθηναϊκός στόλος παρατάχθηκε με αμυντικό σχηματισμό, συνεπεία της χαμηλότερης ποιότητας των πληρωμάτων, αλλά ενδεχομένως και της ποιότητας των πλοίων (τα βιαστικά κατασκευασμένα πλοία έχαναν το βασικό πλεονέκτημα της τριήρους, την ευελιξία). Ενσωματώνοντας στην παράταξή του τα

νησάκια μεταξύ της Λέσβου και της μικρασιατικής ακτής, ο αθηναϊκός στόλος δημιούργησε ένα πλατύ μέτωπο, αναγκάζοντας τον Καλλικρατίδα να χωρίσει τις δυνάμεις του προκειμένου να αποφύγει την περικύλωση. Η πελοποννησιακή παράταξη και το αθηναϊκό κέντρο είχαν διάταξη βάθους ενός πλοίου, αλλά οι αθηναϊκές πτέρυγες είχαν βάθος δύο πλοίων, με την πίσω σειρά να αναπτύσσεται στα κενά μεταξύ της πρώτης, καρίζοντας άριστη κάλυψη απέναντι στην εφόρμηση των αντιπάλων. Το πλεονέκτημα της καλύτερης πγεσίας δεν είχε εξουδετερωθεί από τους Πελοποννησίους: δεν υπήρχε κανείς τρόπος να διαρραγεί η αθηναϊκή παράταξη, ούτε με διέκπλου (τα εφορμώντα πλοία ήταν εκτεθειμένα στη δεύτερη σειρά των αθηναϊκών) ούτε με περίπλου (δεν ήταν δυνατή η περίπλευση γύρω από την παράταξη και τα νησάκια) ούτε με περικύλωση (η δεύτερη σειρά λειτουργούσε ως εφεδρεία). Ήταν το άριστο τακτικό σχέδιο και οι Αθηναίοι σχεδόν είχαν κερδίσει τη μάχη προτού αυτή ξεκινήσει.

Ήταν η μεγαλύτερη μάχη στη θάλασσα μεταξύ Ελλήνων μέχρι τότε και οι απώλειες ήταν φυσικό να είναι περισσότερες από ό,τι συνήθως. Η τοποθεσία της ναυμαχίας, σε ανοιχτή θάλασσα, διευκόλυνε την καταδίωξη, καθώς ο διαλυμένος πελοποννησιακός στόλος μετά το θάνατο του Καλλικρατίδα δεν είχε φιλική ακτή να καταφύγει. Στο τέλος μιας αιματηρής ημέρας, οι Πελοποννήσιοι είχαν χάσει πάνω από 70 πλοία και οι Αθηναίοι 25. Για πρώτη φορά, οι νεκροί, αντί για τους ζωντανούς, θα καθόριζαν το μέλλον του πολέμου.

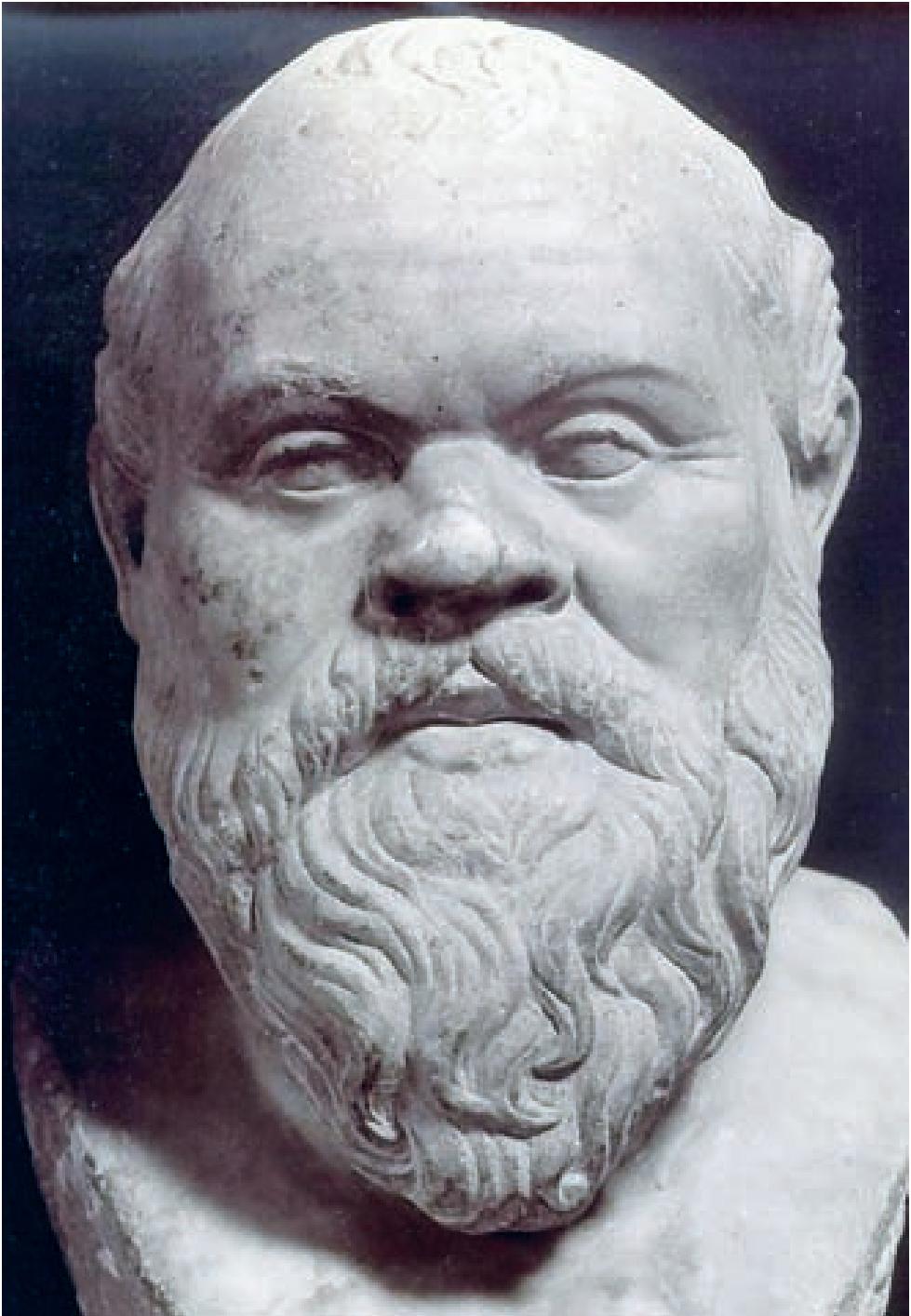
Η δίκη των Αθηναίων στρατηγών

Μια μεγάλη νίκη συνήθως συσπειρώνει, εμπνέει, χαλυβδώνει. Οι Αργινούσες έκαναν ακριβώς το αντίθετο, σε μια πόλη σε διαρκή αναβρασμό, με οξυμμένα πολιτικά πάθη και συχνή διολίσθηση στη βία. Πολύ μελάνι έχει χυθεί για τις πολιτικές προεκτάσεις μιας καθ' όλα παράνομης διαδικασίας, αλλά εδώ πρέπει να τονιστεί ξανά η κρίσιμη σημασία των προσώπων στη διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού στην Αθήνα: Θηραμένης και

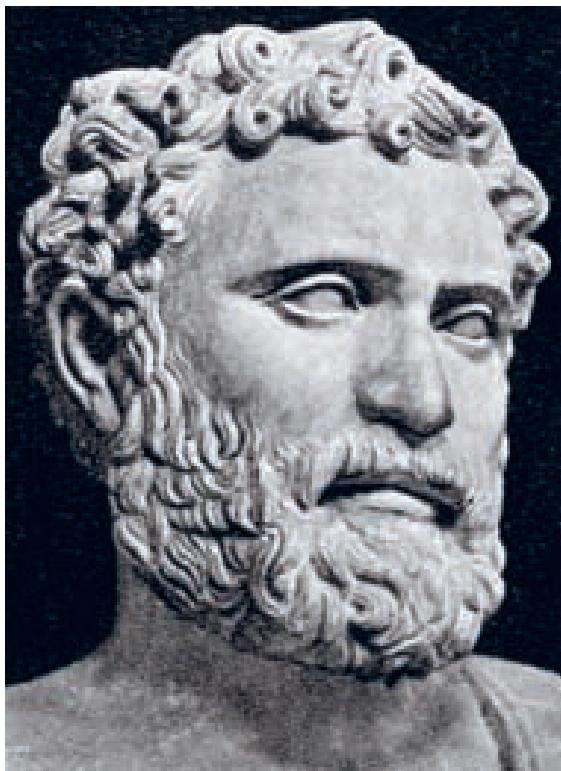
Θρασύβουλος φοβήθηκαν ότι θα κατηγορηθούν και υποδαύλισαν το μένος εναντίον των στρατηγών. Οποιος, ελαφρά τη καρδία, καταδικάζει τον «άφρονα Δήμο που παρασύρεται από ιδιοτελείς δημαγωγούς», κινδυνεύει να αγνοήσει ένα από τα βασικά στοιχεία της μάχης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο: την περισυλλογή των νεκρών, την απόλυτη ανάγκη να γίνει κάτι τέτοιο. Σε ένα κόσμο όπου το θείο υπεισέρχεται στη δημόσια ζωή με ποικίλες μορφές και προεκτάσεις, η εγκατάλειψη άταφων σωμάτων συνιστούσε έγκλημα στα όρια της βλασφημίας και παράβαση κάθε έννοιας δικαίου του πολέμου.

Δεν θα μάθουμε ποτέ με ακρίβεια για ποιο λόγο τελικά δεν περισυλλέγουσαν οι ναυαγοί και οι νεκροί Αθηναίοι. Ήταν βέβαιο ότι στην περιοχή μαινόταν καταιγίδα: αυτή εμπόδισε τους στρατηγούς να σπεύσουν στη Μυτιλήνη για να άρουν τον αποκλεισμό, μετά την ανασυγκρότηση στις Αργινούσες. Λόγω της επιδείνωσης του καιρού, τα πληρώματα αρνήθηκαν να προχωρήσουν στην περισυλλογή και την επόμενη μέρα η θαλασσοταραχή είχε διασκορπίσει ναυαγούς και νεκρούς σε τεράστια απόσταση. Οι τακτικές ανάγκες επέβαλαν την άμεση πλεύση στη Μυτιλήνη προς αντιμετώπιση της εναπομένασας πελοποννησιακής μοίρας, αλλά οι στρατηγοί προνόσουν να αφίσουν πίσω 40 τριήρεις υπό τους τριπράρχους Θηραμένην και Θρασύβουλο, σχεδόν δύο για κάθε χαμένο πλοίο.

Οταν η είδηση έφτασε στην Αθήνα, οι στρατηγοί πρώτα τιμήθηκαν και στη συνέχεια καθαιρέθηκαν και κλίνθηκαν να δώσουν εξηγήσεις (πιθανώς με τη συνήθη διαδικασία της ευθύνης, της απόδοσης λογαριασμού κάθε αξιωματούχου). Θα μπορούσαν να ρίξουν το φταίξιμο στους τριπράρχους, αλλά προτίμουσαν να βασιστούν αρχικά στην κακοκαιρία και μόνο όταν φάνηκαν οι διαστάσεις που επρόκειτο να πάρει η υπόθεση αποκάλυψαν ότι είχαν αναθέσει το έργο στους τριπράρχους. Το μόνο που κατάφεραν ήταν να στρέψουν εναντίον τους δύο πολύ ισχυρές φυσιογνωμίες στην Αθήνα. Η Βουλή παρέπεμψε την υπόθεση στην Εκκλησία. Αν και δεν τους παραχωρήθηκε ο νόμιμος χρόνος για την

Προτομή του Σωκράτη, ο οποίος συμμετείχε στη δίκη της υπόθεσης των νικητών των Αργινούσων.

Προτομή των Λυσία. Χωρίς το δικαιώμα στην απολογία, οι νικητές των Αργινουσών, μεταξύ αυτών και ο Λυσίας, καταδικάστηκαν σε θάνατο και ο αθηναϊκός στόλος έμεινε ακέφαλος
(Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

απολογία τους, κατάφεραν να μεταστρέψουν την κοινή γνώμη υπέρ αυτών, αλλά έπεισε η νύχτα και η απόφαση μεταφέρθηκε για την επόμενη Εκκλησία. Στο μεσοδιάστημα, η γιορτή των Απατούριών μετατράπηκε σε μνημόσυνο για τους άταφους ήρωες και στην επόμενη συνέλευση τα πνεύματα ήταν τόσο οξυμμένα, ώστε εντελώς παράνομα οι στρατηγοί δικάστηκαν ομαδικά, δίχως δικαίωμα απολογίας. Το οργισμένο πλήθος έπνιγε τις φωνές που συνιστούσαν σύνεση, οι πρυτάνεις υποχώρησαν στις πιέσεις (εκτός από τον Σωκράτη, που έμεινε σταθερός στην τήρηση των διαδικασιών) και η καταδίκη εις θάνατον πέρασε με τη δεύτερη ψηφοφορία. Ήταν η πρώτη φορά που οι νικητές των Αργινουσών

(Ερασινίδης, Διομέδων, Θράσυλλος, Αριστοκράτης, Περικλής, Λυσίας) και ο αθηναϊκός στόλος έμεινε ακέφαλος, την ώρα που ο πελοποννησιακός στόλος ανέκαμπτε και ο Λύσανδρος επέστρεψε στο προσκόνιο. Τέτοιου είδους περιστατικά δεν αποτελούν τεκμήριο ανυποληπτικό για την άμεση Δημοκρατία. Μένουν ως πληγές στη συλλογική μνήμη επειδή η παρέκκλιση από τη νομιμότητα αποτελεί εξαιρεσούσια σημασία.

Αιγός Ποταμοί: Η τελική μάχη (405/4 π.Χ.)

Μετά τη συντριβή στις Αργινούσες υπήρχε λίγος χώρος για επιλογές και τυπικότητες. Μια δεύτερη πρόταση ειρήνης, με τους ίδιους όρους του 410, έπεισε και πάλι στο κενό, καθώς οι Αθηναίοι προσέβλεπαν σε μεταστροφή της περσικής πολιτικής μετά τη συντριβή του πολυέξοδου συμμάχου τους. Προς στιγμήν φάνηκε να δικαιώνονται, όταν τα πληρώματα του πελοποννησιακού στόλου έπαιρναν το μισθό τους δουλεύοντας τη γη των Χίων. Οι συμμαχικές πόλεις, πιθανώς υπό την επιρροή των επιφανών φίλων του Λυσανδρου, αιτήθηκαν στη Σπάρτη την επιστροφή του νικητή ναυάρχου και ο Λύσανδρος επέστρεψε ως επιστολεύς, γραμματέας του Αράκου, τύποις μόνο ναυάρχου, υποχρεωμένου μάλιστα να υπακούει τον Λύσανδρο. Στην Αντανδρο, κοντά στις περιοχές με την άριστη ναυπηγική ξυλεία, ναυπηγείτο ο νέος πελοποννησιακός στόλος, όχι δίχως προβλήματα, καθώς ο Κύρος τόνισε στον Λύσανδρο ότι τα χρήματα που έχουν ξοδευτεί είναι πάρα πολλά. Προτού μάλιστα φύγει για να συναντήσει τον Δαρείο Β', παραχώρησε στον Σπαρτιάτη ναύαρχο τη συλλογή των φόρων της περιοχής, αλλά του απαγόρευσε ρητά να συγκρουστεί με τον αθηναϊκό στόλο αν δεν εξασφαλίζει σημαντική αριθμητική υπεροχή. Γίνεται σαφές ότι ακόμη κι ο Κύρος άρχισε να αμφιβάλει για τη δυνατότητα της Σπάρτης να δώσει τέλος στον πόλεμο.

Ο Λύσανδρος ανοίχτηκε στο Αιγαίο και πέτυχε να παρασύρει τον αθηναϊκό στόλο, ώστε να μπορέσει να κατευθυνθεί στον Ελλήσποντο, το

νευραλγικό σημείο για τη διατροφή των Αθηναίων. Η αιφνιδιαστική κατάληψη της Λαμψάκου ανάγκασε τον αθηναϊκό στόλο να μπει στα στενά και να προκαλέσει ναυμαχία. Επρεπε απαραίτητως να επιτηρεί εκ του σύνεγγυς τον Λύσανδρο για να αποτρέψει νέες επιθετικές ενέργειες. Για το λόγο αυτό δεν ελλιμενίστηκε στη Σποτό, όπως συμβούλεψε ο Αλκιβιάδης, αλλά σε μια έρημη παραλία, στην τοποθεσία Αιγός Ποταμού. Το τίμημα ήταν να χρονοτριβή στη συγκέντρωση προ-

μποθειών. Επειδή η ισχύς της τριήρους βασίζεται στο χαμπλό της βάρος, ελάχιστες προμήθειες αποθηκεύονταν στα πλοία και οι κωπηλάτες συντρούνταν από τις κατά τόπους φιλικές πόλεις. Ετοι και τώρα, οι Αθηναίοι ήταν αναγκασμένοι κάθε πρωί να ανοίγονται προς τη Λάμψακο, να προκαλούν ανεπιτυχώς έναν απρόθυμο αντίπαλο σε ναυμαχία, να επιστρέφουν στη βάση τους και να διασκορπίζονται για να συγκεντρώσουν προμήθειες (μια τακτική καταστροφική για την

Χάρτης της περιοχής Αιγός Ποταμοί, όπου έλαβε χώρα η τελική σύγκρουση μεταξύ Αθηναίων και Πελοποννησίων (405 π.Χ.). (Από την «Ιστορία Ελληνικού Εθνους» της Έκδοτικής Αθηνών, Γ' τόμος).

πειθαρχία και το ηθικό κάθε στρατιωτικής μονάδας). Η παρελκυστική τακτική του Λυσάνδρου εξακολούθησε επί τέσσερις ημέρες, αλλά ο Σπαρτιάτης ναύαρχος φρόντιζε να παρακολουθεί τις αθηναϊκές δραστηριότητες και δεν αποβίβαζε τα πληρώματά του μέχρι να φτάσει η αναφορά για τις κινήσεις των Αθηναίων. Την πέμπτη ημέρα η ακταιωρός του Λυσάνδρου παρατήρησε ξανά τους Αθηναίους να σκορπίζονται, εφουσχασμένους από την απροθυμία των αντιπάλων να συγκρουστούν. Οταν πλέον οι περισσότεροι είχαν εγκαταλείψει το στρατόπεδο, μια ασπίδα υψηλότερη στον αέρα έδωσε το οπικό σήμα στην Λάμψακο ότι το αθηναϊκό στρατόπεδο ήταν αποδιοργανωμένο. Αμέσως ο Λύσανδρος σήμανε γενική επίθεση από ξηρά και θάλασσα, βρήκε τους αντιπάλους του εντελώς απροετοίμαστους και η συντριβή ήταν απόλυτη: από τις 180 τριήρεις γλίτωσαν μόλις 8 και οι άλλες έπεσαν στα χέρια του Λυσάνδρου. Το αποφασιστικό χτύπημα είχε δοθεί, η Αθήνα δεν μπορούσε να ανακάμψει μετά την απόλυτη καταστροφή, δίχως τον έλεγχο των στενών το φάσμα της πείνας θα την γονάτιζε. Ο Λύσανδρος δεν βιαζόταν. Υστερα από διαβουλεύσεις, έσφαξε τους 3.500 αιχμαλώτους Αθηναίους, επισκεύασε τα πλοία του και αργά κινήθηκε προς την Αθήνα.

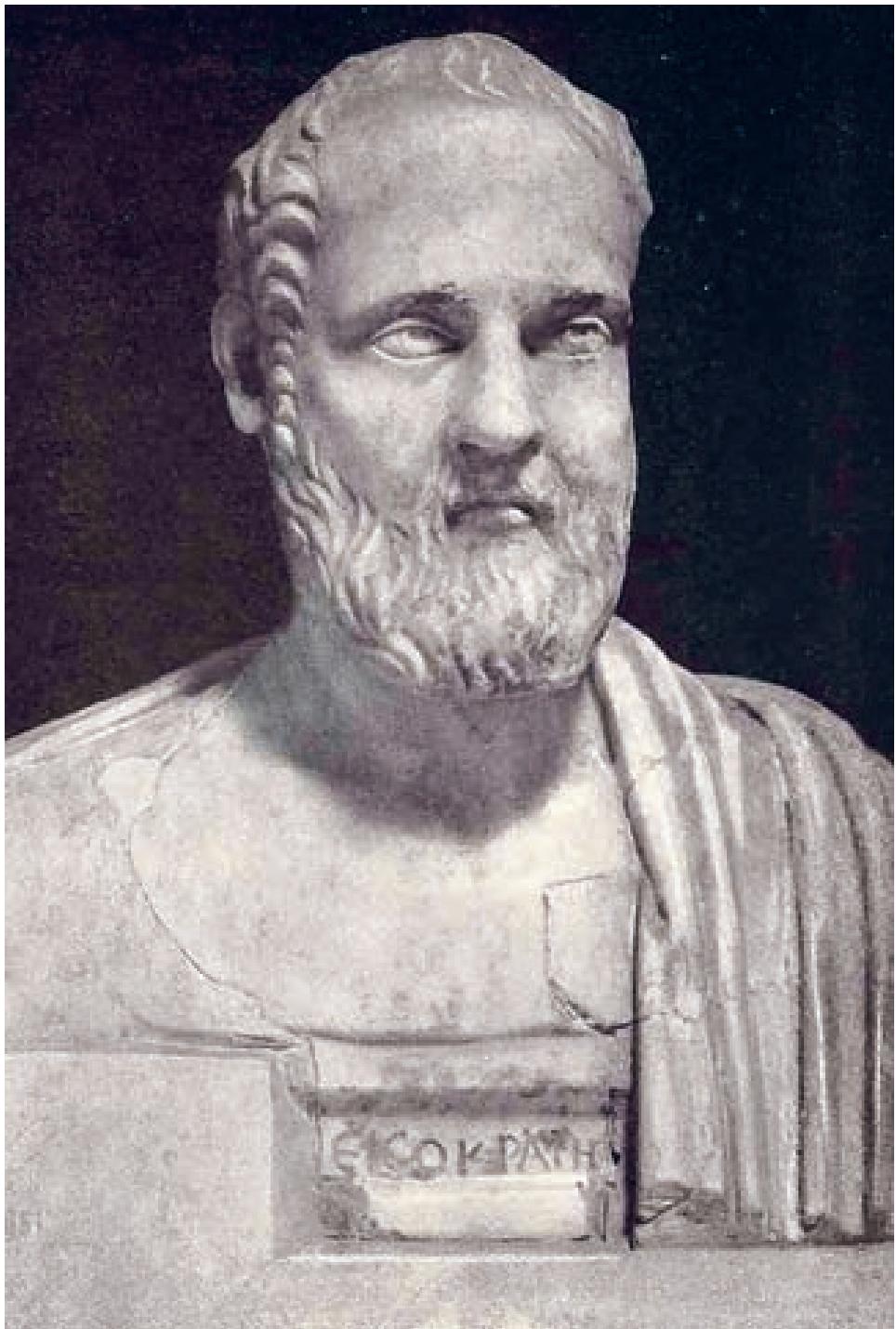
Ο Ξενοφώντας περιγράφει τη δραματική νύχτα που έζησε η Αθήνα: «Τη νύχτα που ἐφτασε η Πάραλος διαδιδόταν η είδηση της συμφοράς. Ενας πικρός θρίνος σπικώθηκε από τον Πειραιά και επικάθησε στο άστυ μέσω των μακρών τειχών, μεταδιδόμενος από στόμα σε στόμα. Εκείνη τη νύχτα δεν κοιμήθηκε κανείς και όλοι πενθούσαν όχι μόνο τους νεκρούς, αλλά πολύ περισσότερο τους ίδιους τους τους εαυτούς. Θεωρούσαν ότι θα πάθαιναν όσα εκείνοι είχαν κάνει στους Μηλίους, τους Ιστιαίους, τους Σκιωναίους, τους Τορωναίους, τους Αιγινήτες και σε πολλούς άλλους Ελληνες. Την επομένη συγκάλεσαν έκτακτη Εκκλησία και αποφάσισαν να επιχωματώσουν τα λιμάνια πλην ενός, να επισκευάσουν τα τείχη, να εγκαταστήσουν φρουρές και να προετοιμάσουν την πόλη για πολιορκία». Πράγματι, την ώρα που ο Λύσανδρος με 150 τριήρεις απέκλειε τον Πειραιά,

ο έτερος βασιλιάς, Παυσανίας, κατέφθανε με μεγάλη δύναμη Πελοποννησίων και στρατοπέδευσε στην Ακαδημία. Δεν είχε καμία διάθεση να αφήσει τη δόξα στους υποστρικτές της διευρυμένης πηγεμονίας. Η Αθήνα θα υπομείνει μεγάλες δοκιμασίες και ένας παλιός γνώριμος προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τη συμφορά για μια δεύτερη ολιγαρχική διακυβέρνηση. Οι διαπραγματεύσεις του Θηραμένη θα αποτελούσαν τη βάση για την εγκαθίδρυση μιας στενής ολιγαρχίας, των τριάκοντα «συγγραφέων».

Η συνθηκολόγηση της Αθήνας

Οι Αθηναίοι, μετά την ήπτα τους στους Αιγός Ποταμούς, πολιορκημένοι από ξηρά και θάλασσα, υπό την απειλή λοιμού, στέλνουν αμέσως πρέσβεις στη Σπάρτη για να ανακοινώσουν ότι είναι έτοιμοι να γίνουν «σύμμαχοι» των Λακεδαιμονίων υπό τον όρο να διατηρήσουν το σύνολο των οχυρώσεών τους. Αυτοί οι όροι απορρίπτονται και τέσσερις μήνες αργότερα, έχασθενημένοι από τον λοιμό, οι Αθηναίοι συμφώνησαν να παραδώσουν το στόλο τους εκτός από δώδεκα πλοία, να κατεδαφίσουν τα Μακρά Τείχη και τις οχυρώσεις του Πειραιά, να προσχωρήσουν στην Πελοποννησιακή Συμμαχία και «να ακολουθούν τους Σπαρτιάτες όπου και αν τους οδηγούν, κατά γη και κατά θάλασσα». Φαίνεται όμως ότι οι Αθηναίοι απέφυγαν την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης τους, αφού κυρίως οι Κορίνθιοι και οι Θηβαίοι πίεζαν να καταστραφεί η πόλη, ενώ και ορισμένοι Σπαρτιάτες επιθυμούσαν την ισοπέδωση της Αθήνας. Οι σπαρτιατικές αρχές αντιτάχθηκαν σε αυτό το αίτημα επικαλούμενοι τη σημαντική προσφορά των Αθηναίων κατά τους Μηδικούς Πολέμους. Στην πραγματικότητα, είναι πιθανό ότι είχαν αρχίσει να ανησυχούν για τη ραγδαία ανάπτυξη της Θήβας, η οποία πλέον αναδυόταν στη μοναδική πηγεμονίκη δύναμη της Κεντρικής Ελλάδας. Κατά τη λεπτομέρεια που πραγματοποιήθηκε στην Αττική πρόέκυψαν πολλές διαφωνίες ανάμεσα στους νικητές: οι Σπαρτιάτες κατηγορούσαν τους Θηβαίους ότι είχαν επωφεληθεί από την εγγύτητά τους για να ιδιοποιηθούν ένα μεγάλο μέρος του πλούτου

Μαρμάρινη προτομή του Αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη, ο οποίος μας πληροφορεί για τα ειδεχθή εγκλήματα των τριάκοντα τυράννων μετά την εγκαθίδρυση του καθεστώτος στην Αθήνα (Μουσείο της Λουβέν).

της Αττικής, ενώ οι Πελοποννήσιοι κατηγορούσαν τους Σπαρτιάτες ότι δεν είχαν προβεί στη συνήθη διανομή λαφύρων.

Η τύχη της Αθήνας. Οι τριάκοντα τύραννοι. Επίλογος

Από πολιτικής απόψεως η Δημοκρατία βρισκόταν παντού σε εξασθένηση, αφού ο αθηναϊκός στόλος, το όχημα του προσπλυτισμού της Δημοκρατίας, συρρικνώθηκε σημαντικά το 404 π.Χ. Σχετικά με το πολίτευμα που θα επέβαλλε η Σπάρτη στην Αθήνα ακολουθήθηκε η άποψη του Λύσανδρου: Η Σπάρτη επέβαλε τη λύση της ολιγαρχίας, τους τριάκοντα τυράννους. Ετσι, οι οκτώ επόμενοι μήνες (από τον Απρίλιο του 404 π.Χ. έως το τέλος

του έτους) αποτελούν μία από τις πιο πικρές περιόδους της αθηναϊκής ιστορίας. Ο Λύσανδρος φτάνει στον Πειραιά με εκατό πλοία και απειλεί να θεωρήσει διαλυθείσα την ειρήνη, εάν η Εκκλησία του Δήμου δεν αναθέσει την εξουσία σε μία επιτροπή τριάντα ολιγαρχικών. Πριν περάσει πολύς καιρός, οι Σπαρτιάτες υποχρεώθηκαν να στηρίξουν τους τριάκοντα με μία σπαρτιατική φρουρά 700 ανδρών, τα έξοδα της οποίας επιβαρύνθηκαν οι Αθηναίοι με επικεφαλής έναν αρμοστή, τον Καλλίβιο. Οι εξόριστοι δημοκρατικοί κατέψυγαν στα Μέγαρα, στο Αργος και κυρίως στη Θήβα, όπου η εξουσία είχε περιέλθει στον Ισμηνία που ακολουθούσε αντιλακωνική πολιτική. Με την παροχή ασύλου στους εξόριστους Αθηναίους, οι Θηβαίοι επιχειρούσαν να αποδυναμώσουν τον έλεγχο της Σπάρτης στην ευρύτερη περιοχή. Οι

Το οχυρό της Φυλής στη βορειοδυτική Αιτική καταλήφθηκε από τους δημοκρατικούς με αρχηγό τον Θρασύβουλο.

δημοκρατικοί της Αθήνας, με αρχηγό τον Θρασύβουλο, κατέλαβαν τη Φυλή στη βορειοδυτική Αττική, ένα οχυρό πολύ κοντά στα σύνορα με τη Βοιωτία. Εν τω μεταξύ στην Αθήνα οι τριάκοντα έχουν χάσει την υπόληψή τους εξαιτίας των πολλών εγκλημάτων που διαιπράττουν. Ο Ισοκράτης αναφέρει ότι οι εγκατεστημένοι από τον Λύσανδρο ολιγαρχικοί «οδήγησαν στο θάνατο χωρίς δίκη περισσότερους ανθρώπους σε τρεις μήνες από όσους δίκασε η δική μας πόλη καθ' όλη τη διάρκεια της κυριαρχίας της». Οι Αθηναίοι που έχουν μείνει στην πόλη εκδιώκουν τους τριάκοντα, χωρίς όμως να συμφιλιώνονται με τους δημοκρατικούς. Υπάρχουν, λοιπόν, τρεις παρατάξεις που διεκδικούν την εξουσία στην Αθήνα: οι τριάκοντα που έχουν καταφύγει στην Ελευσίνα, «οι εν ἀστεῖ» (μετριοπαθείς ολιγαρχικοί) και οι δημοκρατικοί, που από τη Φυλή «κατέβηκαν» στον Πειραιά. Οι τελευταίοι επικράτησαν σε σύγκρουση με τους ολιγαρχικούς και σκότωσαν τον Κριτία, τον ηγέτη της φιλολακωνικής παράταξης.

Την άνοιξη του 403 π.Χ. ο Λύσανδρος καταφέρνει να διοριστεί αρμοστής στην Αθήνα με στόχο να πολιορκήσει και να αναγκάσει σε λιμοκτονία τους δημοκρατικούς. Τελικά, με παρέμβαση του βασιλιά Παυσανία (απέσπασε την έγκριση τριών από τους πέντε εφόρους), επιτράπηκε στους εξόριστους δημοκρατικούς Αθηναίους να επιστρέψουν τον Σεπτέμβριο του 403 π.Χ. στην πόλη εμποδίζοντας τον Λύσανδρο «να μετατρέψει την Αθήνα σε κτήση του». Σε όποιον ολιγαρχικό ήθελε, δόθηκε το δικαίωμα να καταφύγει στην Ελευσίνα, όπου μία ομάδα ολιγαρχικών εξακολουθούσε να αντιστέκεται μέχρι τα τέλη του 401 π.Χ.

Ο Παυσανίας ενθάρρυνε τη συμφιλίωση μεταξύ των Αθηναίων και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 403). Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς είχε αντίληφθεί ότι το συμφέρον της Σπάρτης δεν είναι να στηριχτεί σε αντιδημοτικά καθεστώτα, αλλά να επωφεληθεί από τη θέση της μοναδικής μεγάλης δύναμης που κατέχει για να διαδραματίσει το ρόλο του διαιτητή στις εμφύλιες διαμάχες στο εσωτερικό των πόλεων. Ομως, μετά την επιστροφή του στη Σπάρτη, ο Παυσανίας δι-

κάστηκε για τις πρωτοβουλίες του στην Αθήνα, αλλά απαλλάχθηκε λόγω ισοψηφίας, γεγονός που φανερώνει μία βαθιά διαίρεση στη σπαρτιατική πολιτική.

Αυτή η επαμφοτερίζουσα στάση είναι ένα πρώτο δείγμα για το πόσο ανέτοιμη ήταν η Σπάρτη να αναλάβει αποκλειστικά την ηγεμονία της Ελλάδας. Το τέλος του μακροχρόνιου Πελοποννησιακού Πολέμου δεν επρόκειτο να επιφέρει την πολυπόθητη ελευθερία, ούτε την πολιτική σταθερότητα στις ελληνικές πόλεις της εποχής.

Η σύντομη σπαρτιατική πγεμονία επέφερε νέες πολεμικές αναστατώσεις και αναβρασμό. Μόλις το 395 π.Χ. αρχίζει ο Κορινθιακός Πόλεμος, ο οποίος κρατά μέχρι το 386. Η σπαρτιατική πγεμονία καταλύεται το 370 π.Χ. στη Μάχη των Λεύκτρων. Επειτα από μια σύντομη υπεροχή των Θηβαίων, των νικητών στα Λεύκτρα, θα χρειαστεί να περιμένουμε μέχρι το 360 π.Χ. και την εμφάνιση του Φιλίππου της Μακεδονίας για να ξαναμπεί η Ελλάδα σε τροχιά ανάκαμψης και να συνέλθει από τις επιπτώσεις του μακροχρόνιου Πελοποννησιακού Πολέμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andrewes A., 1992, «*The Spartan Resurgence*» στο *Cambridge Ancient History*, τ. V (The 5th century B.C.), 2η έκδοση, Cambridge, 464-498.

Αποστόλου Στ., 2011, «Ο Ιωνικός Πόλεμος» στο Πελοποννησιακός Πόλεμος, Ε-Ιστορικά Ιανουαρίου, 130-170.

Briant P., 2002, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire* (transl. P.T. Daniels), Winona Lake.

Carlier P., 2003, Ο ελληνικός κόσμος τον 4ο π.Χ. αιώνα (μετάφραση Στεφάνου Μ.), Αθήνα.

Hornblower S., 2003, Θουκυδίδης: Ο Ιστορικός και το Εργο του (μετάφραση Μανιάτη Αλ.), Αθήνα.

Hornblower S., 2005, Ο Ελληνικός Κόσμος, Αθήνα (μετάφραση Πέππα Ε.).

Lazenby J.F., 2004, *The Peloponnesian War: A Military Study*, London.

Lewis D.M., 1977, *Sparta and Persia*, Cincinnati.

Παπαδόπουλος Θ., 2006, «Πελοποννησιακός Πόλεμος» στο *Ιστορία των Ελλήνων*, Εκδόσεις Δομή, τόμ. 2, 110-157.

Ραμού-Χαψιάδη Α., 1972, «Ο Πόλεμος στην Ιωνία» στο *Ιστορία των Ελληνικού Έθνους*, τ. Γ1, 266-307.

Μνημείο από τη μάχη των Λεύκτρων (370 π.Χ.). Η ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους σηματοδότησε και το τέλος της σύντομης σπαρτιατικής πγεμονίας.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Επισήμανση:

Ο παρακάτω κατάλογος γεγονότων είναι απλά ενδεικτικός και έχει σκοπό να διευκολύνει τον αναγνώστη στην παρακολούθηση των κειμένων.

490 – 478: Περσικοί Πόλεμοι.

490: Μάχη του Μαραθώνα. Η Αθήνα νικά το περσικό εκστρατευτικό σώμα που εισβάλλει στην Αττική.

480: Μάχη των Θερμοπυλών. Ναυμαχίες στο Αρτεμίσιο και τη Σαλαμίνα.

479: Μάχη στις Πλαταιές. Ναυμαχία και πεζομαχία στη Μικάλη. Ολοκλήρωση της περσικής ήπας.

478/7: Δημιουργία της Δηλιακής Συμμαχίας υπό την ηγεσία της Αθήνας.

469: Μάχη στον Ευρυμέδοντα.

466/5: Αποστασία της Νάξου από τη Δηλιακή Συμμαχία. Υποταγή της από την Αθήνα.

465/464: Σεισμός στη Σπάρτη.

459-446: Πρώτος Πελοποννησιακός Πόλεμος.

451/50: Πενταετής Ανακωχή ανάμεσα στην Αθήνα και την Πελοποννησιακή Συμμαχία.

449: Ειρήνη του Καλλία. Το επίσημο τέλος του πολέμου με την Περσία.

446/45: Αποστασία και υποταγή της Εύβοιας από την Αθήνα. Τριαντακονταετής ειρήνη ανάμεσα στη Δηλιακή Συμμαχία, με επικεφαλής την Αθήνα, και την Πελοποννησιακή Συμμαχία, με επικεφαλής τη Σπάρτη. Επίσημο τέλος του Πρώτου Πελοποννησιακού πολέμου.

441-439: Αποστασία της Σάμου από την Αθηναϊκή Συμμαχία. Τελική υποταγή της από την Αθήνα.

435: Αρχίζει η διαμάχη Κορίνθου-Κέρκυρας.

433/2: Μεγαρικό ψήφισμα στην Αθήνα. Η διαμάχη Κορίνθου-Κέρκυρας οδηγεί στη ναυμαχία στα Σύβοτα με εμπλοκή της Αθήνας υπέρ της Κέρκυρας. Γίνονται δύο συνέδρια στη Σπάρτη. Τελικά η Σπάρτη και οι σύμμαχοί της ψηφίζουν και αποφασίζουν ότι η Αθήνα είχε παραβιάσει την Τριαντακονταετή Ειρήνη. Τέσσερις πρεσβείες της Σπάρτης στην Αθήνα.

431 (άνοιξη): Οι Θηβαίοι επιτίθενται στις Πλαταιές. Πλήρης στρατιωτική κινητοποίηση των δύο μεγάλων συνασπισμών. Τελευταία πρεσβεία της Σπάρτης στην Αθήνα. Εναρξη του πολέμου με την πρώτη εισβολή (κάθε χρόνο μέχρι το τέλος του Αρχιδάμειου Πολέμου) της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Αρχιδάμειος Πόλεμος.

430-428: Λοιμός στην Αθήνα. Θάνατος του Περικλή.

427: Εμφύλιος πόλεμος στην Κέρκυρα. Αποστασία της Μυτιλήνης από την Αθήνα. Ο Κλέων επηρεάζει τα πολιτικά πράγματα στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι εκστρατεύουν στη Σικελία.

426: Εκστρατείες των Αθηναίων στρατηγού Δημοσθένη στη Δυτική Ελλάδα.

425: Οι Αθηναίοι νικούν στην Πύλο και τη Σφακτηρία.

424: Αποτυχίες της Αθήνας στη Βόρεια Ελλάδα. Ο υπεύθυνος στρατηγός και μετέπειτα ιστορικός του πολέμου Θουκυδίδης στην εξορία. Μάχη στο Δήλιο. Συνέδριο της Γέλας στη Σικελία. Το αθηναϊκό εκστρατευτικό σώμα εγκαταλείπει το νησί.

423: Ανακωχή ενός χρόνου ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη.

422-421: Θάνατος του Σπαρτιάτη στρατηγού Βρασίδα και του Αθηναίου στρατηγού Κλέωνα στη μάχη της Αμφίπολης. Η Ειρήνη του Νικία τερματίζει τον Αρχιδάμειο Πόλεμο. Η Σπάρτη και η Αθήνα συνάπτουν συμμαχία για πενήντα χρόνια.

419: Η Αθήνα συμμαχεί με το Αργος.

418. Μάχη στη Μαντίνεια.

416/15: Η Αθήνα επιτίθεται και καταστρέφει τη Μήλο.

415-414: Αναχώρηση του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος για τη μεγάλη εκστρατεία στη Σικελία. Ανάκληση του Αλκιβιάδη από την εκστρατεία στην Αθήνα για να δικαστεί για την υπόθεση των ακρωτηριασμένων Ερμών. Φυγή του στη Σπάρτη.

413: Αθηναϊκή ήτα στη Σικελία. Η Σπάρτη κηρύσσει επίσημα τον πόλεμο στην Αθήνα. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αγις καταλαμβάνει και οχυρώνει τη Δεκέλεια στην Αττική.

412: Αποστασία από την Αθηναϊκή Συμμαχία της Χίου και άλλων πόλεων. Μεταφορά του πολέμου στην Ιωνία. Αρχή της περοικής

παρέμβασης στην εξέλιξη του πολέμου.

411/10: Ο Αλκιβιάδης φτάνει στην Ιωνία και το Ανατολικό Αιγαίο. Αρχίζει τις μυστικές συνεννοήσεις με τους Πέρσες. Αθηναϊκή νίκη στην Κύζικο. Το ολιγαρχικό πραξικόπτημα των 400 ανατρέπει το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα.

410: Δημοκρατική αντεπανάσταση στην Αθήνα. Οι 400 ανατρέπονται και το πολίτευμα αποκαθίσταται.

408: Οι Αθηναίοι καταλαμβάνουν το Βυζάντιο.

407: Ο Αλκιβιάδης επιστρέφει θριαμβευτικά στην Αθήνα και εκλέγεται στρατηγός. Ο Πέρσης πρίγκιπας Κύρος φθάνει στις Σάρδεις.

406: Οι Αθηναίοι ηπτώνται στο Νότιο. Ο Αλκιβιάδης εξορίζεται και πάλι. Οι Αθηναίοι νικούν στη Ναυμαχία στις Αργινούσες. Οι σπαρτιατικές προτάσεις ειρήνης απορρίπτονται από την Αθήνα. Οι επικεφαλής στρατηγοί στις Αργινούσες καταδικάζονται σε θάνατο.

405/4: Ο Σπαρτιάτης στρατηγός Λύσανδρος αναλαμβάνει ανεπίσημα τη διοίκηση της πελοποννησιακής ναυτικής δύναμης στο Αιγαίο. Καταστρέφεται ο αθηναϊκός στόλος στους Αιγάς ποταμούς. Η Αθήνα πολιορκείται από ξηρά και από θάλασσα. Οι Αθηναίοι παραδίνονται και συνθηκολογούν. Η Σπάρτη γίνεται ο ηγεμόνας της Ελλάδας.

404/3: Κατάλυση της Δημοκρατίας και τριάντα τύραννοι στην Αθήνα. Εμφύλιος πόλεμος και αποκατάσταση του πολιτεύματος με ανοχή της Σπάρτης.

